

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

FILOZOFICKÁ FAKULTA

HISTORICKÝ ÚSTAV

DIPLOMOVÁ PRÁCE

MORÁLNÍ ČASOPISY PRAŽSKÉHO OSVÍCENSTVÍ. SROVNÁNÍ A LITERÁRNÍ
ANALÝZA „DIE SICHTBARE“ A „DIE UNSICHTBARE“

Vedoucí práce: PhDr. Ivo Cerman, Ph.D.

Autor práce: Kristina Strachová

Studijní obor: NJ-D/SŠ

Ročník: 6.

2010

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

České Budějovice 26. dubna 2010

Poděkování

Na tomto místě bych ráda vyjádřila poděkování svému vedoucímu diplomové práce PhDr. Ivo Cermanovi, Ph.D. za odborné vedení, cenné rady a připomínky, jež mi pomohly tuto práci vytvořit. Rovněž chci poděkovat také rodině a přátelům, kteří mě podporovali a po celou dobu vzniku práce pro mě měli pochopení.

Anotace

Diplomová práce se zabývá dvěma prvními čistě morálními týdeníky, které vycházely v Praze začátkem 70. let 18. století, *Die Unsichtbare* a *Die Sichtbare*. Jejím cílem je postihnout jak obsahovou, tak formální stránku textů, aby bylo možné vykreslit funkce žánru a jeho vliv na publikum.

V první kapitole jsou nastoleny otázky ohledně pramenné základny a použité metodiky. Druhá část se s pomocí dobových příruček i veškeré dostupné literatury snaží proniknout do dějin a struktury morálních časopisů. Ve třetím oddíle je přiblíženo pražské osvícenství a úloha morálních týdeníků v něm. Stěžejní částí práce je čtvrtá kapitola, která obsahuje rozbor zkoumaných časopisů z pohledu tematiky, obsahu, okrajově i jazyka. Poslední oddíl nastiňuje zánik obou časopisů a doznívání žánru v českých zemích.

Přílohu tvoří fotokopie titulních stran obou časopisů a vzorové ukázky textu.

Annotation

This diploma paper deals with the two very first purely moral weekly magazines that used to appear in Prague in the beginning of the 70's of the 18th century, *Die Unsichtbare* and *Die Sichtbare*. The goal of the diploma paper is to describe the contentual and also the formal aspect of the text in order to enable depiction of the genre's function and its influence on public.

There are questions established concerning the source basis and the used methodics in the first chapter. The second chapter tries to get into the history and the structure of the moral magazines using the period hand-books and all available literature. There are the Prague enlightenment and the task of the moral magazines in it brought closer in the third chapter. The fundamental part of my work is the fourth chapter that contains the analysis of the surveyed magazines from the view of the subject-matter, content and marginally language. The last chapter outlines the end of both of the magazines and the fading of this genre in czech lands.

The supplement is made of photocopies of the front pages of both of the magazines and examples of the text.

Obsah

1	Obsahové a metodické otázky výzkumu	1
1.1	Slovo úvodem.....	1
1.2	Představení badatelského tématu a výzkumných záměrů předložené práce	2
1.3	Metodologické postupy.....	3
1.4	Morální časopisy ve světle historiografie.....	4
1.5	Pramenná základna a výchozí otázky	8
2	Morální časopisy jako literární typ.....	10
2.1	Původ a funkce žánru.....	10
2.2	Znaky morálních časopisů.....	12
2.3	Zdroje inspirace pro morální časopisy	17
2.3.1	Literární a divadelní podněty	17
2.3.2	Vliv morálních přednášek a filozofických spisů	21
2.3.3	Podněty výtvarného umění	24
2.4	Stručný nástin vývoje žánru v Evropě	26
2.5	Přehled vývoje morálních týdeníků v habsburské monarchii.....	28
3	Specifická role morálních periodik v českých zemích	30
3.1	Časové vymezení pražských morálních časopisů	32
3.2	Exteritoriální vlivy.....	34
3.3	Zábava a poučení: úloha morálních týdeníků na sklonku pražského osvícenství	36
3.4	Autoři a vydavatelé zkoumaných časopisů	37
4	Obsahová, formální a literární analýza „Die Unsichtbare“ a „Die Sichtbare“	41
4.1	Tematika, zaměření časopisů a polemika mezi nimi	41
4.2	Vypravěč – narativní masky.....	43
4.3	Die Unsichtbare	48
4.3.1	Vznik časopisu Die Unsichtbare a jeho koncepce	49
4.3.2	Fiktivní postava v Die Unsichtbare a její vztah ke čtenáři	52
4.3.3	Jazyk a styl užitý v časopise	61

4.3.4	Žánrová rozmanitost.....	62
4.3.5	Prototypy postav jako východisko kritiky	73
4.4	Die Sichtbare	85
4.4.1	Vznik a koncepce časopisu	85
4.4.2	Fiktivní postava v Die Sichtbare a její vztah ke čtenáři	90
4.4.3	Stručné zhodnocení jazykové a stylistické stránky týdeníku.....	92
4.4.4	Variabilita žánrů v Die Sichtbare.....	95
4.4.5	Hodnocení lidských vlastností na bázi figurálních struktur.....	109
5	Závěr.....	125
6	Seznam použitých pramenů a literatury	128
6.1	Prameny	128
6.1.1	Prameny archivní	128
6.1.2	Dobové tisky.....	128
6.2	Literatura.....	128
7	Seznam zkratk	132
8	Seznam vyobrazení	133
9	Obrazová příloha.....	134

1 Obsahové a metodické otázky výzkumu

1.1 Slovo úvodem

Časopisy jsou přirozenou součástí života téměř každého vzdělaného člověka. Nedokážeme si představit, že bychom si každý den nepročeti denní tisk nebo nenašli ve studovně svůj oblíbený časopis. Čteme je, zvykli jsme si na ně, formují totiž naše myšlení a podporují v nás zájem o četbu.

Jejich vývoj je delší, než by se laik mohl domnívat. První periodické listy vycházely již ve druhé polovině 17. století a od té doby prošly dlouhým a pestrým vývojem. Morální časopisy jsou jedněmi z prvních, které otevřely více než třísetletou historii žánru a byly tak důležitými svědky své doby. Ta byla plna změn formujících strukturu lidského společenství: vznikaly diskusní a literární salony, politické kluby i vědecké společnosti, které často vydávaly své vlastní týdeníky nebo měsíčníky.

Otázka, proč to byly zrovna časopisy, které zaznamenaly poměrně prudký vzestup a dokázaly si udržet pozornost čtenářů dodnes, je nasnadě. Časopisy nám dokážou odpovědět již z podstaty svého názvu: byly měřítkem plynutí času, který se v době raného novověku stával stále důležitější dimenzí života člověka i celého společenství. V Evropě se zrychlovala doprava, poštovní dostavníky dokázaly přepravit informace za dobu kratší, než tomu bývalo dříve, a soudobý člověk si rád zvykl na přesněji odměřený čas. A struktura časopisu právě nejlépe odpovídá jeho požadavkům: krátké články, vtipné glosy aktuálního dění, pravidelný přísun informací, které přicházely poměrně včas.

Knihy tehdejší čtenáři samozřejmě nezavrhlí, i nadále je četli, ovšem některé výhody časopisů dokázaly převýšit výhody dlouhých románů. Časopisy nevyžadovaly dlouhodobou koncentraci, krátký článek dokázala bez problémů přečíst například i žena se svým základním vzděláním. Můžeme nastínit i dvojitý ekonomický aspekt, jeden ze strany čtenářů, druhý z pohledu nakladatelů a knihkupců: ačkoli knihtisk už nějakou dobu fungoval, knihy stále nebyly cenově dostupné pro všechny, proto se naskýtala

možnost výhodnější – a s přihlédnutím k dobovým aktualitám i zajímavější – a tou bylo zakoupit momentálně vyšlé číslo časopisu. I pro lidi obchodující s knihami s sebou tato možnost nesla základní pozitivum: vycházela-li v časopisech četba na pokračování, nebylo tak těžké čtenáře přimět ke koupi dalšího čísla.

Ačkoli morální časopisy neměly tak dlouhého trvání, periodika jako žánr přetrvala dodnes, samozřejmě s jistými obměnami. Dříve nebyla tematická nabídka tak široká, vycházely především týdeníky a měsíčníky politického, vědeckého a literárního zaměření, ačkoliv někdy byla běžná i tematická promíchanost. V nynější době poskytuje literární trh velmi široké spektrum různě zaměřených a vyhraněných časopisů. Kulturní a společenské dění, exaktní i humanistické vědy, politika, všelijaké zájmy a koníčky, tyto všechny oblasti mají k dispozici nepřeborné množství různorodých periodik. Také historické vědy mají své časopisy, kterých jsou na světě stovky, některé existují již více než sto let. U nás jich vychází také poměrně slušné množství a o některých můžeme hovořit jako o časopisech evropského či světového významu.

Časopisy byly, jsou a doufejme, že i nadále budou nejen reflexí lidského zájmu o sebevzdělání, ale také dobrým odrazovým můstkem pro zájem o četbu. Oba zkoumané týdeníky jsou dokladem nekonečné lidské snahy vzdělávat, napravovat, ukázat dobré behaviorální vzory, jsou však i zrcadlem své doby a myšlení lidí, kteří v ní žili a psali.

1.2 Představení badatelského tématu a výzkumných záměrů předložené práce

Předložená diplomová práce se zabývá úlohou morálních týdeníků na počátku pražského osvícenství, tedy v 70. letech 18. století. Důkladný rozbor obsahu obou časopisů pak přispěje k poznání osvícenství v katolické habsburské monarchii. V Praze vycházely tyto časopisy oproti ostatním centrům osvícenství s poměrně velkým zpožděním (jedná se až o několik desetiletí). V součinnosti se specifickým prostředím i žánrovým vymezením proto zvolené téma vyniká jedinečností.

V úvodní části vymezím pojem „morální týdeník“ s cílem co nejpřesněji definovat, čím byl tento žánr v 70. letech 18. století a jaké byly jeho určující znaky, toto vše se zaměřením na kulturní prostředí Prahy dané doby. Stěžejní část práce se zakládá na výzkumu pramenů a na práci s odbornou literaturou. V první řadě jsem provedla analýzu obsahu prvních čísel časopisů, následně jsem se zaměřila na jazykovou a slohovou stránku textů, obojí v konzultaci s odbornou literaturou historickou i literárně jazykovědnou. Obsahu obou časopisů je v práci věnováno nejvíce prostoru. Poněvadž jsou pražské morální časopisy zvláštní svým přechodem k novým formám, okrajově se zabývám i touto tezí. V závěru práce shrnuji výsledky bádání, přičemž se zaměřuji na otázku, zda lze potvrdit teze a předpoklady nastíněné v úvodu.

1.3 Metodologické postupy

Na morální časopisy je možno nahlížet z mnoha úhlů – z pohledu historické antropologie, dějin pedagogiky, genderu, dějin literatury, stejně jako historické jazykovědy. Proto je podstatné specifikovat okruh zkoumaných pohledů.

Vzhledem ke skutečnosti, že se práce zabývá tématem spadajícím do oboru historie, jakož i literatury, bude třeba použít a kombinovat metody obou zmíněných věd v přímé součinnosti s metodami literární historie. V první řadě se jedná o studium pramenné základny, kterou jsou v tomto případě všechna vydaná čísla obou výše uvedených morálních časopisů. Dalším nedocenitelným pramenem pro výzkum je studium odborné literatury, je postaveno především na metodologických východiscích německého literárního historika Wolfganga Martense, který velice přesně definoval pojem morálního týdeníku a do detailu se zabýval jeho znaky. Český germanista Arnošt Kraus se zajímal o pražské osvícenecké časopisy, též o oba zkoumané v této práci. Další teoretické podněty jsem našla v literatuře Helgy Meise

a Michaela Wögerbauera, stejně jako u Elke Maar, Jürgena Habermase, Richarda van Dülmena a mnoha dalších.¹

1.4 Morální časopisy ve světle historiografie

Na následujících řádcích bych chtěla nastínit pohled literárních historiků na morální časopisy 18. století. Snažila jsem se zařadit odborníky na toto téma do dvou skupin: v první by se měli nacházet autoři, kteří se k problematice vyslovili především obecně v syntézách, v druhé skupině by se měli ocitnout ti, jejichž výzkum je spojen s konkrétními časopisy. Ne vždy je však možné autora zařadit do určité skupiny, poněvadž většina z nich se zabývá obojím stejně intenzivně, naopak někteří se k problematice vyjadřují spíše okrajově či v určitém specifickém kontextu. Proto považuji za nejvhodnější poskytnout přehled vědců a vědkyň podle z hlediska jejich vztahu k tématu naší práce.

V syntézách k českému osvícenství není tematika morálních týdeníků zmiňována příliš často, přesto se však najdou výjimky. Jednou z nich je dílo ruského badatele Alexandra Sergejeviče Mylnikova *Vznik národně osvícenské ideologie v českých zemích 18. století*.² Mylnikov se však více než morálním časopisům věnoval národnímu obrození, případně jeho vztahu k osvícenství. Klade si otázky, zda jsou tyto dva pojmy totožné nebo na sebe spíše navazují. Mylnikovo dílo však můžeme použít pro poměrně přehledný nástin stavu osvícenství v českých zemích a zmapování vědeckého života u nás. Mylnikovo dílo vyšlo ponejprv česky, teprve o něco později v Rusku.

¹ Konkrétní citace těchto prací následují v rozboru stavu bádání.

² Alexandr Sergejevič MYL'NIKOV, *Vznik národně osvícenské ideologie v českých zemích 18. století*, Praha 1974.

Určitou roli hrají morální týdeníky také v klasické teoretické práci *Strukturální proměna veřejnosti* od německého sociologa Jürgena Habermase.³ Problematice osvícenství se věnuje především z pohledu sociologického, což ho ovšem nutně přivedlo k marxistickému pohledu na věc. Podle Habermase sehrály morální týdeníky důležitou úlohu při vytváření kriticky smýšlející veřejnosti. Pomáhaly tedy v přípravě vzniku politické veřejnosti.

Také práce Josefa Haubelta *České osvícenství*, jež vyšla poprvé v roce 1985 a v reedici roku 2004,⁴ vychází z marxistického pojetí dějin, nicméně jako přehledovou publikaci pro objasnění některých detailů zejména kultury ji můžeme využít. Tematicke morálních týdeníků se však vůbec nevěnuje, ani nezmiňuje jejich existenci.

Ze specializovaných publikací k našemu tématu je zcela zásadní rozsáhlá práce německého literárního historika Wolfganga Martense *Die Botschaft der Tugend. Die Aufklärung im Spiegel der deutschen Moralischen Wochenschriften*.⁵ Autor v ní poměrně obsírně definuje znaky žánru morálních časopisů, přičemž svou pozornost soustředí především na obsahovou a tematickou stránku časopisů, které ponejvíce vypovídají o příslušnosti konkrétního zvoleného periodika ke zkoumanému žánru. Východisko obsahové a tematické je pro mou práci stěžejní, tudíž se budu k Martensově výzkumu ve velké míře hlásit a odkazovat na něj.

Do výzkumu osvobozeného od pojetí marxistického i národně-obrozeneckého v posledních letech zasáhl svou prací rakouský literární historik Michael Wögerbauer, jenž se ve své disertační práci *Die Ausdifferenzierung des Sozialsystems. Literatur in Prag 1760 – 1820* věnuje morálním časopisům jako přechodové literární formě.⁶ Wögerbauer velmi často odkazuje na Martensovu práci, stejně jako na práci českého

³ Jürgen HAERMAS, *Strukturální přeměna veřejnosti*, Praha 2000.

⁴ Josef HAUBELT, *České osvícenství*, Praha 1985.

⁵ Wolfgang MARTENS, *Die Botschaft der Tugend*, Stuttgart 1968.

⁶ Michael WÖGERBAUER, *Die Ausdifferenzierung des Sozialsystems. Literatur in Prag von 1760 bis 1820*, Dissertation Universität Wien 2006.

germanisty Arnošta Krause.⁷ Jeho studie *Pražské časopisy 1770-74 a české probuzení*⁸ se dá považovat za jedno z prvních podrobnějších nahlédnutí na pražské morální časopisy a doposud nebyla překonána, poněvadž v takovém rozpětí se tématu u nás nikdo zatím nevěnoval. A. Kraus zpřístupnil badatelům přehled v daných letech v Praze vydávaných časopisů (nejen tedy morálních), a ačkoli u každého časopisu uváděl příklady, na kterých demonstroval obsahovou, jakož i tematickou stránku daného periodika, subjektivně zabarvené a empirické pojetí neubralo dílu na vědeckém rázu.

Ze zástupců českého výzkumu nelze nezmínit ještě Josefa Volfa a Miroslava Laiskeho. Zatímco J. Volf se ve své nejprve česky, poté i německy vydané práci⁹ *Geschichte des Buchdrucks in Böhmen und Mähren bis 1848* (1928) zaměřil na vývoj tiskařství v Praze, tak v nejdůležitějších provinčních městech, M. Laiske poskytnul abecedně řazený výčet „periodického tisku v nejširším smyslu, bez ohledu na jazyk, politické zaměření nebo obsah“.¹⁰

Roku 1904 vyšly v Heidelbergu dějiny německého časopisectví v Čechách,¹¹ autorem byl Alladar Guido Przedak. Ten se v 5. kapitole své knihy jal vystihnout nejen charakter, ale i obsahovou a jazykovou stránku prvních pražských časopisů, přičemž jako první zmiňuje *Die Unsichtbare(n)* a na ni reagující *Die Sichtbare*.

Osvícenství v českých zemích a zejména v Praze se stalo jedním z hlavních badatelských zájmů Helgy Meise, německé vědkyně a v posledních letech hostující profesorky na francouzských univerzitách (Montpellier, Reims). H. Meise se mimo jiné věnuje též pražským osvíceneckým časopisům, především ve své habilitační práci

⁷ Arnošt Kraus (1859 – 1943), český univerzitní profesor germanistiky, divadelní kritik a překladatel ze skandinávských jazyků. Kromě studie o pražských časopisech vydal také další spisy zabývající se osvícenstvím: „O českých deistech“ a „Tereziánská škola“ (Bratislava 1932)

⁸ Arnošt KRAUS, *Pražské časopisy 1770-1774 a české probuzení*, Praha 1909.

⁹ Josef VOLF, *Geschichte des Buchdrucks in Böhmen und Mähren bis 1848*, Weimar 1928.

¹⁰ Miroslav LAISKE, *Časopisectví v Čechách 1650 – 1847*, Praha 1959, s. 4.

¹¹ Alladar Guido PRZEDAK, *Geschichte des deutschen Zeitungswesens in Böhmen*, Heidelberg 1904.

*L'Aufklärung en Bohême. Etude de cas, thèse pour diriger la recherche*¹², do sféry jejího zájmu spadá také němčina jako jazyk osvícenství v Praze.¹³

Přínosné pro mou práci je rovněž dílo německé badatelky Helgy Brandes, která se zabývá především čtenářskou obcí v 18. století a mj. také ženským fenoménem v osvícenecké literatuře. Studie *Moralische Wochenschriften*¹⁴ ze sborníku Ernsta Fischera poskytuje nejen stručné uvedení do tématu, ale taktéž vystihuje několik výrazných vlastností morálních časopisů a poukazuje na aspekty, jimiž se zabývala filosofie doby tehdejší i následující.

Sonda do morálního novinářství *Bildung durch Unterhaltung: Die Entdeckung des Infotainment in der Aufklärung* německé historičky Elke Maar poskytuje cenné informace, zároveň však nabízí inspiraci pro strukturaci odborné práce.¹⁵ E. Maar se ve své práci věnovala komparaci morálních časopisů z Halle a z Vídně. Uvedená periodika vidí tato autorka – shodně s Helgou Brandes – jako zdroj vzdělání ženského čtenářského publika.

¹² Helga MEISE, *L'Aufklärung en Bohême. Etudes de cas, thèse pour diriger la recherche. Habilitation*, Université-Paul-Valéry Montpellier III 2007.

¹³ Helga MEISE, *Deutsch als Sprache der Aufklärung in Prag*, mezinárodní kolokvium „Multilinguisme en Europe centrale au siècle des Lumières. Approches théoretiques“, 11.-13. červenec 2008, Praha.

¹⁴ Helga BRANDES, *Moralische Wochenschriften*, in: Ernst Fischer (Hg.), *Von Almanach bis Zeitung. Ein Handbuch der Medien in Deutschland 1700-1800*, München 1999.

Další studie z výzkumu autorky: Helga BRANDES, *Der Wandel des Frauenbildes in den deutschen Moralischen Wochenschriften. Vom aufgeklärten Frauenzimmer zur schönen Weiblichkeit*, in: Wolfgang Frühwald – Alberto Martino (Hg.), *Zwischen Aufklärung und Restauration. Sozialer Wandel in der deutschen Literatur (1700-1848)*. Festschrift für Wolfgang Martens zum 65. Geburtstag, Tübingen 1989, s. 49-64. Podobně k tématu také: Helga BRANDES, *Die Entstehung eines weiblichen Lesepublikums im 18. Jahrhundert. Von den Frauenzimmerbibliotheken zu den literarischen Dramengesellschaften*, in: Paul Goetsch (Hg.), *Lesen und Schreiben im 17. und 18. Jahrhundert. Studien zu ihrer Bewertung in Deutschland, England und Frankreich*, Tübingen 1994, s. 125–133.

¹⁵ Elke MAAR, *Bildung durch Unterhaltung: Die Entdeckung des Infotainment in der Aufklärung. Hallenser und Wiener Moralische Wochenschriften in der Blütezeit des Moraljournalismus 1748–1782*, Pfaffenweiler 1995.

K tématu dějin novin jakož i dějin médií obecně velmi dobře poslouží studie Jürgena Habermase, Holgera Böninga, Ericha Schöna či Paula Goetsche. Jazykem morálních časopisů se přímo zabývá rakouský vědec Hubert Lengauer,¹⁶ jenž se podrobně věnuje lexikální zásobě, pojmům, stylu a rétorice. Pro definici pojmu morálního časopisů se Lengauer stejně jako mnoho dalších odvolává na dílo Wolfganga Martense.

1.5 Pramenná základna a výchozí otázky

Základním pramenem pro tuto práci jsou všechna čísla prvních ročníků dvou pražských týdeníků, jež vznikly na začátku 70. let 18. století v Praze, *Die Sichtbare* a *Die Unsichtbare / Die Unsichtbaren*. První zmíněný časopis, jenž vycházel pod názvem *Die Unsichtbare* (Neviditelná), od 2. svazku jako *Die Unsichtbaren* (Neviditelné/-í), byl vydáván od března 1770 a na literárním trhu se udržel téměř dva roky. *Die Sichtbare* byl k dostání od května 1770 do února následujícího roku, první ročníky obou časopisů by tedy přestaly vycházet téměř současně, ovšem *Die Unsichtbare* měla své pokračování, a to v týdeníku s drobnou úpravou v názvu, v *Die Unsichtbaren*. V analytické části práce bych se ráda zabývala porovnáním obou periodik a kontroverzemi mezi nimi v roce, kdy vycházela současně. V zájmu adekvátní komparace tedy pro své bádání zvolím pouze první ročníky obou časopisů.¹⁷

¹⁶ Hubert LENGAUER, *Zur Sprache Moralischer Wochenschriften. Untersuchungen zur rhetorischen Vermittlung der Moral in der Literatur des 18. Jahrhunderts*, Dissertationen der Universität Wien, Wien 1975.

¹⁷ Vzhledem k tomu, že časopis *Sichtbare* vycházel pouze necelý rok, použiji celý obsah jeho prvního ročníku, který byl jeho ročníkem zároveň posledním. V případě *Unsichtbare*, ačkoliv byl vydáván po dva roky, se zaměřím pouze na první ročník, tedy období od března 1770 do února 1771; toto období z velké části pokrývá také vydávání konkurenční *Sichtbare*. Zvolený výsek jednoho roku bude vhodnější pro porovnání; v závěru bádání bude prostor pro konstatování, jak který časopis využil jednoho roku své existence a čeho dosáhl, případně dočkal-li se pokračování, a pokud ne, tak proč.

V následující kapitole se pokusím najít uspokojivou odpověď na otázku, zda lze ony dva vybrané pražské časopisy zařadit mezi morální časopisy, přičemž budu postupovat dle zásad Wolfganga Martense, který definoval přesné indicie pro určení a zařazení časopisu do žánru morálních periodik, a pakliže tuto domněnku shledám pozitivní, budu prozkoumávat obsahovou a formální stránku daných časopisů. Zde se rýsuje další problém, a sice, je-li možno za použití metody komparace najít určité souvislosti mezi oběma tiskovinami. Jedná se o jazykovou a stylistickou úroveň, stejně jako společenskou, tedy jaká byla vzájemná recepce obou časopisů, popřípadě zda byla existence časopisů reflektována i v jiných médiích. Velkým otazníkem se zdá být krátké trvání, následný zánik pražských morálních časopisů obecně a jejich přechod k novým formám.

2 Morální časopisy jako literární typ

2.1 Původ a funkce žánru

Původ morálních časopisů lze najít na počátku 18. století v Anglii, odkud se v duchu zásady „instruire et plaire“¹⁸ rozšířily do kontinentální části Evropy. Jejich vznik, ráz i obsah je úzce spjat s osvíceneckou filosofií a morálkou.¹⁹ Hlavními úkoly tohoto žánru bylo spojit poučení se zábavou a především morálkou, tedy vetknout mravy své doby do konkrétních příběhů, připomínat nejdůležitější křesťanské svátky a přinášet odpovídající zamyšlení, kritizovat nemravné chování, šířit osvícenské myšlenky. Morální časopisy se dají označit za žánr existující mimo reálný čas, neboť postrádají jakékoli zmínky o tehdejšímu dění, kromě dění kulturního (zprávy o divadelních hrách) a literárního (nově se objevivší knižní produkci).

Jak správně píše Helga Brandes, byly to právě morální časopisy, které se staly jakýmsi přechodovým žánrem od knihy k časopisu.²⁰ Změna proběhla v promluvě ke čtenáři; zatímco knihy většinou užívaly didaktického stylu psaní, morální časopisy jej dokázaly přetvořit a podbarvit tónem, jenž naznačoval pobavení a pokus o užší vztah

¹⁸ franc. poučit a líbit se – osvícenecká literární doktrína, srv. Jaroslav MINÁŘ, *Francouzský román od klasicismu po osvícenství*, Praha 1968, s. 43f.

¹⁹ Filosofii osvícenství se podrobněji věnují následující díla: Ivo TRETERA, *Nástin dějin evropského myšlení: od Tháleta k Rousseauovi*, Praha 1999; Josef HAUBELT, *České osvícenství*, Praha 2004; Emerich CORETH, Harald SCHÖNDORF, *Filosofie 17. a 18. století*, Praha 1989; Michel FOUCAULT, *Co je to osvícenství?*, *Filosofický časopis* 41, 1993, s. 363-369; Immanuel KANT, *Odpověď na otázku: Co je to osvícenství?*, *Filosofický časopis* 41, 1993, s. 381-390; Egon FRIEDEL, *Kulturní dějiny novověku I. Krize evropské duše od černé smrti po první světovou válku*, Praha 2006.

²⁰ „In sum, the moral weeklies represent the transition from the genre 'book' to the medium 'journal'“ Viz Helga BRANDES, *The Literary Marketplace and The Journal, Medium of the Enlightenment*, in: Barbara Becker-Cantarino (ed.), *German literature of the eighteenth century: the enlightenment and sensibility*, Rochester – Woodbridge 2005, s. 83.

se čtenářstvem. Velmi tomu napomáhala existence fiktivní postavy, jenž skryta pod maskou anonymity dokázala psát subjektivně a živějším stylem.²¹

Základní funkce morálních časopisů byly dvě a vycházely ze zásady „prodesse et delectare“²² římského filosofa Quinta Horatia Flacca,²³ jehož úvaha o spojení pojmů „prospívat“ a „těšit“ se stala základním zákonem pro psaní týdeníků.²⁴ Časopisy tedy měly jednak přispět k rozvoji vzdělanosti a rozšíření obzorů měšťanského obyvatelstva, na něž se soustředily především, zároveň však měly být odlehčeny např. satirou, žertovnou úvahou, bajkou, trochou poezie apod. Morální poučení měly čtenáře přivést k sebereflexi a následné nápravě vlastních prohřešků, přičemž na zřetel je brán náboženský aspekt.²⁵

Morální časopisy se staly vůbec jedním z nejvlivnějších médií osvícenství jejich cílem bylo zbavit veřejnost starých předsudků. Snaha nastolit nové myšlení, kdy základní ctností byla cudnost, byla podporována odsouzením starých špatností, například pověr; častým prostředkem byl výsměch. Časopisy jevíly tematicky zájem o ženské záležitosti, ukazovaly emancipační tendence, kladly za vzor zdvořilost a vedly čtenáře ke světoobčanství.²⁶

²¹ Helga BRANDES, *The Literary Marketplace and The Journal, Medium of the Enlightenment*, in: Barbara Becker-Cantarino (ed.), *German literature of the eighteenth century: the enlightenment and sensibility*, Rochester – Woodbridge 2005, s. 83.

²² Zásada vychází z Horatiova díla *Ars poetica*, verše 333, jenž zní: „aut prodesse uolunt aut delectare poetae“. Srv. Charles Oscar BRINK, *Horace on Poetry: The „Ars Poetica“*, Cambridge University Press 1971, s. 67.

²³ Quintus Horatius Flaccus (65 – 8 BC) – římský básník a satirik.

²⁴ Wolfgang MARTENS, *Die Botschaft der Tugend. Die Aufklärung im Spiegel der deutschen Moralischen Wochenschriften*, Stuttgart 1971, s. 22.

²⁵ Ani jeden časopis však nevybízí ke slepému následování katechismu a fanatickému vyznávání náboženství, silněji se spíše projevuje důraz na „žitou víru“, tedy víru, která je důležitým komponentem osobního a společenského života a vztahů k ostatním lidem.

²⁶ Helga BRANDES, *The Literary Marketplace and The Journal, Medium of the Enlightenment*, in: Barbara Becker-Cantarino (ed.), *German literature of the eighteenth century: the enlightenment and sensibility*, Rochester – Woodbridge 2005, s. 82.

2.2 Znaký morálních časopisů

Pro úvodní představu o tom, pomocí jakých znaků lze přesněji definovat morální časopisy, nejlépe poslouží vysvětlení Waltera Oberkampfa, z jehož práce čerpal a s níž se v tomto bodě ztotožnil Wolfgang Martens.²⁷ W. Oberkampff ve své práci vyslovuje celkem jasnou definici morálních týdeníků. Podle něj tento žánr vykazuje jak obecné znaky časopisu, totiž pravidelný výskyt a kontinuitu, veřejnou přístupnost, obsahovou různorodost, tak i znaky specifické. Periodika rovněž nesou často originální název, vycházejí povětšinou každý týden a co se týče obsahu, nelze se z něj dozvědět jakékoli aktuality, což je ovšem vyváženo morálně-naučným obsahem. Ke čtenáři mají tyto časopisy poměrně úzký vztah a ve stylové rovině se často ve svých vyjádřeních opakují a používají ustálené formy přednesu (satiru, morální pojednání, charakter a vyprávění, sen, bajku, dopis, alegorii).²⁸

S touto Oberkampfovou definicí Martens v zásadě souhlasí, ovšem nespokojuje se s ní docela. Sám se pak na několika desítkách stran pouští do velmi obsáhlého popisu, v němž postupuje od obsahu přes název, rozsah, periodičnost vydání, úzký vztah ke čtenáři, fiktivní čas literárního textu, malou rozmanitost a formy přednesu až ke kritériím, jakými jsou především odvolávání se na anglické časopisy a zásadní princip fiktivního autorství.

Nyní přikročíme k popisu a vysvětlení základních znaků morálních časopisů. Podle Martense je pro určení takovýchto periodik nejdůležitějším rysem *f i k t i v n í a u t o r s t v í*. Tento znak se vyskytoval ve formě fiktivních dopisů zaslaných redakci časopisu či jako promluvy smyšlené postavy, která měla čtenáře časopisem provázet.²⁹

²⁷ Viz Martensova práce *Die Botschaft der Tugend*, vyd. 1971 ve Stuttgartu.

²⁸ Walter OBERKAMPF, *Die zeitungskundliche Bedeutung der moralischen Wochenschriften. Ihr Wesen und ihre Bedeutung*, Dresden 1934, s. 68ff.

²⁹ Fiktivní autorství však není výsadou pouze morálních periodik, např. Sonnenfels jej využíval ve svých *Briefe über die Wienerische Schaubühne*, rovněž některé německé literární časopisy využívaly fiktivní postavy. Srv. Wolfgang MARTENS, *Die Botschaft der Tugend*, s. 74ff.

Podstatným rysem je též f i k t i v n í č a s, který s celkově fiktivním pojetím velmi úzce souvisí. Vůbec pojetí času a reálných soudobých událostí je v morálních časopisech jiné než například v časopisech politického či vědeckého zaměření; pro morální periodika nebyla realita podstatnou veličinou, ba naopak. Snaha oprostit se od ní byla přinejmenším stejně tak silná jako kupříkladu ve fiktivních románech.³⁰

Jedním z nejvýznamnějších byl bezesporu román francouzského spisovatele Alaina-René Le-Sageho *Kulhavý ďábel*,³¹ který nebyl neznámý ani autorům pražského morálního týdeníku *Die Unsichtbare* a jímž se tito žurnalisté nechali inspirovat. Velkou část děje románu totiž tvoří kritika lidských neřestí a výsměch potměšilým hříchům, to vše bohatě doplněno příběhy líčenými až do naprostých detailů. Tato tendence podrobněji líčit vše, co s daným dějem souvisí, se objevuje také v obou zkoumaných časopisech.

Látka, kterou se časopisy zaobírají, souvisela s aktuálním děním minimálně, aby byla pro čtenáře zajímavá i později a dala se číst také po několika týdnech, měsících a dokonce i letech. Nanejvýše časopis inzeroval příchod nového roku či velikonočního týdne, ale například v květnu se podle Martense nedočkáme ani obdivování jarní rozkvetlé přírody.³² Často také měli autoři mnohá čísla rozpracována dlouho dopředu, proto když použili jakýkoli hotový článek, nemuseli se zaobírat jeho aktuálností či jej dále upravovat. Teorii o neaktuálnosti článků však občas drobně narušují zmínky týkající se probíhajících křesťanských svátků, především Velikonoc a Vánoc, jindy se lze dočíst poznámek reagujících na soudobé dění kulturní či sociální,³³ málokdy však politické.

³⁰ Z krásné literatury setrval na prvním místě žebříčku oblíbenosti román, nárůst byl nejpatrnější mezi léty 1740 a 1800. Srv. Richard VAN DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století). Náboženství, magie, osvícenství*, Praha 2006, s. 238.

³¹ Alain-René LE-SAGE, *Kulhavý ďábel*, Praha 1984. Původní dílo ve francouzském originále vyšlo v Paříži roku 1707 pod názvem *Le Diable boiteux*.

³² Wolfgang MARTENS, *Die Botschaft der Tugend*, s. 20.

³³ Velký hladomor, který postihl Čechy v roce 1771, je připomenut ve 14. čísle *Die Unsichtbaren* a líčen jako doba horší, nežli bylo obléhání Prahy pruskými vojsky. Vina dle autorů padá na lichváře

Velmi úzce s fiktivní průvodní postavou souvisí právě *n á z e v č a s o p i s u*. Není náhodou, že výběr názvu je omezen, a to především na podstatná jména označující určitou smyšlenou postavu, jež bývá povětšinou také průvodcem čtenáře. Proto si soudobí vzdělaní šlechtici a měšťané celé Evropy mohli číst například v *Tatlerovi*, *Spectatorovi*, *Theresii a Eleonoře*, *Muži bez předsudků* a dalších. Jak vidno, tituly bývaly povětšinou krátké a výstižné, a když se náhodou vyskytoval časopis s delším názvem, nikdy se nejednalo o *Časopis*, *Týdeník* či *Žurnál*, vždy se v názvu objevila nějaká postava, popř. více postav.³⁴

Neméně podstatnou veličinou je *o b s a h* jako základní rozlišovací znak morálně zaměřených časopisů. Poněvadž by bylo na první pohled snadné morální periodika zaměnit za naučná a historicko-politická, která před jejich příchodem zaujímal vedoucí postavení, je důležité je od těchto odlišit. Jako nejvýraznější můžeme zmínit didaktické zaměření na člověka a snahu ovlivnit v mravním smyslu jeho myšlení a jednání. Pro lepší představu lze uvést, že naučné časopisy byly určeny učeneckým společenstvím, měly referovat o vědeckých poznacích; za všechny jmenujme *Allgemeine Deutsche Bibliothek* (1765 ff), *Acta Eruditorum* (1628 ff) či *Göttingische Zeitungen von gelehrten Sachen* (1739 ff). Oproti nim uspokojovaly historicko-politické časopisy ty čtenáře, kteří toužili dozvědět se něco o současnosti i minulosti, které zajímala polní tažení, kabinetní intriky, dvorské aféry, slavnosti, smlouvy, knížecí svatby a feudální genealogie. Mezi tato periodika patřila např. *Europäische Fama* (1702 ff). Po roce 1750 už byl tento druh časopisů nahrazen jinými.³⁵

Ačkoliv je typické pro většinu morálních časopisů, že byly vydávány každý týden (Addisonova a Steelova periodika vycházela dokonce několikrát do týdne), pražské časopisy *Die Sichtbare* a *Die Unsichtbare* vycházely pouze jednou za dva týdny, což však podle Martense není překážkou pro to, abychom je rovněž označovali

a boháče, kteří by měli pomoci otevřením svých sýpek, stejně jak učinili jejich saští sousedé. Srv. Arnošt KRAUS, *Pražské časopisy 1770-1774 a české probuzení*, Praha 1909, s. 9.

³⁴ Wolfgang MARTENS, *Die Botschaft der Tugend*, s. 18.

³⁵ Tamtéž, s. 17f.

za týdeníky. Jednalo-li se o týdeník, jeho rozsah byl rozhodně menší, než jak tomu bylo u měsíčníku.³⁶ P r a v i d e l n o s t se projevovala i tak, že časopis vycházel vždy v určitý den v týdnu. Šlo zřejmě o snahu vypěstovat a udržet si stále čtenářské obecnstvo.

Právě k o m u n i k a c e s e č t e n á ř e m měla být (a snad i čas od času byla) určujícím faktorem pro další rozvoj každého následujícího titulu. Pokusy o interakci však často zůstávaly bez odezvy, proto autoři časopisů zpravidla přistupovali k vytvoření f i k t i v n í k o r e s p o n d e n c e či k reakci na články, úvahy apod. Výběr témat jasně naznačuje cílovou skupinu – vzdělané měšťanstvo, eventuálně příslušníky šlechtického stavu. Témata z prostředí měšťanského a domácího byla předpokladem, že list osloví každého čtenáře osobně. Přáním osvícených pisatelů nebylo nic méně než své publikum vzdělávat, formovat a ovlivňovat přímo jejich názor a jednání.³⁷ Již výše zmíněná chybějící aktuálnost odpovídala omezené tematické pestrosti a omezenému zájmu o jeden velký komplex námětů a motivů. Jde především o myšlení a jednání člověka v měšťanské společnosti a jeho vztah k bližním.³⁸ Předmětem je tedy člověk a jeho spojení se světem, ať už vnějším či vnitřním.

Úsilí o úzký vztah se čtenářem dokládá mnohé vybízení publika k aktivitě, která se měla projevit zasíláním příspěvků v podobě úvah, dopisů.³⁹ Ačkoli nelze jednoznačně doložit, že by takováto aktivita neprobíhala, je téměř jisté, že autoři většiny časopisů si příspěvky čtenářů vymýšleli, což je průkazné především na stylistické stránce slohového projevu.⁴⁰

³⁶ Tamtéž, s. 19.

³⁷ Tamtéž, s. 19.

³⁸ Tamtéž, s. 21.

³⁹ Tamtéž, s. 20.

⁴⁰ Více k tématu: Hubert LENGAUER, *Zur Sprache Moralischer Wochenschriften. Untersuchungen zur rhetorischen Vermittlung der Moral in der Literatur des 18. Jahrhunderts*, Dissertation Universität Wien 1975.

Osvíceneční pisatelé, autoři a vydavatelé obsahu morálních periodik se bránili každé systematickosti a odmítali učené metodiky. Zdá se to být v rozporu s osvíceneckým učením, které mnohé vědy rozvinulo a dalo jim řád a strukturu, ovšem zamysleme-li se hlouběji nad předchozími rysy těchto specifických časopisů, je více než jasné, že strukturováním by se žánr stal nesnesitelně jednotvárným, a tudíž i nudným. Autoři si byli vědomi toho, že při probírání souboru těch samých témat je třeba obměňovat formální stránku textu, variovat styl.⁴¹ Ve spojitosti s již zmíněným heslem „prodesse et delectare“ se čtenář vedle poučné rozpravy nebo vážné úvahy mohl začíst rovněž do dopisů, alegorických příběhů, satirických textů, orientálních pohádek, popisů snů či portrétů morálního charakteru podle vzoru Jeana de LaBruyèra.⁴² Ne všechny týdeníky využívaly celé této škály, existoval například časopis *Der Träumer*, který se zabýval téměř výhradně sny, ovšem dopisy a morální charakteristiky jsou základem drtivé většiny těchto listů.⁴³

Chceme-li tedy poznatky o morálních časopisech shrnout nejen z pohledu publicistického, nýbrž i historického, dostaneme se ke dvěma zásadním bodům. Prvním z nich je teze, že morální časopisy se vyznačují fiktivním charakterem vyvíjejícím se vlastním způsobem, především tedy fiktivním autorstvím. Druhým tvrzením je, že morální časopisy v již stanovených zvláštnostech následují model tří velkých anglických časopisů z počátku 18. století, *Tatlera*, *Spectatora* a *Guardiana* – toto tvrzení se týká především příkladu *Spectatora*.⁴⁴

⁴¹ Wolfgang MARTENS, *Die Botschaft der Tugend*, s. 22.

⁴² Jean de la Bruyère (1645-1696) – francouzský didaktik a moralista, sepisoval portréty morálních charakterů.

⁴³ Wolfgang MARTENS, *Die Botschaft*, s. 22.

⁴⁴ Tamtéž, s. 23.

2.3 Zdroje inspirace pro morální časopisy

Dá se předpokládat, že autoři *Sichtbare* i *Unsichtbare* se při svém tvoření řídili nějakým schematickým vykreslením dobrých i špatných vlastností, dobrých skutků i hříchů, ctností i neřestí. Nabízí se hned několik pramenů, ze kterých bylo možno čerpat.

2.3.1 Literární a divadelní podněty

Jako první můžeme zmínit literární inspiraci, ať již v podobě příruček a morálních poučení té doby, nebo tvorbu divadelní. Morální příručky vycházely samozřejmě dříve než zkoumané časopisy. Z německy mluvícího prostředí vyčnívá osobnost Christiana Fürchtegotta Gellerta (1715 – 1769).⁴⁵ Gellert byl osvícenským básníkem a morálním filosofem, v oné době byl jedním z hojně čtených a velmi respektovaných autorů. V Německu zavedl dojmavou (či také „plačtivou“) veselohru. Vzor Gellert našel v anglické *sentimental comedy* (zástupcem byl kupříkladu Richard Steele) a francouzské *comédie larmoyante* (představitelem byl např. Nivelle de la Chaussée). Ústřední roli neměla pouze neřest, čímž se vyznačovala satirická komedie typů, nýbrž proti sobě byly postaveny ctnost a neřest.⁴⁶

Ve své eseji *Pojednání pro dojmavou veselohru* Gellert prohlašuje, že hlavním estetickým účelem veselohry je „vzbudit silnější pocit lidskosti, který provázejí dokonce

⁴⁵ Christian Fürchtegott Gellert (1715-1769) – básník a spisovatel, přední zástupce německého osvícenství, jehož díla byla toho času po Bibli hned druhá nejpopulárnější. Gellert napsal sentimentální román *Das Leben der schwedischen Gräfin von G**** (*Život švédské hraběnky z G****), který byl kombinací exotického dobrodružství románu pozdního 17. století a charakterového románu moderní literatury, čímž do německé literatury uvedl morálistickou „rodinnou novelu“. Srv. Christian Fürchtegott Gellert. (2010). In *Encyclopædia Britannica*. Retrieved March 04, 2010, from Encyclopædia Britannica Online: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/227989/Christian-Furchtegott-Gellert>

⁴⁶ Ehrhard BAHR, *Dějiny německé literatury. Od osvícenství k době předbřeznové*, Praha 2006, s. 40f.

i slzy, svědkové dojetí.⁴⁷ Gellert využíval zásad komedie až ze starověkého Říma, navázal na Plauta, ovšem dodával, že pro potřeby současné moralizující komedie sotva postačí Aristofanova, Terentiova či Plautova snaha pobavit.⁴⁸ Úsilí o probuzení silnějších pocitů a dojetí je patrné i u textů v *Sichtbare* a *Unsichtbare*, můžeme tedy tvrdit, že tento základní rys vychází především z německých pastýřských románů,⁴⁹ odkud se k našim autorům dostal přes Ch. F. Gellerta. Nutno však říci, že Gellertova snaha dojmout byla někdy nadřazena kvalitě dramatu, proto docházelo k tomu, že děj byl okleštěn na pouhé demonstrativní procvičování šlechtnosti.⁵⁰

Současník J. F. Gellerta, německý divadelní reformátor Johann Christoph Gottsched⁵¹ považoval „plačtivou veselohru“ za jakýsi morální opravný prostředek, jenž má však také pobavit a poučit.⁵² Sám veliký dramatik Gotthold Ephraim Lessing⁵³

⁴⁷ Tamtéž, s.41: Pojednání *Pro comoedia commovente* (1751), do němčiny jej přeložil G. E. Lessing pod názvem *Abhandlung für das rührende Lustspiel*.

⁴⁸ Christian Fürchtegott GELLERT, *Abhandlung für das rührende Lustspiel*, in: http://gutenberg.spiegel.de/?id=5&xid=779&kapitel=2&cHash=f56fc5647f2#gb_found, 4.3.2010

⁴⁹ Pastýřské romány (či jinak též pastorální literatura) jsou díla, jejichž tématem je zobrazení života pastýřů a pastýřek uprostřed idylické vesnické přírody a ve společnosti různých božstev – nymf, dryád, faunů apod. Obrazy jemných barev líčí krásnou přírodní scenérii a něžné, čisté city „pastýřských“ milenců (důraz je tak – v protikladu k církevnímu asketismu – kladen na pozemský život člověka a jeho bohatství). Tento žánr byl pěstován již v antické literatuře, znám je z literatury středověké, ale největšího rozkvětu dosáhl v období renesance. Ve Francii se jejich obliba udržela dlouho (Molière, *La Fontaine*), v Německu se v 18. století rozvíjela pastýřská poezie (E. von Kleist, Voss, Gessner). Srv. Štěpán VLAŠÍN, *Slovník literární teorie*, Praha 1984, s. 269. Další literatura k tématu: W. B. JONES, *The Pastoral*, London 1931. P. PIQUET, *La pastorale*, Basel 1927.

⁵⁰ Ehrhard BAHR, *Dějiny německé literatury*, s. 41.

⁵¹ Johann Christoph Gottsched (1700-1766) – německý divadelní teoretik a dramatik, profesor na univerzitě v Lipsku. Osvícenec; přál si povýšit německou kulturu podle vzoru francouzských klasicistních dramatiků, divadlo chápal jako nástroj morální výchovy. V této snaze byl podporován herečkou Carolinou Neuberovou, s jejímž souborem spolupracoval. Měl vlastní koncepci klasické, rétorické gestikulace, která vešla ve známost jako lipský styl. Svůj vliv ztratil po roce 1740, zejména kvůli sporu s Johannem Jakobem Bodmerem a Johannem Jakobem Breitingerem. Srv.: KOLEKTIV AUTORŮ, *Všeobecná encyklopedie Diderot*, svazek 3, Praha 1999, s. 78. Rovněž Wolfram SCHWACHULLA, *Der Brockhaus in einem Band*, Leipzig – Mannheim 1998, s. 345.

⁵² Tuto úlohu v oné době plnilo také divadlo, které vzdělává (tzv. Bildungstheater). Souvisí to se snahou Gottschedovou pozvednout celkovou úroveň dramatu i divadla. Srv. Jiří MUNZAR, *Úvod do studia*

ve svém komentáři Gellertova pojednání o veselohře tvrdil, že fraška (jinak též saská komedie) má za cíl pouze přimět ke smíchu a plačtivá komedie chce jen dojmout; skutečná komedie podle něj však chce obojí. Tento koncept byl předzvěstí Lessingovy skutečné komedie s názvem *Minna von Barnhelm* z roku 1763.⁵⁴

Gellertův měšťanský realistický román, který byl prvním svého druhu, *Život švédské hraběnky z G****⁵⁵ měl svou zdůrazněnou sentimentalitou ukázat autorovu kritiku Gottschedovy *Kritické poetiky*. Zmíněný Gellertův román, jenž byl ovlivněn anglickým sentimentalismem, se nese přesně v duchu přísných osvícenských zásad. Na příkladu dobrodružného života venkovské šlechtičny má být ukázáno, že pouze mravní čistota a rozum mohou zajistit opravdové štěstí.⁵⁶ Programověji Gellert vystoupil svými příspěvky v *Bremer Beyträge*. Časopis, jehož úplný název zněl *Neue Beyträge zum Vergnügen des Verstandes und Witzes* a který od roku 1744 po čtyři léta v Brémách a Lipsku vydávali Johann Elias Schlegel, Christian Fürchtegott Gellert

německé literatury a literárněvědné germanistiky (online). Masarykova univerzita v Brně. (cit. 8.2.2008).

http://is.muni.cz/elportal/estud/ff/ps06/NJI_04/UvodDoStudiaSkriptum.pdf, s. 40.

⁵³ Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781) – německý spisovatel, filosof a estetik. Hlavní představitel německého literárního osvícenství. Od roku 1767 byl dramaturgem v divadle v Hamburku. Hra *Mína z Barnhelmu* aneb *Vojácké štěstí* je první německou měšťanskou komedií (na pruských jevištích byla zakázána). Kritická je i tragédie *Emilia Galotti*, inspirovaná antickou látkou a obracející se proti současné společnosti v Německu. Drama *Moudrý Nathan* je typicky osvícenské, namířené proti netolerantnosti ve víře i v názorech vůbec. Pro Lessinga je rozum nejvyšším kritériem. Překonal Gottschedovy názory na uměleckou tvorbu, především na divadelní. Přimkl se k anglickému dramatu, především k W. Shakespearovi, odmítl gottschedovskou jednotu času (drama se mělo odehrát během 24 hodin, nanejvýše 36, přičemž se děj měl odvíjet ve dne, protože v noci slušní lidé spí), místa (drama se mělo odehrát na jednom místě) a děje (drama se mělo držet základní dějové osnovy a neodbočovat do epizod). Lessing zdůraznil roli fantazie v umělecké tvorbě. Viz: KOLEKTIV AUTORŮ, *Všeobecná encyklopedie Diderot*, svazek 4, Praha 1999, s. 335.

⁵⁴ Ehrhard BAHR, *Dějiny*, s. 41.

⁵⁵ V originále *Das Leben der Schwedischen Gräfin von G**** (1747/1748).

⁵⁶ Wolfgang SPIEWOK, *Der deutsche, österreichische und schweizerische Roman. Von den Anfängen bis Ende des 19. Jahrhunderts*, Berlin 1972, s. 138.

a Friedrich Gottlieb Klopstock, byl antitetickým periodikem gottschedovským *Belustigungen des Verstandes und Witzes* (1741 – 1745).⁵⁷

Umění divadelní je s celým 18. stoletím neodlučitelně spojeno. Co se týče kritiky poměrů a špatných lidských vlastností, byla divadelní tvorba osvícenců ovlivněna mistrem charakterových komedií Molièrem. Do pojetí a představ o umění hry psát i představovat zasáhli velkou měrou takoví velcí současníci, jakými byli v Německu Johann Christoph Gottsched, Gotthold Ephraim Lessing, o něco málo později Friedrich Schiller a Johann Wolfgang von Goethe, v Rakousku se tohoto úkolu chopil Joseph von Sonnenfels.

Zásadní byla především díla J. Ch. Gottscheda, jenž sice zůstával v hranicích vymezených stavovskou klauzulí a Aristotelovou jednotou místa, času a děje. Oboje potvrdil ve svém spise *Versuch einer critischen Dichtkunst vor die Deutschen* (1730), jenž ideově pouze potvrzoval více než sto let staré teze slezského rodáka, barokního učence a spisovatele Martina Opitze.⁵⁸ Ten své myšlenky formuloval v obsáhlé knize *Buch von der Deutschen Poeterey*.⁵⁹ která vyšla roku 1624 ve Vratislavi.

V zemích habsburské monarchie plnil úlohu reformátora především josefinista Joseph von Sonnenfels, jehož působení na tomto poli je podtrženo zejména tzv. „sporem o Hanswursta“. Sonnenfels se snažil prostřednictvím svého díla *Briefe*

⁵⁷ Tamtéž, s. 47.

⁵⁸ Martin Opitz (1597-1639) – německý spisovatel, teoretik německého baroka. Jeho *Knih o německém básnictví* (*Buch von der deutschen Poeterey*) se opírá o evropské renesanční a klasicistické teorie, které aplikuje na německé podmínky (soulad slovního a metrického přízvuku, alexandríny v dramatu aj.).

⁵⁹ *Knih o německém básnictví* (*Buch von der deutschen Poeterey*, vyšla 1624) byla dílem, které reformovalo německý jazyk, jenž byl do té doby orientován na (pozdě) středověké vzory a užíván lidově a neprofesionálně, a povýšilo jej tak do stavu jazyka literárního. Opitz pro potřeby německého umění verše přeformuloval metrický systém Řeků a Římanů do zákona o přízvuku. Kromě jiného poskytl dostatečné množství vzorů různorodých žánrů, nejčastěji své vlastní překlady antických ód, elegií nebo epigramů, renesančních sonetů, humanistických románů a různých dramatických forem. Přísně odmítl lidovou literaturu 16. století. Jeho pravidelnou poetikou (Regelpoetik) byl do německé literatury přenesen klasicismus novolatinské literatury. Srv. Benedikt JEBING, Ralph KÖHNEN, *Einführung in die Neuere deutsche Literaturwissenschaft*, Stuttgart 2007, s.24f.

*über die wienerische Schaubühne*⁶⁰ přispět k reformování vídeňského divadelního života, jehož morální a umělecký stav silně kritizoval a jež považoval za upadající oblast kulturního života hlavního města monarchie. Typický prvek úpadku dramatu představovala postava Hanswursta, smyšlené figury, která se objevovala v mnoha hrách tzv. improvizovaného divadla (německy Stegreiftheater), jehož předchůdcem byla italská *commedia dell' arte*. Za svou činnost byl Sonnenfels, tehdy ještě univerzitní profesor, svými protivníky samozřejmě vysmíván, v první řadě na prknech některých vídeňských divadel. Vliv oblíbené lidové komedie dosáhl i na tak významnou scénu, jakou bylo jedno ze dvou dvorských divadel, Kärntnertortheater (Divadlo u Korutanské brány).

Roku 1790 však skutečně císařská cenzura zasáhla, svou zásluhu na tom měl jistě právě vzdělanec Sonnenfels, toho času již dvorní rada Tajné české a rakouské dvorní kanceláře. Naprostý přehled nad divadelním děním získal roku 1810, kdy byl jmenován divadelním cenzorem.

2.3.2 Vliv morálních přednášek a filozofických spisů

Christian Fürchtegott Gellert byl významnou postavou německých morálních týdeníků. Jeho působení, co se týče popularizace morálky, je neoddiskutovatelné, ale i tak nebývá moc často zmiňován mezi klasickými představiteli tzv. Popularphilosophie. Jeho vliv se však dostal do Čech zprostředkovaně skrze K. H. Seibta. Gellert byl spolu s Gottschedem jedním ze dvou významných přednášejících na univerzitě v Lipsku, kteří se věnovali morálce, potažmo morálce žen, které je jedním z ústředních témat obou zkoumaných časopisů, stejně jako ostatních jejich kolegů. Gellertovy přednášky vyšly ve dvou svazcích.

⁶⁰ *Briefe über die wienerische Schaubühne*, vyd. 1768, 4 svazky. Znovu vydáno: Hilde HAIDER-PREGLER (Hrsg.), *Briefe über die wienerische Schaubühne*, Graz 1988.

Na základě Gellertových přednášek, vyšlých roku 1771,⁶¹ sepsala a vydala německá spisovatelka Dorothee Henriette von Runckel knihu *Moral für Frauenzimmer nach Anleitung der moralischen Vorlesungen des sel. Prof. Gellerts und anderer Sittenlehrer*.⁶² Kniha vyšla v Drážďanech roku 1774, je tedy logické, že autoři *Sichtbare* a *Unsichtbare* si ji nemohli přečíst, ovšem zaprvé jsou obsahem publikace Gellertovy přednášky z doby dřívější, zadruhé se jedná o obecné morální hodnoty, jež byly v té době obecně prosazovány a dodržovány morálními autoritami. Poznamenejme, že autorka své dílo vydala na vlastní náklady. Spis je připsán autorčině dceři, již matka neopomíná chválit za to, jak ji – samozřejmě s Boží pomocí – dobře vychovala. Kodex, který kniha obsahuje, byl prý totožný se zásadami, podle nichž se matka při výchově řídila. Jen pro zajímavost můžeme uvést, že do tehdejšího obrazu vzorné ženy patřil trojlístek jakýchsi základních vlastností či předpokladů: být důstojnou společnicí poctivému muži, šikovnou hospodyní a dobrou matkou. Publikace, jež obsahuje dvaadvacet pojednání, se zabývá základními otázkami morálky a cti, přičemž se hned ve druhém pojednání věnuje rozlišení dobrého a zlého. V úvodu knihy autorka své čtenářky oslovuje „mé přítelkyně“, čímž chce navodit laskavý tón a jistě také určitý pocit sounáležitosti, na nějž pak naváže v samotném textu.

Dlužno podotknout, že Gottschedovými přednáškami a Gellertovými myšlenkami se velmi inspiroval a tyto dva významné osvícence následoval již zmíněný pražský profesor Karl Heinrich Seibt.⁶³ Jeho působení na poli morálky a etiky je významné nejen pro pražské intelektuální prostředí, ale i v rámci středoevropského kulturního a diskusního prostoru. Seibt, narozený v roce 1735, studoval na piaristickém gymnáziu v Kosmonosech a poté odešel na vysoké školy, nejprve do Prahy, poté také do Lipska. Právě na saské univerzitě poznal Ch. F. Gellerta a J. Ch. Gottscheda, osvícenské velikány a morální autority německého vědeckého, kulturního

⁶¹ Viz: Christian Fürchtegott GELLERT, *Moralische Vorlesungen*. Band 1, Biel 1771. Druhý díl: Christian Fürchtegott GELLERT, *Moralische Vorlesungen*. Band 2, Biel 1771.

⁶² Dorothee Henriette VON RUNCKEL, *Moral für Frauenzimmer*, Dresden 1774.

⁶³ James VAN HORN MELTON, *Absolutism and the eighteenth-century origins of compulsory schooling in Prussia and Austria*, Cambridge 1988, s. 136.

a společenského dění. U svých učitelů se inspiroval a stal se jejich následovníkem. V Praze se stal nejprve mimořádným profesorem „krásných nauk a dějin vzdělanosti“ (roku 1763), posléze řádným profesorem „krásných nauk a morálky“ (v roce 1771). Svým působením na poli morálky, zejména prostřednictvím přednášek na pražské univerzitě, dosáhl poměrně slušného věhlasu a brzy se stal inspirativní osobností pro sdružení tzv. seibtianů. Jednalo se o skupinu příznivců a zastánců Seibta a jeho názorů, kteří byli programově ve sporu s tzv. borniány, jinak také sonnenfelsiány, zástupci myšlenek Ignáce Borna a Josepha von Sonnenfelse. Ignác von Born byl výraznou postavou českého osvícenství, jako zástupce racionalistického proudu svobodného zednářství inicioval rozvoj vědeckého života v Čechách. Dal podnět ke vzniku Společnosti soukromých učenců, která vznikla z kroužku přátel, kteří se scházeli v jeho pražském domě.⁶⁴ V letech 1771-1772 vydával recenzní časopis *Prager Gelehrte Nachrichten*, kolem něhož bylo soustředěno mnoho předních českých vzdělavců. Od roku 1775 vedl vydávání *Abhandlungen der Königlichen Böhmischen Gesellschaft.*, které vydávala Společnost soukromých učenců. Tento časopis se však nevěnoval ani literatuře, ani morálce; Born byl totiž názorově v opozici vůči Seibtovi, který byl spojen s morálními týdeníky a který se podílel na popularizaci filozofie.

Ačkoliv Karl Heinrich Seibt nebyl vydavatelem, nakladatelem ani autorem mnoha pražských morálních časopisů,⁶⁵ je poměrně podstatné, abychom o něm uvedli informace, které jsou směrodatné pro lepší vystižení jeho vlivu na německy psanou literaturu 2. poloviny 18. století v Praze. Seibt byl člověkem, který ovlivňoval spisovatele a autory časopisů žijící a tvořící v hlavním městě českého království. Ačkoliv nenapsal příliš významných děl ani nevytvořil teorie, jež by se výrazně otiskly do dějin myšlení, jeho přednášky na univerzitě si brzo získaly značný věhlas. K. H. Seibt byl ovlivněn působením lipských myslitelů a působil na pražské literáty, ačkoli u něj nestudovali, a vzájemně se tak s nimi doplňoval. Pro veřejnost vydával

⁶⁴ Josef PETRÁŇ, *Královská česká společnost nauk. Místo České učené společnosti v dějinách a v proudu vědy*, Vesmír 74, 1995, s. 632-635.

⁶⁵ Je považován za vydavatele *Neue Litteratur*. Srv. Arnošt KRAUS, *Pražské časopisy 1770-1774 a české probuzení*, Praha 1909, s. 26.

povídky a básně, které napsali jeho žáci, vyšly pod názvem *Akademische Blumenlese*.⁶⁶ Jiná jeho práce zabývající se stylem psaní a slohem bylo dílo *Von dem Unterschiede des zierlichen des Hof- und Curialstil*.⁶⁷

Seibt neměl však pouze obdivovatele, nýbrž i odpůrce⁶⁸. Jako osobnost měl na činnost vydavatelů morálních týdeníků a nesporný vliv. Připomeňme však, že k jeho oponentům patřil také Christian Löper, jeden z autorů *Die Unsichtbare*⁶⁹.

V Halle, odkud Löper pocházel, žil a zemřel německý filozof Christian Wolff (1679 - 1754), jehož snahy vycházely z přesvědčení, že filozofie má být užitečná a prospěšná. Jeho zásluhou nedošlo k takové radikalizaci osvícenství, jaká se šířila z Francie; naopak, pomáhal filozofii šířit i mimo kruhy vzdělanců. Wolff byl zastáncem přirozeného náboženství a přirozené morálky, proto mu postoje odsuzující Boha, jeho poznání a náboženství vůbec přišly cizí.⁷⁰

2.3.3 Podněty výtvarného umění

Dalším - a neméně významným – zdrojem inspirace pro literární ztvárnění morálky je výtvarné umění, ať už se jedná o malířství, sochařství či architekturu. Významnou inspirací a předlohou z doby baroka byla všeobecně práce italského učenca a spisovatele

⁶⁶ Karl Heinrich SEIBT, *Akademische Blumenlese*, Prag 1784.

⁶⁷ Karl Heinrich SEIBT, *Von dem Unterschiede des zierlichen des Hof- und Curialstil*, Wien 1768.

⁶⁸ Obdivovateli byla skupina myslitelů a literátů, kteří byli označováni jako seibtiáni. Jejich názorovými protějšky byli tzv. borniáni, kteří byli jinak nazýváni také sonnenfelsiány – dle rakouského osvícence Josepha von Sonnenfelse.

⁶⁹ Alexandr Sergejevič MYL'NIKOV, *Vznik národně osvícenské ideologie v českých zemích 18. století*, Univerzita Karlova, Praha, 1974, s. 175.

⁷⁰ Emerich CORETH, Harald SCHÖNDORF, *Filozofie 17. a 18. století*, Olomouc 2000, s. 166.

jménem Cesare Ripa. Ve své vlivné příručce *Iconologia*⁷¹ navázal na egyptské, řecké a římské obrazové prameny. Dílo využívali básníci, rétorové a výtvarní umělci, kteří se tak učili, jak zobrazit abstraktní pojmy, jakými byly ctnosti a neřesti, rozrušení mysli, vášně, umění či věda.⁷² Pojmy nejsou řazeny chronologicky či analogicky, nýbrž abecedně. Každému pojmu odpovídá jedno zobrazení s popisem alegorické postavy nebo personifikace. Oděv a atributy jsou dány předem, přihlédnuto je jistě k dokladům z bible nebo antické literatury.⁷³

V českém výtvarném umění lze pozornost právem upřít na sochařské ztvárnění dvanácti ctností a k nim opozičních dvanácti neřestí. Na zakázku zámožného mecenáše umění hraběte Františka Antonína Sporcka tyto alegorické sochy navrhl a částečně i vytvořil v letech 1718 až 1719 sochař Matyáš Bernard Braun. Sochy z jeho dílny, na nichž zřejmě nepracoval sám, nýbrž spolu se svými žáky, jsou dodnes vystaveny v Kuksu. Prostranství před kostelem a oběma křídly hospice zdobí dnes již pouze kopie, poněvadž původní barokní originály jsou uchovávány v lapidáriu.⁷⁴

Sérii soch Neřestí a Ctností, pro něž Braun svou bezprostřední inspiraci čerpal v rytinách augsburského umělce Engelbrechta, uvádějí andělé Dobré a Žalostné smrti.⁷⁵ Mezi personifikovanými neřestmi nalezneme Pýchu, Lakomství, Závist, Smilstvo, Obžerství, Hněv, Lenost, Zoufalství, Lehkomyslnost, Lstivost, do alegorií Ctností patří trojice Víry, Naděje a Lásky, dále pak Trpělivost, Moudrost, Statečnost, Cudnost, Píle,

⁷¹ Celý název díla zní *Iconologia overo Descrittione Dell'imagini Universali cavate dall'Antichità et da altri luoghi*. Kritickou edicí původního spisu z roku 1603, jež má konečně vyjít v českém jazyce, se zabývá pracovnice FF UP v Olomouci Jana Zapletalová, která jej na konci roku 2010 vydá jako výstupní publikaci svého řešitelského projektu.

⁷² Cesare Ripa. (2010). In *Encyclopædia Britannica*. Retrieved March 04, 2010, from Encyclopædia Britannica Online: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/504331/Cesare-Ripa>.

⁷³ Cesare RIPA, *Iconologia del cavalier Cesare Ripa*, Perugia 1767.

⁷⁴ Srv. poznámky k rozdílům v sochání Braunově a jeho žáků v knize Ivo KOŘÁN, *Braunové*, Praha 1999, s. 47-63. Zatímco Kořán je objektivně kritický, co se výtvarného názoru týče, o poznání umírněnější a pochvalnější slova pro Braunovo dílo má text starší publikace z Edice Poklady, viz Jaromír NEUMANN, Josef PROŠEK (edd.), *Matyáš Braun – Kuks*, Praha 1959.

⁷⁵ Ivo KOŘÁN, *Braunové*, Praha 1999, s. 59.

Štědrost, Upřímnost, Spravedlnost a Střídmost. Jedná se o nejvýznamnější výtvarné ztvárnění tématu ctností a neřestí v českých zemích, a uvádíme jej proto, že podobné galerie personifikovaných ctností a neřestí nalezneme i na stránkách prvních dvou morálních časopisů u nás.

2.4 Stručný nástin vývoje žánru v Evropě

Dějiny časopiseckých forem jsou pestré a velmi proměnlivé, výskyt jednotlivých periodik byl dán politickými a společenskými okolnostmi dané doby, v neposlední řadě hrála roli rovněž finanční stránka věci.

Morální časopisy nebo, chceme-li, morální týdeníky (zde se označení odvíjí od periodičnosti výskytu), mají svůj původ v anglosaských zemích, kde se dále rozvíjely, prvotně v protestantském náboženském okruhu, což ovšem nebránilo jejich rozšíření a vzestupu oblíbenosti tohoto žánru i v jiných religiózních skupinách, především katolické a židovské. Specifickou roli zde hráli svobodní zednáři.⁷⁶

Ve Spojeném království vyšlo v roce 1709 první číslo periodika s názvem *The Tatler or Lucubrations of Isaac Bickerstaff Esquire*.⁷⁷ Časopis vycházel třikrát týdně a byl vydáván Richardem Steelem v letech 1709 až 1711. Steele spolu se svým přítelem Josephem Addisonem vydával deník *The Spectator* (1711-1712) a *The Guardian* (1713). Tato periodika se stala insprací pro vznik morálních týdeníků v dalších zemích, zároveň byla jejich vzorem, co se týče žánrového vymezení, obsahu jednotlivých čísel a stylu použitého při psaní. Nelze rovněž nezmínit zásadní znak

⁷⁶ Více k tématu v díle: Wolfgang MARTENS, *Die Botschaft der Tugend*, kapitola 1. Jiří BERÁNEK, *Tajemství lóží. Svobodné zednářství bez legend a mýtů*, Praha 1994.

⁷⁷ Michael WÖGERBAUER, *Die Ausdifferenzierung des Sozialsystems. Literatur in Prag von 1760 bis 1820*, Dissertation Universität Wien 2006, s. 226.

pro určení žánru a tím není nic jiného než fiktivní autorství. Všechna tři periodika se tak stala nejen základem pro vznik samotného žánru, ale též vzorem pro jeho určení.

Morální časopisy se brzy ujaly v německy mluvících zemích, prvním kontinentálním se stal hamburský *Vernünffler* (1713), který jako jediný nebyl závislý na francouzském překladu *Spectatora*.⁷⁸ Právě v tomto roce se začaly objevovat i další obdobné listy v Hamburku, Curychu, Lipsku a Berlíně, odkud se móda šířila dále. Periodika tohoto typu začala vycházet i v menších německých městech. Právě v Německu byly nazývány „sittliche Wochenschriften“, dobový termín pochází od Gottscheda, který sám vydával časopis *Vernünfftige Tadlerinnen*.⁷⁹ V německých zemích se tento žánr velmi dobře uchytil, Martens uvádí, že tam vycházelo dokonce téměř na 500 různých morálních týdeníků, méně však, než uvádí Kawczynski.⁸⁰

Martensova práce zahrnuje obsáhlý seznam pramenů a literatury, jenž představuje i morální časopisy z ostatních evropských, především anglosaských zemí – Nizozemí,⁸¹ Dánska nebo Švédska.⁸² Ovšem často se jednalo o překlady původních anglických časopisů do jednotlivých jazyků.

Vydávání morálních časopisů ale nebylo specifikem pouze anglosaského prostředí, lze je nalézt také ve Francii či Španělsku a jiných románských zemích.⁸³

⁷⁸ Michael WÖGERBAUER, *Die Ausdifferenzierung*, s. 227

⁷⁹ Časopis vycházel v letech 1725-1726. Srv. Wolfgang MARTENS, *Die Botschaft der Tugend*, s. 545.

⁸⁰ Wolfgang MARTENS, *Die Botschaft der Tugend*, s. 15.

⁸¹ Hugo Sebastian OKEL, *Der Bürger, die Tugend und die Republik: "Bürgerliche Leitkultur" in den Niederlanden im 18. Jahrhundert im Spiegel der Moralischen Wochenschriften*, Trier 2005.

⁸² Wolfgang MARTENS, *Die Botschaft der Tugend*, s. 550ff.

⁸³ K tématu např. Klaus-Dieter ERTLER, *Moralische Wochenschriften in Spanien*, Tübingen 2003, nebo Wilhelm GRAEBER, *Moralistik und Zeitschriftenliteratur im frühen 18. Jahrhundert: Van Effens u. Marivaux' Beitrag zur Entwicklung des frühauflärerischen Menschenbildes*, Frankfurt am Main-Bern-New York 1986.

2.5 Přehled vývoje morálních týdeníků v habsburské monarchii

Do habsburské monarchie se morální periodika dostala až na začátku 60. let 18. století. Ta však povětšinou neměla dlouhého trvání.⁸⁴ Nejvíce morálních časopisů vycházelo ve Vídni, dále v Praze, v ostatních městech spíše sporadicky.

Nejvýznamnějším autorem vídeňských morálních časopisů byl bezesporu Joseph von Sonnenfels, rodák z moravského Mikulova, který však podstatnou část svého dospělého života prožil v Rakousku, především ve Vídni. Pocházel z rodiny, která byla původně židovské víry, ale Sonnenfelsův otec konvertoval ke katolictví a v této víře také vychoval oba své syny.⁸⁵ Starší z nich, Joseph, vychodil gymnázium v Mikulově, a po několika letech působení v rakouské armádě, kde se naučil francouzštině, italštině i češtině, mu bylo umožněno vystoupení z armády, především na přímluvu hraběte Johanna Karla z Dietrichsteina. Sonnenfels ve Vídni studoval právní vědy, zároveň se u svého otce učil hebrejskému jazyku; později učil na akademii Theresianum a na Savojské rytířské akademii. Zastával se osvíceneckých idejí v josefinském duchu a s jistými omezeními také filantropických idejí osvícenského despotismu – tímto postojem si rozhodně polepšil, což se projevilo také na jeho platu.⁸⁶

Pro náš záměr je podstatná Sonnenfelsova literární činnost. Nelze opomenout, že se již v první polovině šedesátých let zajímal o dění v Evropě, především v Anglii. Orientoval se především na své anglické, německé a francouzské předchůdce. Prvním týdeníkem, do kterého přispíval, byl *Die Welt*, který vycházel v letech 1762-1763. V únoru 1765 se Sonnenfels sám stal autorem týdeníku *Der Vertraute*. Časopis

⁸⁴ Michael WÖGERBAUER, *Die Ausdifferenzierung*, s. 227.

⁸⁵ *Allgemeine Deutsche Biographie*, Band 34, 1892, s. 628.

⁸⁶ Osvícený měšťan se proti absolutistickému státu nestavěl, vystupoval však se záměrem jej reformovat a zajistit práva jednotlivce (samozřejmě v úzkém pohledu na šlechtu a měšťanstvo, které považoval za sobě navzájem rovné; tento pohled se netýkal poddaného lidu a žen). Srv. Richard VAN DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století). Náboženství, magie, osvícenství*, Praha 2006, s. 257f. Více o osvícenské představě společenského rozvrstvení: Jeremy BLACK, *Evropa osmnáctého století*, Praha 2003, s. 126-133.

obsahoval články podle Addisonova vzoru, tedy se základním satirickým tónem. Světlo světa spatřilo pouhých sedm čísel a poté časopis zanikl, neboť byl již po necelém měsíci zakázán cenzurou. V září téhož roku následoval vznik důležitého periodika, jehož název si Sonnenfels vypůjčil od Voltaira. Časopis nesl název *Der Mann ohne Vorurtheil* a vycházel v rozmezí let 1765-1767, později byl znovu vydáván v letech 1769 a 1775. Fiktivní ženské autorství použil ve svém dalším, snad nejdůležitějším morálním časopise, který se jmenoval *Theresia und Eleonore* (1766) Ve svých souborných spisech později přiznal autorství tohoto časopisu. Sonnenfelsovo působení na poli kritiky mravů obyvatel Vídně, šíření dobré morálky a propagace osvícenských myšlenek bylo inspirací pro vznik časopisů také v Prešpurku a Linzi⁸⁷, jakož i pro první pražský morální týdeník *Die Unsichtbare*.

⁸⁷ Arnošt KRAUS, *Pražské časopisy 1770-1774 a české probuzení*, Praha 1909, s. 4.

3 Specifická role morálních periodik v českých zemích

V českých zemích vycházely morální časopisy pouhých pět let, počínaje rokem 1770.⁸⁸ Povětšinou byly vydávány v hlavním městě, v ostatních městech spíše výjimečně. Průběh vydávání časopisů u nás byl jiný, než např. v Rakousku, Německu nebo Anglii, samotné kolébce žánru morálních časopisů.

Je důležité nastínit základní dění, které bylo určující pro vznik a vývoj morálního časopisectví v českých zemích. Většina událostí se odehrávala v Praze, centru vzdělanosti, vysokého školství, vydavatelství. Pražské osvícenství bylo specifickou epochou českých dějin i literatury, z jeho lůna vzešla epocha později nazývaná „národní obrození“.⁸⁹

Podle Waltera Schamschuly⁹⁰ měla Praha důležitou funkci v šíření a uplatňování osvíceneckých idejí. Z jedné strany vídeňské, z druhé strany lipské, hallské a göttingenské osvícenecké myšlenky zde nacházely své obdivovatele, byly přijímány a dále zpracovávány. Schamschula tvrdí, že pražské prostředí ovšem nebylo uzavřeno myšlenkám z Francie, Nizozemí ani Anglie, velmi dobře je registrovalo. Všechny tyto proudy, které se sjednocovaly pod souhrnným pojmem osvícenství a které byly v Praze přijímány a rozvíjeny dále, našly svůj vrchol v tzv. „českém josefinismu“. Schamschula za jeho nejdůležitější aspekty považuje roli jazykové a literární inovace české kultury.⁹¹

⁸⁸ Michael WÖGERBAUER, *Die Ausdifferenzierung des Sozialsystems. Literatur in Prag von 1760 bis 1820*, Dissertation Universität Wien 2006, s. 227.

⁸⁹ Hana SVATOŠOVÁ (ed.), *Praha Mozartova. Kulturní a společenský život v Praze 1780-1800*, Praha 2006.

⁹⁰ Walter SCHAMSCHULA, *Die tschechischen Josephinisten in Dichtung und Philologie*, in: Herbert ZEMAN (Hrsg.), *Österreichische Literatur: Ihr Profil an der Wende vom 18. und 19. Jahrhundert (1750-1830)*, Graz 1979, s. 545-562.

⁹¹ Slovem „český“ však podle autora není míněno vymezení se pouze na příslušníky jazykově českého společenství. Rodný jazyk nebyl v 18. století zrovna nejjistějším ukazatelem příslušnosti občana k určitému národu. Mnoho vzdělanců, kteří se zasazovali o rozvoj českého jazyka, psalo a mluvilo německy či latinsky. Srv. Walter SCHAMSCHULA, *Die tschechischen Josephinisten in Dichtung und Philologie*, s. 545.

Aniž bychom se nyní pouštěli do rozsáhlého popisu stavu českého jazyka a česky psané literatury, zmíníme se alespoň okrajově pro nastínění situace a lepší představu, do které lze lépe zakomponovat vznik a kratičký vývoj morálních časopisů v Praze, respektive na území českých zemí.⁹²

Navzdory jistému velkému vlivu latiny jako jazyka univerzitně vzdělaných osob a francouzštiny vládoucí dvorskému a šlechtickému životu se němčina prosadila jako moderní literární jazyk. Nemalý podíl na tomto vzestupu němčiny měla významná literární produkce, a to zejména v Německu. To se netýká pouze beletrie, nýbrž i filosofického dění. Již Christian Thomasius (1655 - 1728), filosof přednášející na lipské univerzitě, usiloval o vytvoření německé filosofické terminologie jako protikladu k latinským výrazům. Na konci 80. let 18. století se pustil do vydavatelské činnosti, jeho zásluhou si současníci mohli číst v prvním německém literárním časopise *Monats-Gespräche*.

Dokladem snahy dostat německý jazyk na první místo mezi jazyky vzdělanců budiž činnost filozofa a myslitele Christiana Wolffa (1679 – 1754), jenž své práce publikoval nejdříve německy, až poté latinsky. Když o necelých sto let později vyšel Goethův román v dopisech *Utrpení mladého Werthera* (1774), němčina byla již moderním literárním jazykem. Nemalý podíl na tomto vývoji měli Johann Christoph Gottsched (1700 – 1766) a Johann Christoph Adelung (1732 – 1806). Gottsched, který pracoval na normách spisovného německého jazyka, vydal výsledky svého bádání ve spisech *Ausführliche Redekunst* (vyd. 1736) a *Grundlegung einer deutschen Sprachkunst* (vyd. 1748). Adelung se věnoval lexikálnímu zpracování nové slovní zásoby, o čemž svědčí jeho důležitý spis *Versuch eines vollständigen grammatisch-kritischen Wörterbuches der Hochdeutschen Mundart* (vyd. 1744 – 1786).⁹³

Důvodů, proč morální časopisy v Praze vycházely v němčině, bylo více. Jedním z hlavních ovšem bylo, že cenzura byla zaměřena právě na české písemnictví;

⁹² Michael WOEGERBAUER, *Vernakularizace – alternativa ke konceptu národního obrození?*, Česká literatura 4, 2008, s. 461-490.

⁹³ Ehrhard BAHR, *Dějiny německé literatury. Od osvícenství k době předbřeznové*, Praha 2006, s. 27.

poněvadž husité a luteráni prosazovali češtinu jako jazyk bohoslužby, překladu bible, kázání, církevního zpěvu a teologické literatury, stala se právě čeština jazykem nedůvěryhodným, pokud jí tedy nebylo užito k přímému šíření katolické víry.⁹⁴ Dalším důvodem byly bezesporu vlivy německé a rakouské, jimž bude věnována druhá podkapitola tohoto oddílu (viz 3.2 Exteritoriální vlivy). Rovněž místa, kde studovali a odkud přišli autoři časopisů, se nacházela především v zahraničí. A nakonec musíme uvést důvod zcela praktický, a to, že němčina byla jazykovým pojítkem obyvatelstva Prahy i celých českých zemí, o což ostatně usiloval také osvícenský panovník Josef II. Německý jazyk se používal jak v úřadech, tak i na úrovni obyčejné konverzace. Autoři časopisů tedy jistě nerozvažovali, jaké řeči v časopisech použít.

Morální periodika nebyly v českých zemích prvními časopisy, ovšem jejich specifická role spočívá v tom, že byly jakousi přechodovou formou. Jejich jedinečnost se dá vidět v rozšiřování národním jazykem psané literatury, zejména v tom, že veřejnost se zmíněnou literaturou seznamovaly.⁹⁵

3.1 Časové vymezení pražských morálních časopisů

Zatímco v Anglii začaly morální časopisy vycházet již brzy na počátku 18. století, do Německa se tento žánr dostal pár let poté, stejně tak i do Francie, v zemích habsburské monarchie měly časopisy jiný, pomalejší a opožděnější vývoj, což bylo dáno částečnou politickou i kulturní izolovaností monarchie. Snahy provést nutné reformy nevyšly naprázdno, ovšem dělo se tak v době, kdy již země na západ od rakouské monarchie řešily zcela jiné problémy a tyto v rakouských zemích kýžené změny měly již z velké části za sebou. Jak jsme již dříve zmínili, námi zkoumaný žánr

⁹⁴ Walter SCHAMSCHULA, *Die tschechischen Josephinisten in Dichtung und Philologie*, s. 546.

⁹⁵ Michael WÖGERBAUER, *Die Ausdifferenzierung des Sozialsystems. Literatur in Prag von 1760 bis 1820*, Dissertation Universität Wien 2006, s. 226.

se do rakouského povědomí dostal na počátku 60. let 18. století skrze bohatou činnost Josepha von Sonnenfelse. Časopisy, které vydával, sloužily k propagaci osvíceneckých myšlenek.

Nicméně, ať už doba osvícenství v jednotlivých zemích začala v rozličných časových horizontech a měla různou dobu trvání, probíhaly začátky podle stejného vzoru. Právě morální časopisy se v Evropě staly prvními periodiky, které veřejnosti přinášely informace ze světa literatury psané národním jazykem.⁹⁶

Do českých zemí, či přesněji řečeno do Prahy, přišla móda morálních časopisů sice ze západních evropských zemí, ovšem přes Rakousko a se značným zpožděním několika desítek let. Zatímco v Anglii vyšel první morální týdeník v roce 1709, v Praze se tak stalo v roce 1770, tedy o celých 61 let později.

Morální časopisy však nebyly jedinými periodiky. Své časopisy vydávaly vědecké organizace, které vznikaly právě v 70. letech, ať to byla roku 1772 v Praze vzniklá a působící Soukromá společnost nauk (Private Gelehrtenengesellschaft) nebo olomoucká Společnost neznámých (Societas incognitorum). První ze jmenovaných vydávala skrze svého významného člena Ignáce Borna *Prager gelehrte Nachrichten*, v Olomouci zase vycházely *Monatliche Auszüge*.

Odlišnost mezi odbornými a morálními periodiky se projevuje také v tom, že zatímco vědecké časopisy vycházely pod hlavičkami vědeckých organizací či společností, morální týdeníky byly vždy spojeny s osobou nakladatele.

⁹⁶ Michael WÖGERBAUER, *Die Ausdifferenzierung*, s. 226.

3.2 Exteritoriální vlivy

V úvodu do kapitoly 3 jsme uvedli, že vnější vlivy byly pro pražské kulturní a konkrétně literární dění více než důležité. Jednalo se zejména o ideové proudy z Vídně jako hlavního střediska rakouské kultury, dále z Lipska, Jeny a ostatních významných německých center vzdělanosti.

Výraznou postavou rakouského literárního osvícenství, které samozřejmě mělo vliv na české dění, byl Sonnenfels, ovšem nebyl jediným vzdělavcem, jehož ideje si v Čechách, na Moravě a ve Slezsku získaly své obdivovatele.

V Německu zažívaly morální časopisy rozkvět především v místech, kde byla hluboká literární tradice, především na univerzitách. První časopisy vznikly severoněmeckém Hamburku a švýcarském Curychu. Dalšími centry se zanedlouho stala německá města Berlín a Lipsko.⁹⁷

Tyto proudy se v Praze setkávaly a dokonce dostaly v českém bádání o pražském osvícenství názvy podle svých hlavních zástupců – Karla Heinricha Seibta⁹⁸ (1736 - 1806) a Ignaze rytíře von Borna⁹⁹ (1742 - 1791) – seibtiáni a borniáni (příp. sonnenfelsiáni).¹⁰⁰

Pro lepší pochopení situace, ve které se v Praze tříštily oba hlavní proudy, je dobré osvětlit, jakým způsobem tyto vedoucí osobnosti ovlivňovaly intelektuální dění

⁹⁷ Michael WÖGERBAUER, *Die Ausdifferenzierung*, s. 227.

⁹⁸ Pozn.: Seibt, Karl Heinrich. K němu Eduard WINTER, *Der Josefinismus und seine Geschichte*, Wien 1943; Ivana ČORNEJOVÁ (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy II (1622-1802)*, Praha 1995.

⁹⁹ Pozn.: Born, Ignác Antonín, zv. šlechtic z Bornu – vůdčí postava české osvícenecké společnosti v 60. a 70. letech 18. století, podílel se na organizování vědeckého života, inicioval vznik Soukromé společnosti v Čechách; jeho odborný zájem se soustředil na mineralogii, metalurgii a chemii, ale pustil se též do spisování antiklerikální satiry *Monachologie*, jež byla v době Velké francouzské revoluce přeložena do francouzštiny. Srv. KOLEKTIV AUTORŮ, *Všeobecná encyklopedie Diderot*, svazek 1, Praha 1999, s. 437.

¹⁰⁰ Walter SCHAMSCHULA, *Die tschechischen Josephinisten in Dichtung und Philologie*, s. 549.

a které další osobnosti se kolem nich shromažďovaly. Právě Karl Heinrich Seibt, který po studiích u Gottscheda a Gellerta v Lipsku přišel do Prahy, se dočkal privilegia být prvním nejezuitským, laickým přednášejícím na Filozofické fakultě Karlovo-Ferdinandovy univerzity. Stal se profesorem tzv. krásných věd¹⁰¹ a přednášel o soudobých německých, francouzských a italských autorech. Díky němu se Praha v 70. letech 18. století stala německou literární provincií a otevřela se tak významným autorům, jakými byli Klopstock, Gellert, Hagedorn a mnoho jiných. Tyto krásné vědy, které se prvotně rozvinuly v pražském německém intelektuálním prostředí, se podle Schamschuly staly velmi důležitým faktorem také v české kultuře a komponentem uvnitř českého josefinismu.¹⁰² Profesor Seibt měl také vliv na vznik morálních týdeníků v Praze. Jeho úloha spočívá především ve zprostředkování populární filozofie, která pomáhala šířit osvícenské ideje formou zábavné literatury, kde byly povídky hlavním užitým literárním útvarem. Populární filozofie, tzv. Popularphilosophie, je odnož osvíceneckého myšlení, jehož úsilím je zjednodušit filozofii na takovou úroveň, které porozumí i prostý lid a kterou tím pádem bude možno dobře šířit.¹⁰³

Tuto domněnku vyvrátil až Immanuel Kant ve své polemice s Christianem Garvem a Johannem Georgem Heinrich Federem. Kant odmítl možnost popularizace filozofie. Na jeho *Kritiku čistého rozumu* vyšla hned v dalším odmítavá roce v *Göttingische gelehrte Anzeigen* recenze, již vydal empirista a následovník odkazu Johna Locka, německý myslitel Johann Georg Heinrich Feder, který byl právě spolu s Christianem Garvem jedním z odpůrců Kantovy racionalistické filozofie.¹⁰⁴

¹⁰¹ Něm. schöne Wissenschaften (podle dobového překladu z franc. belles lettres). Jednalo se o výuku dějin literatury a literární vědy, které Seibt spojoval také s filozofií, morálkou a historií, jež považoval za pomocné vědy této disciplíny. Srov. Christoph BÖHR, *Philosophie für die Welt. Die Popularphilosophie der deutschen Spätaufklärung im Zeitalter Kants*, Stuttgart-Bad Canstatt 2003.

¹⁰² Walter SCHAMSCHULA, *Die tschechischen Josephinisten*, s. 549.

¹⁰³ Rudolf EISLER, *Wörterbuch der philosophischen Begriffe*, Berlin 1904, s. 125.

¹⁰⁴ Frederick C. BEISER, *The fate of reason: German philosophy from Kant to Fichte*, Harvard College 1987, s. 169. K tématu se vyjadřuje také: Allen W. WOOD, *Kant*, in: Graham Bird (ed.), *A companion to Kant*, Oxford 2010, s. 16.

3.3 Zábava a poučení: úloha morálních týdeníků na sklonku pražského osvícenství

Morální týdeníky hrály v pražském osvícenství specifickou roli. Byly jedněmi z posledních svého druhu v Evropě, všude jinde už tento žánr dozníval, odezníval nebo neexistoval.

Ač přišly ze zahraničí, byly pražské morální týdeníky poměrně pevně zakotveny v Praze, ačkoliv jazykově bychom je jakožto německy psané mohli zařadit do jakési odnože německého nebo rakouského osvícenství, poněvadž oba směry mířící do Prahy byly významné, setkávaly se zde, prolínaly, reagovaly na sebe a často se též nesnesly. Lépe řečeno, jejich autoři na sebe nárazili. Vzájemné kontroverze můžeme pozorovat také mezi *Sichtbare* a *Unsichtbare*, stejně tak i mezi dalšími časopisy.

Jejich hlavní úloha spočívala opravdu v poučení publika, nicméně časopisy psané suchým stylem a obsahující mravokárné články by toho příliš nesvedly, naopak by čtenáře ztratily, proto autoři volili atraktivní formu, které dalo podobu pražské prostředí (nebo obecně domácí prostředí českých zemí) a (ovšem fiktivní) znalost místních lidí. Nebylo těžké psát o neřestech určitých Pražanů, vždyť se hřešilo všude – v Londýně, ve Vídni, v Berlíně i v Praze. Témata jsou tedy univerzální – a silně nadčasová. I současný čtenář, který dokáže překonat nástrahy archaického stylu a zastaralé větné konstrukce, textu rozumí a chápe jej. Články jsou aplikovatelné na libovolnou dobu. Snad autoři časopisů doufali, že i za několik let si potomci jejich prvních čtenářů otevřou jejich týdeník, začnou se do něj se stejným zaujetím jako jejich rodiče i prarodiče a budou mu rozumět, ne-li s ním dokonce souhlasit. Ani nebude vadit, že neznají jakéhosi pana Spargerna nebo paní Dronte.

3.4 Autoři a vydavatelé zkoumaných časopisů

Nezřídka docházelo v 18. století k tomu, že knihy byly vydávány ženami, někdy samozřejmě ještě pod – často mužskými – pseudonymy, ovšem začalo se objevovat čím dál častěji, že žena nejen knihu napsala či vydala, nýbrž se pod ni i podepsala. V případě *Die Unsichtbare* byla také vydavatelkou žena, ačkoliv texty psali sami muži a nakladatelem byl také muž. Johanna Pruschin, jinde také označovaná jako Johanna verwittibte Pruschin, byla vydavatelkou prvního pražského morálního časopisu. Johanna Pruschin, vdova po pražském vydavateli Ignazu Pruschovi, měla na starosti kromě jiného také vydávání *Prager Intelligenzblatt*.¹⁰⁵ Její syn, Vincenz Viktorin Pruscha, se od května 1770 celý jeden rok podílel na vydávání konkurenční *Die Sichtbare*. Zároveň své matce pomáhal s vydáváním *Prager Intelligenzblatt*.¹⁰⁶

Nakladatelem *Unsichtbare* byl Franz Augustin Höchenberger, který pocházel z Příbrami a který se do Prahy přistěhoval. Na konci šedesátých let 18. století si na pražské Malé Straně založil tiskárnu knih uváděnou pod jménem *Höchenberg und Comp*. Snažil se vydávat jiné tisky, než pouhé písničky, modlitby nebo triviální literaturu, a tak v jeho nakladatelství vyšly například spisy hraběte Kinského, zakladatele kulturních dějin u nás Mikuláše Adauka Voigta, dále Pubíčkův spis *Geschichte Böhmens I-II* a jiná díla. Höchenbergerův bratr Johann Thomas, který byl též tiskařem a u něhož často vycházela nekatolická literatura, si oblíbil tisknout na titulní stranu jakési viněty, nezřídka se jednalo o dřevoryty.¹⁰⁷ Franz Augustin se zřejmě nechal touto módou inspirovat, proto si můžeme na titulní straně prvního čísla *Unischtbare* povšimnout viněty, o níž se zmíníme níže v souvislosti s formální stránkou časopisu. Když u tohoto nakladatele vycházela *Die Unsichtbare*, označení firmy už bylo odlišné, a to *Franz Aug. Höchenberger*; žádné jiné se zde neobjevuje; Höchenbergerova značka se tedy zřejmě vyvíjela.

¹⁰⁵ Miroslav LAISKE, *Časopisectví v Čechách 1650-1848*, s. 53.

¹⁰⁶ Miroslav LAISKE, *Časopisectví v Čechách 1650-1848*, s. 53.

¹⁰⁷ Josef VOLF, *Geschichte des Buchdrucks in Böhmen und Mähren bis 1848*, Weimar 1928, s. 33f.

Idea časopisu zřejmě vznikla pravděpodobně u samotného Höchenbergera, jak se domnívá A. Kraus.¹⁰⁸ Stejně jako ve Vídni, kde časopisy vydával vůči Sonnenfelsovi kritický Christian Gottlob Klemm, tak i v Praze působící autoři morálních časopisů pocházeli ze Saska a studovali u Gellerta a Gottscheda,¹⁰⁹ který sám vydával morální týdeníky *Die vernünftigen Tadlerinnen* (1725) a *Der Biedermann* (1727).¹¹⁰ Pisatelé přispívající do *Unsichtbare* byli celkem čtyři, Johann Josef Nunn, Johann Heinrich Trottmann, Christian Löper a Johann Josef Eberle.¹¹¹

Z literátů *Unsichtbare* byl prvním Johann Josef Nunn (1744 – zřejmě 1826), rodák z hessenského Erfurtu, kde také navštěvoval jezuitské gymnázium. Nějakou dobu se zřejmě zdržoval ve Vídni, neboť v roce 1766 navštěvoval přednášky tamního osvícence Josepha von Sonnenfelse, dokonce tam roku 1769 vydal svůj spis *Der christliche Weltweise in der Allgegenwart Gottes*. V Praze se vyskytoval od počátku 70. let, kde kromě přispívání do *Unsichtbare* vydával překlady dramát *Belisar* (1770), *Dürimel oder die Einquartierung der Franzosen* a *Das unschuldige Fischermädchen* (obě 1771). Sám dramata zřejmě psal, důkazem toho je roku 1773 vydané *Das Fräulein von Helmont*. Roku 1772, ve svých 28 letech, se stal sekretářem pražského arcibiskupa, o tři roky později pak německým sekretářem konzistoře (tuto funkci přebral po K. H. Seibtovi). Jeho smrt není datována zcela přesně; Alladar Guido Przedak se domnívá, že Nunn zemřel někdy do roku 1826, Helbling von Hirzenfeld uvádí „někdy před rokem 1827“. Zajímavé je tápání kolem Nunnova jména: H. v. Hirzenfeld se domníval, že jméno se psalo Stunn, nicméně A. G. Przedak

¹⁰⁸ Arnošt KRAUS, *Pražské časopisy 1770-1774 a české probuzení*, Praha 1909, s. 5.

¹⁰⁹ U Gellerta a Gottscheda studoval rovněž Karl Heinrich Seibt, profesor krásných věd na pražské univerzitě. Srv. Arnošt KRAUS, *Pražské časopisy*, s. 27.

¹¹⁰ Michael WÖGERBAUER, *Die Ausdifferenzierung des Sozialsystems. Literatur in Prag von 1760 bis 1820*, Dissertation Universität Wien 2006, s. 227.

¹¹¹ U J. J. Eberleho jsou jeho křestní jména stejná, jako u Nunna. S pouhými iniciálami křestních jmen jej uvádí A. Kraus, takto jeho jméno přebírá a v tomto znění píše i M. Wögerbauer. Oba rozepisují jména všech tří předchozích celými jmény, pouze u Eberleho učinili výjimku. Kraus však v části věnované týdeníku *Neue Litteratur* Eberleho jmenuje celým jménem.

už ve svých *Geschichte des deutschen Zeitschriftenwesens in Böhmen*¹¹² Nunnovo jméno uvádí správně.¹¹³

Spolu s Nunnem se na psaní časopisu významně podílel Johann Heinrich Trottmann (1745 – 1788), který pocházel z Karlových Varů. Studoval práva, roku 1776 vyšla jeho disertace o manželském právu a o dva roky později se z advokáta konzistoře stal profesorem na univerzitě. Trottmann roku 1769 vydal z italštiny přeložené Dragonettiho dílo *Abhandlung von Tugenden und Belohnungen* a stal se tak prvním spisovatelem u F. A. Höchenbergera. Svůj překlad zmíněného díla Trottmann okomentoval poznámkami, které snad dokonce měly být politicky nebezpečné (obhajoval Montesquieho pojetí republiky), jež však skryl do textu obsahujícího poklony pro panovníka, takže na první pohled bylo vše v pořádku.¹¹⁴

Třetím z autorů byl Christian Philipp Gabriel Löper, který se podílel až na číslech 18 až 22 ve druhém ročníku časopisu, poněvadž do Prahy přišel až na jaře roku 1771.¹¹⁵ Löper se údajně narodil ve stejném roce jako Nunn, pocházel odkudsi z Pomořanska a zřejmě studoval filosofii v Halle an der Saale. Pobýval – stejně jako Nunn – ve Vídni a působil tam jako hofmistr. Hlásil se k Sonnenfelsovi a stejně jako on neměl příliš v lásce Ch. G. Klemma, jenž se na konci 60. let přidal k Sonnenfelsovým odpůrcům v tzv. hanswurstiádě. Také Löper však Vídeň opustil a odešel do Prahy, kde se zpočátku živil skládáním blahopřejných básní a korekturami v Höchenbergerově tiskárně.¹¹⁶ Kraus Löpera považuje za neschopného, co se týče slohu, a chybujiícího v gramatice (Löper nesprávně užívá rody, časy, pády a spojky).¹¹⁷

¹¹² Viz Alladar Guido PRZEDAK, *Geschichte des deutschen Zeitschriftenwesens in Böhmen*, Heidelberg 1904.

¹¹³ Na předsádce *Unsichtbare* se můžeme z ručně psaných poznámek, které mají přinést stručné údaje o časopisu, dozvědět, že autorem byl konzistoriální sekretář Stum. Jedná se zde o chybně uvedené Nunnovo jméno.

¹¹⁴ Arnošt KRAUS, *Pražské časopisy*, s. 6.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 21.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 19.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 22.

Pobyt ve Vídni se určitě podepsal na Löperově myšlení, poněvadž byl spolu s J. Bučkem jedním ze zástupců sonnenfelsiánského směru působícího ve Společnosti soukromých učenců.¹¹⁸

Posledním ze čtveřice pracujících na *Unsichtbare* byl Johann Josef Eberle. Narodil se roku 1730, byl tedy o něco starší, než jeho spolupracovníci. Působil jako c. k. guberniální koncipista a později arcibiskupův dvorní sekretář. Do *Unsichtbare* přispíval výhradně svou poezií. Později psal také do *Neue Litteratur* a *Wöchentlich Etwas*,¹¹⁹ chválen je v *Prager gelehrte Nachrichten* jako sečtělý a uznávaný básník.¹²⁰

Die Sichtbare měla zcela jiné personální obsazení, ačkoliv některé osoby z obou časopisů se znaly. S pisateli *Sichtbare* je to komplikovanější, ani Kraus si není jist a informace přebírá od Przedaka s poznámkou, že ten sám hádá. Domnělí autoři jsou dva, a totiž Vincenz Viktorin Pruscha a Wilhelm Webel, o němž toho příliš nevíme.

V. V. Pruscha narozený roku 1749 byl zřejmě synem Johannu Pruschové, tuto informaci zmiňuje i Laiske.¹²¹ Můžeme však připustit, že první čísla psala sama Johanna Pruschová, řízení se podle Krause ujal nějaký učenec, zřejmě tedy kněz, který určil směřování časopisu.¹²²

¹¹⁸ Srv. Alexandr Sergejevič MYL'NIKOV, *Vznik národně osvícenské ideologie v českých zemích 18. století*, Univerzita Karlova, Praha, 1974, s. 175.

¹¹⁹ Eberle sem přispíval pod značkou „E“ a psal o Karlu Heinrichu Seibtovi. S tím se Eberle znal z arcibiskupské konzistoře, ve které Seibt působil jako německý sekretář konzistoře, Eberle zase jako dvorní sekretář arcibiskupa. Srv. Arnošt KRAUS, *Pražské časopisy*, s. 25.

¹²⁰ Tamtéž, s. 25f.

¹²¹ Informace o V. V. Pruschovi jsou identické jak u Krause, který uvádí, že je převzal od Przedaka, tak i u Laiskeho. Srv. Arnošt KRAUS, *c.d.*, s. 11. Rovněž viz Miroslav LAISKE, *Časopisectví v Čechách 1650-1848*, s. 53.

¹²² Arnošt KRAUS, *Pražské časopisy*, s. 11.

4 Obsahová, formální a literární analýza „Die Unsichtbare“ a „Die Sichtbare“

4.1 Tematika, zaměření časopisů a polemika mezi nimi

Evropská morální periodika si kladla za cíl vzdělat i pobavit své čtenáře, jak již bylo řečeno dříve.¹²³ Ani oba zkoumané pražské časopisy nebyly v tomto směru žádnou výjimkou. Výběr literárních útvarů i tematika dokonale zapadají do definice morálního časopisu, ať už dle Waltera Oberkampfa, či Wolfganga Martense. Co se týče časového zařazení námi zkoumané dvojice titulů, budeme se tomu věnovat dále v textu, poněvadž načasování není zcela typické ani odpovídající rozvoji tohoto žánru v Británii či na kontinentě, je však dáno specifickou jazykovou a geopolitickou situací habsburské monarchie a českých zemí konkrétně.

Podstatné je zjištění, zda *Die Unsichtbare* a *Die Sichtbare* splňují veškerá kritéria pro určení žánru. Zpočátku se zaměříme na titul časopisu, neboť ten je jedním z nezanedbatelných znaků pro určení žánru. Pojmenování se nese v duchu osvícenecké tradice dát listu název dle nějaké postavy, která je čtenáři navíc i průvodcem; samozřejmě jde o podstatné jméno. Již podle těchto dvou bodů – jméno časopisu a fiktivní postava – můžeme obě periodika, *Sichtbare* i *Unsichtbare*, zařadit mezi morální časopisy.

Dalším – dle Martense – důležitým znakem je závislost na anglických morálních časopisech. Tento typ periodika v Anglii vznikl a většina ostatních evropských morálních týdeníků z těch anglických jednoduše vycházela. Jak již bylo řečeno dříve, v Čechách byl vývoj v tomto literárním žánru posunut o dobrých 60 let, proto ona zmíněná závislost již nebyla tak vysoká. Ovšem vezmeme-li v potaz, že české morální časopisy vycházely z rakouských, kteréžto se hlásily ke svým anglickým i německým předchůdcům, můžeme konstatovat, že jistý vliv je zde ještě patrný.

¹²³ Srv. kapitola 2, podkapitola 2.1 Původ a funkce žánru.

Upřít se *Neviditelné* nedá ani vliv francouzského osvícenského románu, zejména Le Sageho *Kulhavého ďábla*, ke kterému se otevřeně přihlásila.¹²⁴ Svým obsahem se oba časopisy v mnohém shodovaly se svými anglickými vzory, můžeme si však dovolit s trochou odvahy tvrdit, že některé rysy se proměnily. Jedná se o rozpětí více než šedesáti let, které uběhly od vydání prvního anglického morálního časopisu (1708 poprvé vyšel *The Tatler*) do doby, kdy tiskařská čerň v Höchenbergerově nakladatelství¹²⁵ dala velmi viditelně vzniknout *Neviditelné* (1770 v Praze). *Tatler* a *Spectator* jsou nejen názvy časopisů, ale jsou to především zastupující označení pro jejich průvodce,¹²⁶ hlavní postavy, které týdeník polidšťují, vdechují mu život a aktivizují své věrné čtenářstvo. V tom si s *Unsichtbare* a *Sichtbare* odpovídají. Existenci takovéto průvodní postavy je již predestinováno fiktivní autorství, jeden z nejdůležitějších rysů žánru.

Fiktivní čas a chybějící aktuálnost se dají doložit téměř každým číslem *Unsichtbare* i *Sichtbare*, poněvadž se až na výjimky ani v jedné nedočteme komentáře k aktuálnímu dění. Oněmi výjimkami jsou výročí žijících panovníků (např. 23. číslo *Sichtbare* vyšlo přesně na den 30. výročí nástupu Marie Terezie na trůn, v 18. čísle z 15. září 1770 se čtenář mohl potěšit oslavným článkem na mladého osvíceného panovníka Josefa II., který byl už od léta 1765 pět let spoluvladařem). Například údaje o divadelních hrách nejsou v *Sichtbare* příliš aktuální, ta se zmiňuje pouze pro ilustraci, navíc se jedná o hru uvedenou o mnoho let dříve. *Unsichtbare* si oproti ní divadelního a společenského dění všímá daleko pozorněji a poctivěji.¹²⁷ Rezignace na reflexi

¹²⁴ *Die Unsichtbare*, č. 1, s. 4.

¹²⁵ Franz August Höchenberger byl nakladatel časopisu *Die Unsichtbare*. Srv. Arnošt KRAUS, *Pražské časopisy 1770-1774 a české probuzení*, Praha 1909, s. 5. Dále též Josef VOLF, *Geschichte des Buchdrucks in Böhmen und Mähren bis 1848*, Weimar 1928.

¹²⁶ Název časopisu a jméno fiktivní postavy nejsou totožné. *Spectator* je titul časopisu, postava provázející čtenáře se však jmenuje sir Roger de Coverly. Srv. Ulrich IM HOF, *Evropa a osvícenství*, Praha 2001, s. 129.

¹²⁷ V obecné rovině se o divadle hovoří již v prvním čísle časopisu, kdy muž, jenž proti naší neviditelné průvodkyni vystupoval a s ní argumentoval, po této hádce odchází na francouzskou komedii. Jméno muže není uvedeno, označen je jako Herr von * *. Viz *Unsichtbare*, č. 1, s. 1f.

soudobého dění je tedy znatelnější především u *Die Sichtbare*, naopak druhý časopis zcela nepomíjí události dané doby. Poněvadž však základním cílem jsou časopisy zaměřeny na popis, rozbor a následnou kritiku všelijakých lidských vlastností, jsou tímto nadčasové a můžeme je tudíž předběžně zařadit do žánru morálních periodik.

Časopisy se soustředí na podstatné problémy morálky své doby, chtějí čtenářům přinášet novinky, například zpravit je o kulturním dění. Komunikace se čtenářem je velmi důležitou veličinou, na kterou je brán zřetel, proto autoři využívají fiktivního autorství. To jim umožňuje jakoby pronikat do vnitřních záležitostí různých lidí, načež jsou získané informace využity k ryze didaktickým a moralizujícím účelům. Aktuálně probíhající křesťanské svátky poskytují prostor pro zamyšlení a jsou další záminkou pro kritiku zkažených mravů. Ani záležitosti genderu nezůstaly stranou a obě fiktivní autorky se pouštěly do všelijakých úvah o vzájemném porozumění mezi muži a ženami, přičemž cílem bylo narovnání pohledu jednoho pohlaví na to druhé. Ženským autorstvím propagují oba časopisy emancipaci žen, co se týče psaní, což samozřejmě mohlo mít za následek popudlivé reakce mužů, jak se to jeví z obsahu časopisů. Zdali tomu tak skutečně bylo, by osvětlil podrobnější výzkum genderových záležitostí.

4.2 Vypravěč – narativní masky

Dle definice je vypravěč ústředním prvkem roviny, blíže pak vyprávěcí situace. Je textově interní instancí, která prostředkuje vyprávění. Základem koncepce je představa, že vypravěč, který je přítomen v ústním vyprávění, je přenesen do vyprávění písemného. Tam jej můžeme na základě více či méně zřetelných rekonstruovat jakožto představovaný objekt.¹²⁸

Vypravěčské neboli narativní masky úzce souvisejí s principem fiktivního vyprávění. Pro morální časopisy jejich autoři zásadně používají techniku fiktivního vyprávění. Chceme-li tento poznatek aplikovat na naše dva časopisy,

¹²⁸Ansgar NÜNNING, Jiří TRÁVNÍČEK, Jiří HOLÝ, *Lexikon teorie literatury a kultury. Koncepce, osobnosti, základní pojmy*, Brno 2006, s. 852.

pak smíme konstatovat, že obě postavy vzoru fiktivního vypravěče odpovídají v plném rozsahu. Základním signálem, díky němuž čtenář velice rychle pochopí, že průvodkyně časopisu je vážně postavou smyšlenou, jsou její nadpřirozené schopnosti, což je markantní zejména u *Unsichtbare*. Ta vlastní kapky neviditelnosti, předmět svým charakterem spadající spíše do pohádek a smyšlených příběhů. *Sichtbare* už jen tím, že uznává existenci těchto zázračných kapek, také patří do fikce.

E x i s t e n c e f i k t i v n í p o s t a v y a následná její akceptace bývají potvrzeny oslovením v dopisech čtenářů, vždy se jedná o lichotivý či velmi zdvořilý pozdrav. Za všechna můžeme uvést tři různá oslovení: ve třetím čísle uvedené *Hochgeehrteste Unsichtbare!*,¹²⁹ v čísle osmém *Schöne Unsichtbare*¹³⁰ a v čísle jedenáctém rýmující se slovní spojení *Schäzbare Unsichtbare*.¹³¹ Zatímco v *Sichtbare* nenarazíme příliš často na dopisy (ať již čtenářské, nebo od samotné *Sichtbare*), v *Unsichtbare* panují jiné poměry. Pro srovnání můžeme uvést počet dopisů: *Die Sichtbare* se objevily dopisy pouze tři, kdežto *Die Unsichtbare* proti tomu dopisy přímo překypuje. První z dopisů, nadepsaný *Hochgeehrte Unsichtbare*, se objevuje již ve 3. čísle, další dopisy se objevují průběžně.

Poněvadž obě fiktivní autorky jsou ženského pohlaví, zaměříme se úžeji na funkci a identitu vypravěče. Můžeme tak dojít k zajímavým výsledkům. Jedním z nich je g e n d e r o v é o d l i š e n í oproti předchozím epochám. Zatímco až hluboko do 18. století se ženy jako autorky literárních děl vyskytovaly pouze sporadicky, právě století osvícenců jim připravilo vůbec nejlepší podmínky. Této příležitosti některé ženy – vydatně podporovány některými osvícenci – samozřejmě využily. Důsledkem je tendence nárůstu počtu jejich literárních příspěvků, které oživily knižní trh o nový přístup, nový styl.

Jak tvrdí Gellert, ženy přinesly do psaní n o v é p o j e t í, už jen tím, že dokážou vnímat a vstřebávat mnohem více podnětů, které rozrušují jejich citlivé myšlení. Dopisy žen tak podle něj bývají často přirozenější, na druhou stranu si však

¹²⁹ *Die Unsichtbare*, s. 26.

¹³⁰ *Die Unsichtbare*, s. 71.

¹³¹ *Die Unsichtbare*, s. 90.

ženy nedokážou svou myšlenku udržet po delší dobu,¹³² proto kombinace těchto vlastností vede k psaní citově silněji prožitému, pohnutému a živějšímu. Přesvědčit se o tom můžeme i při podrobnějším prozkoumání jazyku a stylu u *Die Sichtbare* a *Die Unsichtbare*. Gellert konstatuje, že ženy méně dbají na uspořádání dopisu, a ačkoli nejsou vzdělány v tomto umění, jsou jejich psaní svobodnější a méně úzkostlivá.¹³³ A opět můžeme vidět, že toto tvrzení podporuje teorii, která naše dvě vypravěčky, jak viditelnou, tak i neviditelnou, představuje v podobném světle: ukazuje je jakožto rozhodné, přesto však plné citů a pocitů, jakožto osoby, které své názory dávají najevo otevřeně až ostentativně. Ačkoliv například *Sichtbare* v jednom ze svých čísel uvádí, že nechce ovlivňovat názory čtenářstva, přesto se hned poté pouští do líčení, které rozhodně nepostrádá káravý tón nebo jistou úroveň odsouzení kritizovaných osob.¹³⁴ Volnosti a svobody tedy časopis pro morální rozhodování a fantazii svým čtenářům mnoho neposkytuje, naopak důrazně klade požadavky a nároky na úroveň jejich chování. Díky tomu, že autoři zvolili poměrně familiérní přístup k obecenstvu, tak vyvážili horlivou snahu poučovat a napravovat, která by jinak nepadla na úrodnou půdu.

Nyní se blíže zaměříme právě na **ch a r a k t e r i s t i k u v y p r a v ě č e**, která nám pomůže lépe pochopit, jak autoři ke svému publiku přistupovali, případně proč tak činili. Rozlišujeme čtyři základní typy vypravěče: vypravěče autorského (též vševědoucího), vypravěče personálního, jehož vševědoucnost je omezena významem jedné z postav, přímého vypravěče, který je zároveň jednou z postav literárního díla a tzv. oko kamery, který je ze všech vypravěčů nejvíce objektivní a kterého nejlépe vystihuje pohled zvenku. Pojetí vypravěče se podílí na vzniku vyprávěcího času, který se rodí na pozadí dichotomie mezi časem vyprávění a časem příběhu. V dramatech je vypravěč komentátorem děje a někdy je v tomto smyslu spojen s některou z postav hry.¹³⁵

Nejlepší paralelu, která nám pomůže vyjádřit přístup obou vypravěček k jejich „ovečkám“, nám skýtá Le-Sagûv *Kulhavý ďábel*, moralizující dílo se snahou poukázat

¹³²GELLERT, Christian Fürchtegott (Hrsg. Bernd WITTE), *Gesammelte Schriften*, Berlin 1988, s. 136.

¹³³Tamtéž, s. 136.

¹³⁴*Die Sichtbare*, č. 23.

¹³⁵Štěpán VLAŠÍN, *Slovník literární teorie*, Praha 1984, s. 405f.

na mravy své doby s tím, že náprava už je na čtenářích samotných.¹³⁶ *Unsichtbare*, stejně jako *Sichtbare*, je vypravěčem zaujatým, vypravěčem, který se snaží dosáhnout svých cílů: odstrašujícími příklady pohnout s nečinností jednotlivce i společnosti, donutit je k zamyšlení, k sebereflexi, přimět je, aby ke svým životům začali přistupovat aktivněji a zodpovědněji; nejlépe samozřejmě skrze svou víru v Boha. Ačkoli autorky kritizují leccos, víra pro ně zůstává nedotknutelnou hodnotou, jakousi konstantou, která patří do společenského života i myslí individua. Pro nestrannost se tak v časopisech nenachází žádný prostor, ačkoliv někdy právě tuto přednost obě autorky svému čtenáři naoko předkládají.

Skrze způsoby vyprávění se dostáváme k l i t e r á r n í m f i g u r á m, jež se v časopisech vyskytují a které obohacují jejich jinak jednotvárný styl. Literární figury jsou výrazové prostředky tradiční poetiky a rétoriky, které spočívají v odchylkách od norem běžného sdělovacího jazyka a jež mají funkci okrasnou či expresivní. Známé figury syntaktické, zvukové, slovosledné, eliptické, myšlenkové a hodnotící; v textech obou časopisů můžeme nejčastěji nalézt myšlenkové a hodnotící figury.

Myšlenkové figury odhalují postoj mluvčího ke sdělení, patří mezi ně řečnická otázka, apostrofa či invokace.¹³⁷ V časopisech se z těchto sdělujících figur objevují všechny tři. Hodnotící figury prozrazují hodnocení mluvčího a citový postoj k dané problematice, zařadit bychom sem mohli eufemismus, dysfemismus, hyperbolu nebo litotes.¹³⁸ Výraznou z těchto hodnotících figur je dysfemismus, slova s negativním citovým zabarvením; objevuje se například ve 32. čísle *Sichtbare*.¹³⁹ K němu antagonistický eufemismus můžeme pozorovat častěji, zato však ve službách ironie, které tak pomáhá na první pohled zjemnit nepříjemnou skutečnost, ovšem ve spojení s ironickým podtónem vyzní celé spojení úplně jinak.¹⁴⁰ Obě vypravěčky rády

¹³⁶ Kulhavý d'ábel Asmodej své a poznatky podrobně líčí studentovi, jenž ho vysvobodil ze zajetí jednoho čaroděje, takže čtenář se v takových chvílích stává přihlížejícím stejně jako don Kleofáš. Čtenářům Le-Sageho díla určitě nevadilo, že jejich bystrý hrdina vedoucí uštěpačné řeči o měšťanech byl postavou zcela smyšlenou. Snad právě trefné poznámky zaujaly jejich pozornost a díky nim se román stal jednou z hojně čtených knih, které nejen pobavily, ale i poučily.

¹³⁷ Štěpán VLAŠÍN, *Slovník literární teorie*, Praha 1984, s. 112.

¹³⁸ Štěpán VLAŠÍN, *Slovník literární teorie*, Praha 1984, s. 112.

¹³⁹ „Mit nächsten Tagen wird mein Körper eine Speise der Würme seyn.“ *Die Sichtbare*, č. 37, s. 302

¹⁴⁰ Jako příklad lze uvést „zaměstnané povaleče“. *Sichtbare* tak označuje lidi, kteří prokrastinují (tj. odkládají důležitou práci a raději se věnují nepodstatným záležitostem) a kteří svou náhradní činnost následně vydávají za významnou. Srv. *Die Sichtbare*, č. 35 a č. 37.

přehánějí, *Sichtbare* k tomu má možná trochu silnější sklony a využívá tak hyperboly častěji než její konkurentka.

I r o n i e je slovní obrat, který pracuje s protiklady, kupříkladu výtky se dá vyjádřit pomocí chvály a chvála naopak zase prostřednictvím výtky.¹⁴¹ Mezi literární žánry, které ironie nejčastěji využívají, spadají satiry, pamflety, literární kritiky a bajky. Zkoumané časopisy ironii používají často, dokážou ji však aplikovat třeba jen nárazově nebo v určité části textu, jež má pomoci charakterizovat nějakou osobu nebo její činnost. Ironie je tak silnou zbraní v rukou odhodlaných fiktivních autorek, které pomocí naostřeného pera a jazyka dokážou vystihnout, odsoudit a zároveň zesměšnit, na co jen pomyslí. Nutno dodat, že *Sichtbare* si zvykla pouze prvoplánově kritizovat, eventuálně nabídne nějakou radu či řešení. Oproti ní se *Unsichtbare* snaží přinášet i pozitivní příklady a jít až ke kořenům, které způsobují dobré i špatné věci.

Do jisté míry působí *k o m p o z i c e* morálních časopisů tak, jako by měla epickou formu, ovšem s některými prvky, které jsou typické spíše pro drama. Zatímco epika dává textu prostor pro popis a vyprávění, drama zase poskytuje možnost pracovat lépe s publikem. Přístup obou fiktivních vypravěček ke čtenářům je totiž v mnohém podobný přístupu herců na jevišti ke svému publiku: přednesou text nebo uvedou do pohybu děj, kterým se snaží působit na své posluchače a zaujmout plně jejich smysly. *Sichtbare* i *Unsichtbare* toto dokážou dosáhnout barvitým až dramatickým vyprávěním.¹⁴²

Recepce napsaného se projevovala ve *č t e n í* jakožto základním způsobu vnímání literárního díla ve formě písemného projevu. Texty vstupovaly do vědomí čtenářů a byly tak konfrontovány s jeho zkušenostmi. Výsledek tohoto procesu můžeme označit za dotváření díla čtenářem nebo za konkretizaci. Dle míry dotváření hovoříme o aktivním a pasívním čtení.¹⁴³

Jednou z nejčastěji použitých forem, kterou považujeme za důležité zmínit i v této teoretické části, byly *d o p i s y*. Jedná se o písemné sdělení, výzvu či dotaz, jež jsou určeny povětšinou jednotlivému adresátovi. Podkategorií je tzv. otevřený dopis,

¹⁴¹Ansgar NÜNNING, *Lexikon teorie literatury a kultury*, Praha 2006, s. 354.

¹⁴²Štěpán VLAŠÍN, *Slovník literární teorie*, s. 406.

¹⁴³Štěpán VLAŠÍN, *Slovník literární teorie*, s. 63.

který je určen k publikaci v tisku a obrací se formálně sice k oslovenému adresátovi, ve skutečnosti však k veřejnosti; tento druh dopisu patří mezi publicistické žánry. Autoři časopisů tento poddruh rádi kombinovali s epištolou, nabádavým dopisem, prostřednictvím kterého se obraceli apoštolové k jednotlivým náboženským obcím. Dopis byl a je autentickou formou dokumentu, který vypovídá o všelijakých stránkách skutečnosti, povah i dějů, a to buď přímo či nepřímou.¹⁴⁴

4.3 Die Unsichtbare

Za podnázev této kapitoly jsme zvolili úvodní zvolací větu prvního čísla časopisu. Stalo se tak proto, že věta *Nun warum nicht gar! / A proč tedy ne!*¹⁴⁵ naprosto vystihuje průkopnickou náladu prvního čísla i odhodlanost, se kterou se autoři pouštějí do své činnosti, již považují za nenahraditelnou a velmi prospěšnou. Autoři pokračují ještě dále, když píšou: *Ženy chtějí psát týdeníky? Ach! To by bylo úplně k smíchu!*¹⁴⁶ S trochou sebeironie, která autory chránila před případným úplným propadem časopisu ještě před jeho plným rozvinutím, a zároveň snahou šokovat a vtrhnout na literární pole se *Neviditelná* snažila zaujmout nejen ženy, jimž bylo její periodikum určeno, ale i muže, kterým se rovněž jala vysvětlovat, proč časopis píše a k čemu může být dobrý. Název časopisu je odvozen od pojmenování fiktivní postavy, jíž se budeme věnovat dále v textu.

¹⁴⁴ Štěpán VLAŠÍN, *Slovník literární teorie*, s. 80.

¹⁴⁵ „Nun warum nicht gar! Frauenzimmer wollen Wochenschriften schreiben? Ach! Das wäre gar zum lachen!“ *Die Unsichtbare*, Bibliotheca Strahov, JM V 55, Franz Aug. Höchenerger, Prag 1770-1771, č. 1, s. 1.

¹⁴⁶ „Frauenzimmer wollen Wochenschriften schreiben? Ach! Das wäre gar zum lachen!“ *Die Unsichtbare*, č. 1, s. 1.

4.3.1 Vznik časopisu *Die Unsichtbare* a jeho koncepce

Arnošt Kraus uvádí, že týdeník by nezačal vycházet bez značného úsilí nakladatele a knihkupce, aby přiměli k práci čtyři nám známé redaktory. Snad se Höchenbergerova energie projevila na odhodlání a emocionálním náboji prvních čísel. Autory časopisu byli Johann Josef Nunn, Johann Heinrich Trottmann, Christian Löper a Johann Josef Eberle.¹⁴⁷ Vydavatelkou *Unsichtbare* byla Johanna Pruschin, vdova po jednom z pražských vydavatelů Ignazi Pruschovi a matka Vincenze Viktorina Pruschy, který byl spoluvydavatelem konkurenční *Sichtbare*.¹⁴⁸ U zrodu samotného časopisu tak kromě vdovy Pruschové stáli autoři J. J. Nunn a J. H. Trottmann, kteří byli autory zřejmě velké většiny vydaných čísel, zejména v prvním roce existence časopisu. Ve srovnání s V. V. Pruschou měli Nunn a Trottmann o něco vyvinutější slohový projev a nedělali v textu takové množství chyb jako jejich konkurent.

Časopis je k o n c i p o v á n prvotně jako periodikum kladoucí si za cíl upozorňovat na mravy své doby a napravovat je. Můžeme jej chápat jako průkopníka opravdu pravidelné morální osvěty u nás, ačkoliv např. veřejnosti byly přístupné přednášky o morálce, které vedl již dříve zmíněný Karl Heinrich Seibt,¹⁴⁹ jenž působil na pražské univerzitě jako profesor krásných věd.¹⁵⁰ O opravdovém rozšíření morální literatury svědčí také knihy, jež vyšly právě u nakladatele F. A. Höchenbergera a které byly inzerovány na konci některých čísel *Unsichtbare*.¹⁵¹ Jako příklad můžeme uvést, že v čísle 6 inzeruje vydavatel knihu s názvem *Moralisches Gespräch zum Gebrauch*

¹⁴⁷ Arnošt KRAUS, *Pražské časopisy 1770-1774 a české probuzení*, Praha 1909, s. 5f.

¹⁴⁸ Johanna Pruschin je někdy uváděna také jako Johanna verwittibte Pruschin nebo Johanna Pruschin Wittib. Srv. Miroslav LAISKE, *Časopisectví v Čechách 1650-1847*, Praha 1959, s. 126f.

¹⁴⁹ Kraus se plete ohledně Seibtova křestního jména, když mu přisuzuje jméno Christian, nikoliv Karl. Viz Arnošt KRAUS, *Pražské časopisy*, s. 27.

¹⁵⁰ Pod krásnými vědami se v Seibtově době skrývaly tyto disciplíny: morálka, vychovatelství, dějiny literatury a nauka německého slohu. Srv. Arnošt KRAUS, *Pražské časopisy*, s. 27.

¹⁵¹ Na konci prvního čísla *Unsichtbare* se doslova píše: „Diese Blätter, die Unsichtbare, werden alle Wochen Samstags in der Höchenbergischen Buchhandlung auf der Kleinseiten, auf einen halben Bogen ausgegeben, ...“ *Die Unsichtbare*, s. 16.

der adeligen Jugend, atraktivitu jí má zajistit dodatek, že je přeložena z francouzského jazyka. Další knihy, jakými byly například *Monument érigé à l'honneur de Mr. le Prof. Gellert* nebo *Dialogue de Morale à l'usage de la jeune Noblesse*, vyšly přímo francouzsky.¹⁵² Číslo 31 nám přináší informaci o čerstvě vyšlých přednáškách prof. Gellerta, jejichž cena je dokonce o něco dražší, než roční předplatné *Unsichtbare*.¹⁵³

Již na první stránce se *Unsichtbare* odvolává na své předchůdkyně, a těmi byly Theresie a Eleonore, fiktivní postavy ze stejnojmenného Sonnenfelsova morálního týdeníku.¹⁵⁴ Můžeme zde tedy vnímat přímou ideovou návaznost pražských morálních týdeníků na jejich žánrové předchůdce v Rakousku.

M y š l e n k o v á o s n o v a časopisu se tedy jeví vcelku jasně: poučení pro čtenáře stojí na prvním místě. Mezi hlavní snahy *Unsichtbare* patří napravit mravy lidí, přivést zbloudilce zpět na správnou životní cestu, která je lemována morálkou, dále také narovnat pokřivený a předsudky ovlivněný pohled mužů na ženy (a naopak) a prosadit pro ženy možnost psát, aniž by za to byly vysmívány.

Morálkou je časopis přímo prochnut, a aby se vyhnul suchému a jednostrannému moralizování, často ke svým potřebám využívá dopisy. Tato forma,

¹⁵²V 18. století (a samozřejmě i později v 19. století), kdy postupně docházelo k oslabení vlivu latiny, byla francouzština módním jazykem, jehož znalost uživatele společensky povyšovala nad ostatní, neboť byla jakýmsi šlechtickým sociolektem. Srv. příspěvek Ivo Cermana s titulem „Le français – le sociolecte nobiliaire en Bohême au 18e siècle“ na mezinárodním kolokviu „Multilinguisme en Europe centrale au siècle des Lumières. Approches théorétiques“ konaném v Praze ve dnech 11.-12. července 2008, viz Tagungsbericht Multilinguismus in Ostmitteleuropa im Zeitalter der Aufklärung. Theoretische Annäherungen. 11.07.2008-12.07.2008, Prag, in: H-Soz-u-Kult, 10.10.2008, <<http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/tagungsberichte/id=2287>>. Další informace viz Peter ERNST, *Deutsche Sprachgeschichte. Eine Einführung in die diachrone Sprachwissenschaft des Deutschen*, Wien 2006.

¹⁵³ Dva svazky Gellertových přednášek stály 2 Fl. 15 Kr., kdežto za roční předplatné *Unsichtbare* zájemce zaplatil pouze 2 Fl.

¹⁵⁴ *Theresie und Eleonore* byl morální časopis vydávaný Josephem von Sonnenfelsem, vycházel v roce 1766 a znovu pak 1769 a 1775 ve Vídni. Samotné postavy Theresie a Eleonore však nebyly Sonnenfelsem vymyšleny, nýbrž byly pouze inspirovány jeho sestrou a manželkou, od nichž si vypůjčil křestní jména pro svůj časopis.

v 18. století tolik oblíbená a všem důvěrně známá, byla jistě přístupnější a stravitelnější, než kdyby se *Unsichtbare* rozhodla své čtenářky a čtenáře poučovat a sdělovat jim svou nauku formou suchých přednáškových textů.¹⁵⁵ Vycházely dokonce jakési příručky (některé byly poměrně specializované),¹⁵⁶ které měly poučit, jak nejlépe psát dopis. Příkladem může být Gellertův spis *Úvahy o dobrém německém dopisu* z roku 1742. Ten se zaměřuje nejen na návody, jak lze stvořit správný dopis, ale také se specializuje na fenomén ženského psaní, ženského autorství, vyzdvihuje např. Marii Sagar a upozorňuje na genderovými rozdíly dané předpoklady, které lépe nahrávají ženám v jejich psaní.¹⁵⁷

Chceme-li se lépe podívat, zdali je pro *Unsichtbare* důležitý geografický rozměr, musíme konstatovat, že již od prvního čísla je to víceméně jasné. Fiktivní postava provázející časopisem, který je vydáván v Praze, také v tomto městě žije. První použití zázračných kapek ji zavede k přítelkyni žijící ve městě. Pojetí prostoru je o řád jiné než u *Sichtbare*. Výhodou neviditelné průvodkyně je, že po aplikaci kapek má schopnost cestovat nejen v rámci města, ale rovnou celé Evropy;¹⁵⁸ slibuje, že bude přinášet nejnovější informace z cest do Londýna a Paříže, metropolí, jež byly vnímány jako přední centra módy a vkusu.¹⁵⁹ *Unsichtbare* tak nezůstane uzavřena v hranách

¹⁵⁵Srv. Richard VAN DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století). Náboženství, magie, osvícenství*, Praha 2006, s. 231ff.

¹⁵⁶Na konci 2. čísla jsou inzerovány spisy, které měly vysvětlit, jak by měli dopisy psát mladí muži (C. L. PFEIFER, *Anleitung zu teutschen Briefen für junge Mannspersonen*, Bamberg 1758) či ženy (C. L. PFEIFER, *Briefe für des Frauenzimmer*, Bamberg 1739). Viz *Die Unsichtbare*, č. 2, s. 24.

¹⁵⁷Maria Sagar byla pro Gellerta jedním ze zářných příkladů, na kterém snadno poukázal na odlišnosti ženského autorství, které jsou ale v určitém směru výhodami. Její dopisy naprosto vyzdvihuje a dává za vzor. Srv. Christian Fürchtegott GELLERT, *Briefe nebst einer praktischen Abhandlung: von dem guten Geschmacke in Briefen*, s. 136.

¹⁵⁸„Freylich hätte ich sagen können, meine Freundinnen, meine Leser, und Leserinnen! alles was ich durch meine künstliche Tropfen erforschen, das, was ich auf meinen unsichtbaren Reisen durch die Welt und die Stadt beobachten werde, alles das werdet ihr in meinen Blättern finden.“ *Die Unsichtbare*, č. 1, s. 11.

¹⁵⁹„Mittels meiner künstlichen Tropfen kann ich so leicht und so geschwind in Paris, als in London seyn, ich kann so leichte in den Läden aller Pariser Friseurs, als auf allen Messen in Europa herumwandern,

Prahy, ale uvidí a svému publiku bude přinášet informace i ze zahraničí. Tento slib jistě musel vzbudit zájem těch, kteří uvažovali o zakoupení předplatného či dalších čísel časopisu.¹⁶⁰

Jindy se *Unsichtbare* vydává například na malý výlet, kdy zatouží svézt se po Vltavě, jakožto osoba neviditelná tedy nastoupí do loďky a nechá se spolu s ostatními nic netušícími pasažéry provézt po řece z Malé Strany do Malých Benátek (dnešní Čertovka).¹⁶¹ Pražanům byly jistě tyto geografické reálie důvěrně známé, díky čemuž si mohli situaci lépe dosadit do prostorového kontextu a daný příběh tak mohl lépe operovat s jejich imaginací.

Na námitky, aby nebyly otištěny pouze nudné záležitosti, reaguje *Unsichtbare*, že není třeba mít obavy, neboť časopis bude přinášet pronikavou satiru, hezká vyprávění, sem tam krátké básně a dojemné pasáže z nejlepších spisů. Zároveň připojuje informaci, že časopis bude dodávat jak poučení, tak i zábavu, tedy dle již zmíněného Horatiova hesla *prodesse et delectare*.¹⁶²

4.3.2 Fiktivní postava v *Die Unsichtbare* a její vztah ke čtenáři

N á z e v č a s o p i s u je odvozen od pojmenování fiktivní postavy, která má časopisem provázet. *Unsichtbare*, česky tedy Neviditelná, je ženská postava, jež se rozhodla psát týdeník pro ženy – a nejen tedy pro ně, nýbrž i pro muže. Jako příklad

und ihnen die Muster von allen neuen Moden, und neuen Erfindungen mitbringen.“ *Die Unsichtbare*, č. 1, s. 12.

¹⁶⁰ Jednalo se o vyvrácení obavy zmíněné v textu prvního čísla, že by periodikum přinášelo pouze nudné záležitosti, které by společnost přiměly akorát tak k zívání.

¹⁶¹ „Von lauter Betrachtungen begleitet, die ich mit von Hause genommen, kam ich, eh ich mich dessen versah, in die Gegend, wo die gewöhnliche Ueberfahrt von der kleinen Seite auf das kleine Venedig ist.“ Viz *Die Unsichtbare*, č. 12, s. 97ff.

¹⁶² Wolfgang MARTENS, *Die Botschaft der Tugend.*, s. 22.

mužské oponentury si můžeme uvést pána, který s ní polemizuje v prvním čísle, uvádí jakéhosi pana von ***, který ji zrazuje od vydávání časopisu.¹⁶³ Nicméně *Unsichtbare* se nenechala jeho snahami zviklat a časopis uvedla do provozu. Jako prvotní impuls, který ji přivedl na tuto myšlenku, uvádí svůj zážitek, který se odehrává na hranici snu a skutečnosti, což je základní konflikt spíše doby přelomu 18. a 19. století, romantismu a období „Sturm und Drang“. Sama *Unsichtbare* však píše, že u žen není od spánku daleko ke snu, což už je součástí jejího příběhu, který je zároveň příběhem vzniku časopisu.

A kde se tedy vzalo jméno *f i k t i v n í p o s t a v y*, které je zároveň názvem časopisu? Vydavatelka, tedy *Neviditelná*, líčí, která si jednoho dne četla v Le-Sageho románu *Kulhavý ďábel*¹⁶⁴ a přišla na myšlenku, že by bylo krásné, kdyby mohla mít nějaký prostředek, skrze který by také mohla vidět skryté myšlenky lidí. Samým usilovným myšlením na své (zajisté neskromné) přání usnula. Zdálo se jí, že k ní přišel muž, který jí podal lahvičku s tinkturou. Když procitla ze sna, jakási lahvička skutečně stála na nočním stolku vedle postele. Zkusila si tinkturou potřít oči a zjistila, že umí číst myšlenky, jaké se míhají hlavou její komorné Lucii.¹⁶⁵ Přivoněla-li k lahvičce, mohla se neviditelně přenést na jakékoli místo a sledovat myšlenky člověka, který ji nemohl vidět ani vnímat. Vyzkoušela to ihned, vzduchem se přenesla k jedné své přítelkyni, kde si opravdu ověřila, že vidí do jejího srdce i myšlenek, a s touto informací, jež ji potěšila, se navrátila domů. *Unsichtbare* samozřejmě tohoto svého daru využívá častěji a poté čtenářům sděluje své zážitky a poznatky. Zároveň však své čtenáře upozorňuje, že kdokoli by se pokusil odhalit její identitu, nebude úspěšný, neboť ji nezná ani nakladatel, ani nikdo další; není tedy prakticky vůbec možné zjistit, kdo je ona

¹⁶³ Pomocí této polemiky jsou čtenáři zodpovězeny otázky, které jej mohly napadat při četbě prvního čísla čerstvě vycházejícího časopisu. Tohoto prostředku je používáno častěji, sloužil tak k jasnějšímu nastínění více úhlů pohledu.

¹⁶⁴ Alain-René LE SAGE, *Le diable boiteux*, Paris 1707.

¹⁶⁵ Jméno Lucie má svůj základ v latině, „lucis“ znamená v překladu „světlo“. Volba jména komorné příznačného pro situaci, kdy byla *Unsichtbare* „osvícena“, může být záměrem. Jména používaná v časopise však vždy mají nějaký základ pro příběh, jsou příznačnými pojmenováními, tzv. nomen omen.

neznámá a neviditelná postava.¹⁶⁶ Ovšem tak úplně bez informací nezůstáváme; časem se například dozvídáme, že *Unsichtbare* má děti.¹⁶⁷ Z jednoho z prvních čísel víme, že je ženou ve středním věku.¹⁶⁸

Chceme-li si představit, jak *Unsichtbare* vypadala, stačí se podívat na vinětu otištěnou v prvním čísle časopisu. Čtenář na ní může spatřit ženskou postavu, která – sedíc na sofa a pohodlně opřena – drží v ruce knihu. Její pohled spočívá na malém stolku, na němž leží psací potřeby – kalamář, pero na psaní a nepopsané listy papíru. Vedle těchto předmětů stojí lahvička, která se čtenářům již v prvním čísle ukáže být elixírem neviditelnosti. Onou ženskou postavou je tedy sama Neviditelná, průvodkyně časopisem, jenž po ní nese pojmenování. Atributem zdůrazňujícím vzdělanost ženy je knihovna stojící za lenoškou. Celý výjev má publiku připomenout, že je běžné, aby žena četla a dále se vzdělávala.¹⁶⁹ Výjev ženy odpočívající na lenošce tedy může evokovat společnosti vzdělců a literární salony, kterých v 18. století existovaly po Evropě stovky. Osvícenci vítali vzdělání žen, ovšem pouze do té míry, která nepřekročila práh domácnosti. Ženy byly vyloučeny z vyššího školního i univerzitního vzdělávání, jejich účast na veřejných diskuzích nebyla zakázána, ovšem obecně se předpokládalo, že pouze doprovázejí své muže. Překročila-li nějaká žena tuto pomyslnou hranici,

¹⁶⁶ „Übrigens mögen sich meine Leser immerhin die Lust vergehen lassen, mich zu entdecken, denn weder mein Verleger, noch sonst jemand, weis, wer ich bin, denn mit Hülfe dessen, daß ich die Kunst besitze, unsichtbar zu seyn, so erhält mein Verleger alle Wochen diese Blätter.“ Viz *Die Unsichtbare*, č. 1, s. 13.

¹⁶⁷ „Vor einigen Tagen quälten mich meine Kinder solange, bis ich mich auch endlich überreden lies, mit ihnen ins Lager zu fahren.“ Viz *Die Unsichtbare*, č. 26, s. 213.

¹⁶⁸ *Unsichtbare* na sebe v dopise mladé čtenářce Rose prozrazuje, že se zná s její tetou a jako malou Rosu chovala na klíně. „Denken Sie einmahl an die Frau welche Sie oftmalen auf den Schooß genommen, Sie geküßt, und an die Brust gedrückt – wissen Sie, da Sie immer mich Mama hießen!“ *Die Unsichtbare*, č. 5, s. 47.

¹⁶⁹ Ačkoli tehdy žena pro své vzdělání neměla takové praktické využití, jakého se dostávalo mužům, ženy nevykonávaly žádná povolání, nýbrž maximálně vedly domácnost. Jejich vzdělání probíhalo až hluboko do 19. století převážně mimoinstitutionálně, ženy spíše četly doma, samy také psaly.

nečekaly ji vlídná podpora a všeobecné přijetí, spíše naopak.¹⁷⁰ Stejně obavy ze vzdělání a osvícení obyčejného lidu měli osvícenci až do 70. let 18. století, teprve v 80. letech se postoj pozvolna měnil, ačkoli byl neustále kladen důraz na zachovávání tradic a společenských povinností.¹⁷¹ V této době, ve které osvícenství v Evropě pokročilo do své pozdní fáze, v Praze teprve začaly vycházet první místní morální časopisy. Přístup ke vzdělávání žen už o něco pokročil, ne však tak dalece, že by ženy navštěvovaly instituce vyššího vzdělávání. Domácí četba – jak knih, tak již zmíněných časopisů – tak byla stále (a téměř výlučně) jediným zdrojem intelektuálního zušlechťení ženské duše.

V *Sichtbare a Unsichtbare* ani nejsou zmiňovány žádné jiné zdroje pro vzdělání žen než knihy a časopisy, případně divadelní hry. První pražské morální časopisy tak pokračují v této – jistým způsobem zakonzervované – osvícenecké tradici. Wolfgang Martens ve svém díle předkládá tezi, že zobrazení ženského čtenáře je jednou z nejoblíbenějších představ morálních časopisů vůbec. Právě v zájmu žen a dívek je literatura posuzována, doporučována a zavrhována.¹⁷² Rozhodně se však nejedná o první knižní či literární produkci určenou ženám.¹⁷³ Ženy se mohly vzdělávat v zeměpise, historii, přírodních vědách, četly jak krásnou literaturu, tak i duchovní spisy. Praktickým zdrojem informací jim měla být literatura o vedení domácností. Ke studiu jakýchkoli nauk za účelem výkonu povolání se však ženy nedostaly, proto

¹⁷⁰ Richard VAN DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století)*, Praha 2006, s. 253ff. Hlouběji k tématu: Richard VAN DÜLMEN, *Die Gesellschaft der Aufklärer. Zur bürgerlichen Emanzipation und aufklärerischer Kultur in Deutschland*, Frankfurt 1986.

¹⁷¹ Richard VAN DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století)*, Praha 2006, s. 255f.

¹⁷² Wolfgang MARTENS, *Die Botschaft der Tugend*, s. 521.

¹⁷³ Snahy o literární vzdělání žen probíhaly již například ve Francii Ludvíka XIV., za něž vycházely spisy určené ženám a které sloužily k popularizaci věd a literatury. Jednalo se především encyklopedie, dějepisná líčení, zeměpisné popisy, fyzikální spisy i filosofická díla. Tato situace nastala až s nástupem osvícenství, předtím se ženám do ruky dostaly pouze bible, zpěvníky, modlitební knihy, kalendáře a praktické spisy týkající se vedení domácností. Srv. Wolfgang MARTENS, *Die Botschaft der Tugend*, s. 522f.

pro ně nebyly psány žádné knihy právnické, lékařské, magisterské ani teologické.¹⁷⁴ Vzdělané ženy a dívky byly obecně tolerovány, ovšem bylo zcela nepředstavitelné, že by své znalosti uplatnily prakticky v zaměstnání. Jejich jediným zaměstnáním měla být starost o pohodlí manžela, výchovu dětí a dobrý chod domácnosti, jak ostatně píše i ženy samy.¹⁷⁵ Vzdělání však bylo pro ženy jakýmsi pozitivem, chtěly-li se provdat. Platilo to samozřejmě pro vrstvy šlechtické a měšťanské. Obyčejná venkovská žena byla oproti měšťanským dcerám a paním natolik zaměstnána prací, že rozhodně neměla ani čas,¹⁷⁶ ani hlubší potřebu se více vzdělávat; v lepším případě byla schopna číst si v bibli, modlitební knížce nebo zpěvníku. I přes tento svůj intelektuální nedostatek byla venkovská žena v prvních pražských osvícenských morálních týdenících pojata jako vzor morální čistoty, s níž byly konfrontovány měšťanské vzdělané čtenářky, na kterých autoři časopisů kritizovali především zahálčivý život, neschopnost postarat se o rodinu a domácnost, špatné vychovávání potomků, nevázanost, marnivost a mnoho dalších mravních poklesků, špatných vlastností a (především typicky ženských) nešvarů.

Zůstaneme-li u genderové tematiky, je třeba zmínit další fenomén, který je spojen především s 18. stoletím, a tím je *ž e n s k é a u t o r s t v í*. V osvícenské době se rozvinulo přesvědčení, že ženy mají pro spisování speciální nadání a že umějí psát citlivěji než muži, kteří se snad nacházeli v zajetí přesnosti a faktografie. Ať už z obavy o nepřijetí, nebo z důvodů ekonomických, psaly ženy zpočátku pod pseudonymy,

¹⁷⁴ Wolfgang MARTENS, *Die Botschaft*, s. 526.

¹⁷⁵ V předmluvě ke svému vydání Gellertových morálních přednášek toto píše německá spisovatelka a vydavatelka D. H. von Runckel. Viz Dorothee Henriette VON RUNCKEL, *Moral für Frauenzimmer*, Dresden 1774.

¹⁷⁶ Pojetí a vnímání času se odráží rovněž ve zkoumaných morálních časopisech: kritizována je zahálka a jakési „falešné zaměstnávání se“, přičemž člověk nevykoná žádnou opravdovou práci a nedosáhne žádných viditelných výsledků.

ale později už svá díla vydávaly pod vlastními jmény; někde se ženy staly dokonce vydavatelkami vlastních knih – viz příklad D. H. von Runckel.¹⁷⁷

Také autoři *Die Unsichtbare* a *Die Sichtbare* se snažili vzbudit dojem, že se jedná o píšící ženy. Dlužno říci, že tento záměr jim vydržel pouze po několik prvních čísel, ačkoliv při hlubším srovnání můžeme konstatovat, že *Unsichtbare* byla v tomto směru o něco úspěšnější. Už jen díky své poměrně bohaté fiktivní korespondenci se zdá, že aktivita neviditelné autorky je působivější a že se vyznačuje lepší interakcí mezi její osobou a čtenářem. Rovněž tematizace ženských záležitostí se odehrává na úrovni o řád vyšší, než jakou můžeme pozorovat u její konkurentky. V přístupu *Unsichtbare* hraje výraznou roli hned v prvních několika číslech jasné vyhranění se vůči mužům, vůči mužskému čtenářskému publiku. Aktivizační snahy *Unsichtbare* působí rozhodně přímočaareji, než u *Sichtbare*. Ačkoli se naše fiktivní postava vyhraňuje jako postava existující, avšak v některých chvílích lidskému oku neviditelná, lze její prohlášení brát vážně. *Unsichtbare* vytváří dojem osoby zapálené pro svou věc a schopné prosadit své snahy emancipace ženského spisování, i když o něco mírnější projev by lepšímu čtenářskému dojmu určitě prospěl více. Časté používání interpunkčních znamének (otazníků, vykřičníků a pomlček) může budit zdání, že text je pouhým souborem slibů střídaných s upřímným rozčilováním se nad současným stavem věcí.

Podle *Unsichtbare* jsou ženské pisatelky omezovány předsudky ze strany mužů. Ti, i když sami třeba nic nechtějí psát, své ženské protějšky dopředu odsuzují a nedůvěřují jim; důkaz přináší autorka již na prvních stránkách časopisu, kdy uvádí příklad ze svého života. Jedná se o rozhovor *Unsichtbare* a jejího známého, pana z **, kterému se ona svěří se svým nápadem psát morální časopis; pan z ** se jí vysmívá, ona však se ohrazuje s argumentem, že pokud nechtějí muži nic psát, musí se tohoto úkolu zhostit ženy. Ženy podle *Unsichtbare* dokážou psát lépe než leckterý muž, který

¹⁷⁷ Dorothee Henriette von Runckel na vlastní náklady vydala knihu o morálce pod svým jménem, ovšem obsah knihy byl inspirován a z velké části založen na morálních přednáškách Ch. F. Gellerta a jiných mravouků.

tak nečiní kvůli své závisti.¹⁷⁸ Neviditelná autorka se proto snaží odstranit tyto bariéry a přispět ke vzájemnému porozumění, které by mělo být založeno na akceptaci ženských autorek. Prvopočátky morálních časopisů u nás se tedy nesou ve znamení fiktivního ženského autorství a nadšeného deklarování emancipace žen ve věci veřejného psaní.

Protože do *Unsichtbare* přispívali pouze muži, jsou na místě otázky rovnou dvě. Za prvé: proč se mezi těmito čtyřmi muži nenašla ani jedna žena, která by zde měla jistě dostatečný prostor předvést své literární umění? A za druhé: byla-li tato skutečnost opravdu žádoucí pro úspěch časopisu? Fiktivní autorství poskytovalo dost prostoru pro ukrytí pravých identit pisatelů, kteří, seznámili-li se dostatečně s ženským stylem psaní a dokázali-li se do něj „vepsat“, byli schopni věrohodně napodobit tento typ slohu. Snad se F. A. Höchenberger opravdu snažil najít ženskou pisatelku, což se mu nemuselo povést, nebo ji vůbec nehledal, a v tom případě se jednalo o pouhý marketingový tah, kdy mělo fingované ženské autorství přitáhnout pozornost čtenářů a zajistit tak nakladateli časopisu dostatečně vysoký prodejní obrat.¹⁷⁹

Je-li řeč o ženách a jejich způsobu psaní, je téměř naší povinností zmínit se o jejich citlivosti či *s e n t i m e n t a l i t ě*, v němčině označované jako „Empfindsamkeit“. Působení tohoto „rozrušeného“ stylu se odráží ve vypravěčství ženských autorek, jak potvrzuje i Ch. F. Gellert, samotný velký učitel psaní dopisů a autor mnoha příruček k tomuto tématu.¹⁸⁰ Jedním z jeho spisů, který je pro naše účely

¹⁷⁸ „Wenn unsere Männer nichts schreiben wollen, so müssen doch wohl wir schreiben.“ - „Ey die Männer haben mehr zu thun, als solch dummes Zeug zu schreiben.“ - „Sie haben Recht, mein Herr! Dummes Zeug sollten sie nicht schreiben! Es ist eine Schande vor das männliche Geschlecht, das sie nichts schreiben wollen, als Pasquillen auf unser Geschlecht, Kriticken, Bibliotheken elender Skribenten, Papilloten, und Papillotagen - -, und soll ich es Ihnen sagen, was die Ursache ist, warum Sie nichts schreiben? Der Neid ist es.“ Viz *Die Unsichtbare*, č. 1, s. 2.

¹⁷⁹ Vzhledem ke skutečnosti, že týdeník byl vydáván po dva roky, můžeme usoudit, že oproti *Sichtbare* se jednalo o poměrně úspěšný časopis.

¹⁸⁰ „[...] daß die Frauenzimmer oft natürlichere Briefe schreiben, als die Mannspersonen. Die Empfindungen der Frauenzimmer sind zarter und lebhafter, als die unsrigen. Sie werden von tausend kleinen Umständen gerührt, die bey uns keinen Eindruck machen.“ Christian Fürchtegott GELLERT (Hrsg. Bernd WITTE), *Gesammelte Schriften*, Berlin 1988, s. 136.

nejlépe použitelný, je tzv. „Briefsteller“, celým názvem *Briefe, nebst einer praktischen Abhandlung von dem guten Geschmacke in Briefen.* , který vyšel roku 1751. Gellert se domnívá, že ženy, které vyrostly ve zkaženém prostředí, nebo ty, jež nečetly žádné knihy, nemohou mít vytříbený styl, a do tohoto výčtu zahrnuje také ženy přespříliš vzdělané. Uznává však, že není třeba znát pravopis ani diakritická znaménka v průběhu řeči, i tak může někdo umět psát krásné dopisy¹⁸¹. Obecně považuje za přínos, řídí-li se autor psaní srdcem, které nás nutí psát přirozeně a nestrojeně, s citem.¹⁸²

Chceme-li věřit *Unsichtbare*, že i ona se jakožto žena s rozhledem, žena vzdělaná a osvícená, snažila koncipovat své dopisy podle určitého vzoru nebo ideálu, uvažujeme správně. Gellertova příručka vyšla již necelých dvacet let před tím, než se objevil první pražský morální časopis. Nadto autoři *Unsichtbare* navštěvovali Gellertovy přednášky na univerzitě v Lipsku, proto je vysoce pravděpodobné, že se s jeho dílem důkladně seznámili, nehledě na to, že měli určitě přístup i k dílům jiných osvícenců, která měli možnost studovat (například díla Seibta, který se rovněž učil u Gellerta).

V z t a h k e č t e n á ř i zvládala *Die Unsichtbare* na první pohled bravurně, což můžeme konstatovat samozřejmě pouze tehdy, přijmeme-li její hru s fiktivním čtenářstvem. Fiktivní autorka se snažila navodit dojem, že její promluvy k publiku se nemíjí účinkem. Za tímto účelem vyšlo mnoho dopisů, které této teorii měly dát nádech pravdivosti. *Unsichtbare* vydávala články, do redakce došly reakce, přičemž se samozřejmě jednalo o fiktivní dopisy, na které autorka obratem odpovídala. Dojem čilé korespondence byl navozen a časopis takto fungoval po dva roky, což bylo dáno evidentně také výběrem atraktivních témat týkajících se vztahů, sňatků apod.

¹⁸¹ Gellert vyzdvihuje například dopisy paní von Sevigne nebo listy jisté Babet panu Boursaltovi. Christian Fürchtegott GELLERT (Hrsg. Bernd WITTE), *Gesammelte Schriften*, Berlin 1988, s. 137.

¹⁸² „Ein verwegner Ausdruck, der sonst nicht gebräuchlich ist, kann im Affekte schön werden, weil ihn die Heftigkeit meiner Empfindung rechtfertiget. Eine Wiederholung des vorigen, mit eben den Worten, oder in andern Worten, kann in einem solchen Briefe zur Schönheit werden, weil wir oft glauben, eine Sache noch nicht, oder nicht genug gesagt zu haben, die uns stets vor den Augen schwebt.“ Christian Fürchtegott GELLERT (Hrsg. Bernd WITTE), *Gesammelte Schriften*, Berlin 1988, s. 138.

Čtenáři měli žít v představě, že je *Unsichtbare*, karatelka pražských obyvatel a napravovatelka jejich mravů, může kdykoli navštívit, aniž by si toho oni mohli všimnout. Chtěla je snad *Unsichtbare* udržovat v permanentním strachu, nebo je spíše opravdu chtěla přimět k nápravě, k obrácení, k zamyšlení se nad sebou samými? Zřejmě obojí.

Její vztah však nebyl jen opatrovnický, ale také měl působit přátelsky, což dokazují oslovení typu „nejdražší přítelkyně“.¹⁸³ Když se *Unsichtbare* pouští do kontroverze se svou konkurentkou *Sichtbare*, oslovuje ji „Madam Sichtbare“, tak to může značit jistý odstup, neboť není použito žádného adjektiva, které by naznačovalo jemnocit, a dopis *Unsichtbare* ukončuje slovy, která mají konkurentku naoko utvrdit v domněnce, že obě spisovatelky jsou přítelkyně.¹⁸⁴

Svou oblíbenost u publika ráda dávala najevo tak, že popisovala, jaké množství dopisů od čtenářů v poslední době obdržela.¹⁸⁵ Ale už jen počet otištěných (fiktivních) dopisů, z nichž velká část je adresována právě jí jakožto autorce, svědčí o oblibě, kterou si ona sama přála a která určitě nebyla pouze záležitostí fikce. Vždyť časopis fungoval po dva roky, v rámci žánru je to poměrně slušná doba.

Je-li řeč o popularitě fiktivní osoby a jejího díla, časopisu, musíme rovněž poznamenat, že jistý druh kritické sebereflexe, která byla dávana najevo dost ostentativně, je v textech *Unsichtbare* (stejně jako *Sichtbare*) také přítomen. Autorce

¹⁸³ Své ženské čtenářstvo oslovuje například „Theuerste Freundinnen!“ *Die Unsichtbare*, č. 2, s. 18, nebo „meine Leserinnen“ *Die Unsichtbare*, č. 8, s. 65. V reakci na dopis mladé ženy volí laskavá slova, která znějí „Liebenswürdiges Mädchen!“ *Die Unsichtbare*, č. 5, s. 45. Takto uctivě se autorka chová ke všem, kterých si z nějakého důvodu považuje.

¹⁸⁴ „Leben Sie wohl, Madam, leben Sie lange, recht sehr lange! - - - Ich bin mehr als Sie glauben Ihre Freundinn“ *Die Unsichtbare*, příloha k č. 12, s. 106.

¹⁸⁵ „Ich habe schon wieder von meinem Verleger ein ganzes Päckgen Aufsätze, Entwürge und Briefe enthalten, worunter ich bey einer genauern Durchsuchung Stücke fand, die ich, so hart auch hier und da ihre Ausdrücke wider die arme Unsichtbare sind, meinen Lesern gleichwohl bekannt machen wir.“ *Die Unsichtbare*, č. 14, s. 114.

nevadí, že má napodobitele, je na ně dokonce hrdá.¹⁸⁶ Snad jde o reakci na *Die Sichtbare*, konkurenční časopis, který však *Unsichtbare* nemusel přidělovat příliš vrásek, poněvadž jeho úroveň byla o řád nižší, než listy neviditelné autorky.

Jedním z důležitých aspektů, které mohly reagovat na tehdejší společnost, byly g e n d e r o v é r o z d í l y, lépe řečeno rozdíly v přístupu k ženské a mužské problematice. *Unsichtbare* i *Sichtbare* měly na zřeteli, že právě různé postoje obou pohlaví k sobě mělo za následek vzájemné neporozumění, někdy i rozbroje. Jakožto ženské autorky byly obě vyhraněné, ovšem jisté difference můžeme pozorovat, minimálně tedy tam, kde se hovoří o nešvarech každého jednoho pohlaví a konfliktech mezi těmito. Zatímco *Unsichtbare* je poměrně tolerantní ženou a vcelku vyrovnaně se věnuje oběma pohlavím a jejich problémům, *Sichtbare* je na tomto poli o něco málo radikálnější zástupkyní ženského pohledu na věc; to jí ovšem nebrání, aby silně kritizovala právě ženské nešvary, ale muži jsou pro ni horšími, než jsou pro její konkurentku. *Unsichtbare* obecně vykazuje pozitivnější a příjemnější přístup ke čtenářům i ke svým korespondentům a věnuje se rovněž záležitostem, které spějí k dobrému konci. Něco málo můžeme rovněž vypořadovat z oslovení, která každá z autorek používá: zatímco *Sichtbare* se věnuje spíše ženám, *Unsichtbare* ve svých článcích oslovuje také muže.¹⁸⁷

4.3.3 Jazyk a styl užitý v časopise

Chceme-li hodnotit jazyk a styl používaný v *Unsichtbare*, svádí nás to ke komparaci s konkurenčním časopisem. Potom nám tedy nutně musí vyjít, že lepšími jazykovými schopnostmi a vyšší úrovní stylu se vyznačovali právě ti, kteří se podíleli na tvorbě *Die Unsichtbare*. Použité větné konstrukce, ač občas s chybami,

¹⁸⁶ „Man hat ja auch mir die Freude gegönnt, auf Nachahmer stolz zu werden.“ *Die Unsichtbare*, č. 14, s. 114.

¹⁸⁷ „[...] meine Freundinnen, meine Leser, und Leserinnen [...]“ *Die Unsichtbare*, č. 1, s. 11.

svědčí o stylistické vyspělosti, která bohužel někdy fungovala na úkor porozumění. Autoři *Sichtbare* nevykazovali takovou zdatnost ani jazykovou, ani stylistickou, nemluvě o výpadcích písmenek ve slovech nebo neúplných větách. Obsahové sdělení je často prvoplánové a je vidět, že autoři nevyužili všech možností, aby dobrý začátek dotáhli do úspěšného konce.

Co se týče slovní zásoby, ta se příliš neliší. Obě autorky používají poměrně shodné výrazy pro identické věci, rozdíly můžeme nalézt občas v psaní nějakého slova, kde *Sichtbare* použije y a *Unsichtbare* zase i.¹⁸⁸ Jak již bylo řečeno, rozdílů je pramálo.

Zajímavostí může být, že jedním z cílů časopisů, ačkoli okrajových, byla také náprava jazykových poměrů. Na první pohled nenápadný dopis ze 4. čísla může svědčit o skryté kritice neschopnosti psát spisovným jazykem, ovšem jedná se pouze o naši domněnku.¹⁸⁹

Zatímco *Sichtbare* pro zpestření používá jako druhý jazyk latinu, *Unsichtbare* je zase orientována spíše na francouzštinu a frankofonní kulturu i literaturu. Nejen výběr knih vycházejících u nakladatele, nýbrž také některé i citáty uvádějící číslo o tom svědčí víc než dost.¹⁹⁰

4.3.4 Žánrová rozmanitost

Formální stránkou časopisu rozumíme jejich rozsah, technické provedení, strukturu a použitý jazyk. Budeme se také podrobněji zabývat použitými typy textů.

¹⁸⁸ Bey nebo bei jsou dvě verze jednoho slova.

¹⁸⁹ „Es ist gar zu hiebsche Sachen in ihrer Zeitung. [...] Prag hat so lange gestanden und hat kein Mensch ein Wochenblatt geschriewen, wo man die Ehrliche Leute herum nimmt, und das dumme Weib will sich über mich aufhalten?“ *Die Unsichtbare*, č. 4, s. 40.

¹⁹⁰ Za všechny můžeme uvést například citát francouzského teologa Françoise Fénelona uvádějící 9. číslo: „C'est de l'education, que depend presque toujours le Bonheur ou le malheur de la vie.“ *Die Unsichtbare*, č. 9, s. 73.

Č l á n k y vyšlé v *Die Unsichtbare* mají často morální základ. Ta však na rozdíl od své konkurentky užívá příkladů nejen odstrašujících, ale též dobrých. Že jde napříč všemi možnými skupinami, dokládá v každém čísle: bohatí i chudí, dobří i špatní, čtenářům cizí i známí lidé jsou hrdiny jejich vyprávění.

Stavba článků je různá. Někdy se *Unsichtbare* pouští do líčení s osobní participací na příběhu, kterým je kupříkladu v 6. čísle rozdílný přístup Aemilie a *Unsichtbare* ke starému žebrákovi, kupodivu fiktivní autorka Aemilii vyzdvihuje a sebe kritizuje. Jindy volí způsob komparace dvou osudů (č. 9), což avizuje hned na začátku čísla.¹⁹¹

Další vyprávění, které můžeme vnímat jako celkem kontinuální a v chronologickém časovém sledu, je příběh, ve kterém se *Unsichtbare* vypravila za město a následně pomohla ženě, která se domnívala, že již nemá žádné dobré vyhlídky do budoucnosti. *Unsichtbare* dovedla příběh až do úspěšného konce a čtenář tak měl možnost nejen se pobavit dlouhým vyprávěním, ale také se z něj řádně poučit.

Příběhy, které *Unsichtbare* nedokázala vměstnat jen do jednoho čísla, pokračují většinou na stránkách čísla dalšího, někdy však trvá déle, než se k tomu autorka dostane, a tak má například 9. číslo návaznost až v čísle 18., nicméně jedná se o retrospektivní doplnění událostí předcházejících hlavnímu ději z 9. čísla.

H á d a n k y nejsou v *Die Unsichtbare* jednou z použitých forem, zatímco *Die Sichtbare* jimi přímo oplývá. Jedná se o jeden z koncepčních rozdílů mezi oběma periodiky. *Unsichtbare* zřejmě neměla zapotřebí plnit poslední stránky čísel pochybnými pokusy o kontakt se čtenáři, poněvadž jej již navázala pomocí čilé korespondence. Dopisy byly v 18. století velmi oblíbenou formou a poskytovaly autorům více prostoru pro vyjádření, ovlivnění čtenářů, na odpověď; hádanky byly oproti nim krátké (a ačkoliv *Sichtbare* se věnovala jejich latinské i německé verzi, přesto nemohly být nikdy delší, než na stránku).

¹⁹¹ „Der Kontrast zweier Beispiele, die ich zu unserer heutigen Unterhaltung der Erfahrung entlehnt habe, wird hinreichend seyn, was ich gesagt habe zu bestätigen.“ *Die Unsichtbare*, č. 9, s. 73.

Jednou z nejhojněji používaných forem v tomto časopise jsou d o p i s y a následné reakce na ně, proto se jim budeme věnovat blíže. Komunikace se čtenáři je jistě z převážné většiny fiktivní, reakce na konkurenci však nabývá reálnějších forem. Otištěné dopisy tak časopisu dodávaly na věrohodnosti, kdy mohli čtenáři nabývat dojmu, že časopis opravdu „žije“. Například 14. číslo se skládalo ze dvou dopisů došlých pisatelce, úvodu k nim a inzertní přílohy, ve které se nabízejí věci ke koupi, pronájmu apod.¹⁹²

Korespondence byla totiž v době osvícenství velmi oblíbenou formou komunikace; její vnímání však během uplynulých dvou staletí doznalo jistého posunu.¹⁹³ Zajímavým poznatkem je jistě také skutečnost, že dopisy byly nezřídka čteny veřejně, ať již v rámci rodiny, skupiny přátel, literárního salonu nebo učené společnosti.¹⁹⁴ Můžeme tak v souladu s touto skutečností vyslovit tvrzení, že zveřejňování dopisů a reakcí na ně probíhalo ve shodě s tímto dobovým zvykem pochlubit se svou korespondencí, jistě za předpokladu, že probíhala na jisté úrovni.¹⁹⁵

Prvního dopisu se můžeme dočkat již ve 3. čísle, kdy si jakýsi muž stěžuje na existenci tohoto časopisu, který píše žena. *Unsichtbare* svou činností proti sobě údajně popudila celý mužský svět, z nichž svým psaním učinila pramen zkažených ženských mravů. Ženy podle něj zneužily své svobody psát a jsou akorát tak autorkami paskvilů a satyr. Čtenář proto svým dopisem vybízí, aby místo této své kritiky byly ženy více ctnostné, potom bude tedy i více takových mužů. Tvrzením onoho čtenáře, že ženy by raději neměly psát, a celkovým zpochybněním přínosu *Unsichtbare* se autoři

¹⁹² *Die Unsichtbare*, č. 14, s. 177ff.

¹⁹³ Osvícenská dopisová kultura se vyznačovala především přátelským duchem a často se projednávala osobní témata, stejně jako filozofické otázky nebo názory na kulturu, literaturu apod. Srv. Richard VAN DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (17.-18. století). Náboženství, magie, osvícenství*, Praha 2006, s. 231f.

¹⁹⁴ Richard VAN DÜLMEN, *Kultura a každodenní život*, s. 234.

¹⁹⁵ Vydání korespondence slavných osobností bývá často zdrojem poznání jejich duše, pohnutek, nezřídka také osobního života. Nejinak tomu je i u naší *Unsichtbare*, která tak odkrývá nejen ctnosti a hříchy svých čtenářů, ale také své postoje a názory, čímž se profiluje jako morální autorita.

zřejmě nesnažili nijak vážně zpochybnit budoucnost časopisu, jako spíše přinést druhý pohled na tematiku ženského autorství, a co více – dát si nějaký prostor k argumentaci a obhajobě své činnosti. Vzhledem k tomu, že *Unsichtbare* byla zcela prvním morálním časopisem na území Prahy i českých zemí, se zdá být tato teorie zcela logickou. Také pro čtenáře je zřejmě atraktivnější, když mají možnost přečíst si pestrou korespondenci a argumentaci jednotlivých pisatelů dopisů, než pouhé suché moralizování. Fiktivní čtenářské dopisy tak samotné *Unsichtbare* přímo nahrávají, aby vhodným způsobem vysvětlila některé své pohnutky a činy, aby přiblížila své názory a dokázala svým příznivcům – a především odpůrcům – že je schopna se obhájit se vší ctí. Do redakce však docházely také dopisy na první pohled obdivné, na něž *Unsichtbare* také okamžitě reagovala.¹⁹⁶ Původce tohoto druhého dopisu vytýká neviditelné autorce její stranickost, co se týče hodnocení divadelních her.¹⁹⁷

Ne vždy jsou dopisy lichotivé, spíše naopak. Mnohdy fiktivní čtenáři kritizovali cenu časopisu a pražské morální časopisy celkově.¹⁹⁸ Je až s podivem, že i takové dopisy *Unsichtbare* otiskla, vždyť reakce tohoto druhu jí jistě neprokazovaly dobrou službu. Možná však poskytly prostor pro zamyšlení čtenáře či přispěly k dojmu objektivity. Jiné vysvětlení, které by bylo dostatečně logické, se nám zřejmě nenabízí.

¹⁹⁶ Dopis je uveden následovně: „Schätzbare Unsichtbare. Dero siebentes Stück hat mich ungemein gefreut. Sie schrieben von Schauspielern: wohl ein guter Gedanke; denn die verdienen am meisten herumgenommen zu werden.“ Dopis dále ještě pokračuje, nicméně *Unsichtbare* průběžně komentuje jeho jednotlivé části a rozděluje je na odstavce, které posléze hodnotí a kritizuje. Sama o sobě tak prozrazuje, že není vůbec ješitná a na autora dopisu se tak nezlobí, ačkoli ten se jí snaží lacině pochlebovat. *Unsichtbare* se tak tímto postojem snaží nastavit laťku dostatečně vysoko a dát tak najevo, že není obyčejnou autorkou, nýbrž že patří do vyšší společnosti a má vybrané způsoby.

¹⁹⁷ *Unsichtbare* se v 7. čísle pustila do kritiky divadelního života v Praze, čímž dala průchod svému zájmu o aktuální dění ve společnosti. Pro žánr morálních týdeníků tolik typická chybějící aktuálnost zde nemá své místo, což však dle mého názoru časopis přímo nevyřazuje z žánrového zařazení mezi morální týdeníky.

¹⁹⁸ Například v čísle 14 se objevuje dopis neznámého čtenáře, který kritizuje jak ceny, které jsou pro časopisy stanoveny, tak i kvalitu těchto listů – označuje je totiž za literární škvár („Schmiererei“). Těžko říct, zda tím, že autor dopisu zařadil také *Sichtbare* mezi nekvalitní časopisy, chtěla *Unsichtbare* pouze očernit konkurentku, vybídnout čtenáře k obhajobě svého časopisu, nebo bylo cílem tohoto dopisu něco zcela jiného. *Die Unsichtbare*, č. 14, s. 117.

Za zmínku jistě stojí dopis z dvanáctého čísla, jež tak získalo neobvyklou přílohu a místo běžných osmi stran jich mělo celkově stran deset. Dvoustránkové psaní nese ve svém záhlaví název *Beytrag zum 12ten Stücke* a z oslovení „Madam Sichtbare!“ se můžeme hned dozvědět, komu je určen. *Unsichtbare* konstatuje, že kromě společného cíle je nespojuje vůbec nic, což ovšem podle ní není na škodu, neboť ta ráda své konkurentce přenechá hodnost „vzdělané ženy“, poněvadž právě *Sichtbare* pro vzdělance píše. *Unsichtbare* navíc deklaruje, že se bude od *Sichtbare* držet dále, jelikož má ráda svůj klid, nesnáší hádky a „války vedené perem“.¹⁹⁹ *Die Unsichtbare* se tak chce naprosto jistě vyvarovat jakýchkoli vážných sporů s ostatními časopisy, protože takové neshody by mohly poškodit její pověst a odradit čtenáře od zakoupení časopisu. Neviditelná autorka se tak pouští pouze do takových výměn názorů, které se přímo týkají záležitostí tematicky odpovídajících zaměření časopisu.²⁰⁰ Kontroverze mezi oběma časopisy se tedy projevují již v tomto dopise, ve kterém *Unsichtbare* svou konkurentku ujišťuje o tom, že nebude měnit své plány a záměry, co se týče jejího vlastního časopisu; v podstatě tak lehce odmítá sounáležitost mezi oběma autorkami, což na konci dopisu navíc korunuje kritikou úrovně latiny v hádance z prvního čísla *Sichtbare*.²⁰¹ Zároveň však svou konkurentku uklidňuje se slovy (toliko ironickými), že se jedná o maličkost, a přeje jí dlouhého žití. Nakonec kolegyni svým podpisem ujišťuje, že jí zůstává přítelkyní, dokonce větší, než sama *Sichtbare* věří.²⁰² *Unsichtbare* se tak vůči *Sichtbare* vymezuje o mnoho silněji, než jak to může na první pohled působit.

¹⁹⁹ „[...] werde ich Ihnen, wo möglich, immer drey Schritte vom Leibe bleiben. Ich liebe die Ruhe: ich hasse Streitigkeiten, Federkriege [...]“ Srv. *Die Unsichtbare*, č. 12, s. 106.

²⁰⁰ Ovšem co se týče názorů čtenářského publika, tam *Unsichtbare* nevnímá tak striktní hranice a pouští se do polemik i s ostřejšími názory, zejména jde-li o kritiku jejích názorů i jí samé jakožto autorky.

²⁰¹ *Unsichtbare* uvádí, že bez otištěného německého překladu by původnímu latinskému textu jistě neporozuměla. Dokládají to následující slova: „Auf Ihr Latein thun Sie, als Frauenzimmer, beinah ein bischen gar zu dicke...“ Srv. *Die Unsichtbare*, č. 12, s. 106.

²⁰² „- - Ich bin mehr als Sie glauben Ihre Freundinn Die Unsichtbare“ - viz *Die Unsichtbare*, č. 12, s. 106.

Mnoho o *Unsichtbare*, jejím čtenářstvu i veřejném mínění vzhledem k časopisu vypovídá dopis jisté slečny Rosy von * * *, která chce vědět, jestli je *Unsichtbare* opravdu tou, jejíž totožnost jí prozradil jistý pán. Rosa píše, že si v časopise ráda čte, ovšem že existují kolem ní lidé, kteří *Unsichtbare* nemohou přijít na jméno. Pozorný čtenář si může povšimnout, že pisatelka dopisu dělá v textu poměrně dost chyb,²⁰³ a tak není s podivem, když uvádí, že neměla ráda, když se podle Briefstelleru musela učit, jak se píšou dopisy. Chyby jsou v (jistě fiktivním) dopise záměrně, snad aby se tento text jazykově odlišil od textů samotné *Unsichtbare*, snad se jedná o skrytou kritiku špatného zacházení s jazykem a upozornění na špatné užívání němčiny.²⁰⁴ V psaní je skryt návod, jak mohou čtenáři své oblíbené pisatelce doručit psaní: Rosa píše, že svůj dopis odnese do knihkupectví na Malou Stranu a doufá, že *Unsichtbare* jej obdrží. Jelikož dopis opravdu v časopise vyšel, mohou se tak čtenáři dozvědět, že to funguje a sami se tak aktivně zapojit do korespondence.

Svou odpověď obdržela Rosa hned v dalším čísle *Unsichtbare*, která jí píše, že žádní lidé, kteří proti ní vystupují, ji nemůžou přimět k tomu, aby se svým psáním skončila.²⁰⁵ *Unsichtbare* si takto potvrzuje svou pozici mezi čtenáři, především těmi pochybujícími.

Dalším dopisem, který nám pomůže doplnit další části skládačky, ze které nakonec plasticky vystoupí postava *Unsichtbare*, je v 8. čísle uvedený list anonymního

²⁰³ Mezi nejvýraznější nebo opakované chyby patří například spojení „ich mich wuntre“ (ich mich wundere), „hat mir gesacht“ (hat mir gesagt), „hüpsche Briefe“ (hübsche Briefe) nebo „erhalten“ (erhalten). *Die Unsichtbare*, č. 4, s. 40.

²⁰⁴ Nezapomeňme, že Joseph von Sonnenfels brojil proti nesprávnému užívání němčiny a byl zastáncem tzv. Hochdeutsch, tedy spisovné verze německého jazyka. Vzhledem k tomu, že pražské morální časopisy se Sonnenfelsovou činností na poli morálních časopisů částečně inspirovaly a že autoři *Die Unsichtbare* studovali v německy mluvící zemi, je nasnadě, že náprava jazyka byla jedním z jejich cílů.

²⁰⁵ “Liebenswürdiges Mädchen! Seyn Sie unbekümmert, meine Liebe! Alle die guten Freunde, vom Hauptmann bis zum Fähndrich, von P** bis zum Schreiber, welche das Herz ihrer Tante in Entzückung setzen, bringen mich nicht dahin, daß ich aufhören werde zu schreiben. Ich bin eben so stolz darauf, daß man mich liest, als ein angehender Doktor, wenn er von Catheder steigt, und Vernünftige ihm ihren Beyfall zulächeln.” *Die Unsichtbare*, č. 5, s. 46.

pisatele. Hovoří se v něm o tom, že *Unsichtbare* má tři hlavní úkoly: pobavit, poučit a povznášet,²⁰⁶ první dva úkoly jsou obsaženy v již zmíněném hesle *prodesse et delectare*; autor tohoto dopisu chce přispět k jednomu z těchto úkolů, konkrétně podílet se na oslavení pašijového týdne a památky Milosrdného (myšleno Ježíše). Zmiňován je Josef Mysliveček, český skladatel, který velkou část svého života prožil v Itálii a jenž skládal též pašijovou hudbu. Autor dopisu jej chválí a je jeho hudbou evidentně nadšen.

V 11. čísle se *Unsichtbare* dokonce chlubí, že ani nemůže otiskovat všechny došlé příspěvky, neboť jich je příliš mnoho. Nicméně považuje za důležité odpovědět na dopis pána, jehož iniciály jsou X.Y.Z., a proto jeho psaní otiskuje. Řeč je o divadle a *Unsichtbare* jeho dopis neustále přerušuje a vepisuje do něj své postoje k daným úryvkům; ty jsou pro lepší přehlednost otištěny v jiném typu písma. Pisatel autorku chválí, ale prosí ji o méně stranickosti, ta se však obhazuje to, co v 7. čísle napsala, a naopak předkládá svým čtenářům domněnku, že autorem dopisu je dramaturg, tedy sám nemůže být nadstranický, dále se *Unsichtbare* dostává ke kritice Hanswursta a nekvalitního divadla vůbec.²⁰⁷ Autorka se také dostává k definicím dobrého divadla, což ukazuje na v Praze hrané *Ifigenii*,²⁰⁸ jejíž ztvárnění pisatel kritizoval, přičemž jej neustále ujišťuje o svém přátelském přístupu k němu. Na konci dodává, že jeho jméno neprozrazuje, aby nebyl vystaven obecnému posměchu, a uzavírá číslo z jeho dopisu převzatou větou, jíž umně završuje svou reakci na kritiku.²⁰⁹ Vrátime-li se zpět k domněnce, že dopis byl rovněž fiktivní, pak *Unsichtbare* nahrála sama sobě,

²⁰⁶ „Wenn ich anderst nicht irre, so haben Sie bey der Kundmachung ihrer Wochenblätter die dreifache Absicht, uns zubelustigen, zu lehren und zu bauen.“ *Die Unsichtbare*, č. 8, s. 71.

²⁰⁷ „Wievielmehr Zuschauer verlangen im Gegentheile sonst nichts, als tüchtige Hannswurste und Bernardons auf den Bühnen zu sehen?“ *Die Unsichtbare*, č. 11, s. 92.

²⁰⁸ Zřejmě se jedná o Racinovu verzi, neboť Goethe svou adaptaci napsal až o několik let později, než vycházely pražské morální časopisy.

²⁰⁹ „Ich bin überzeugt, daß, wenn Sie Ihre Partheiligkeit bey Seite setzten, Sie mit mir gleicher Meinung seyn werden.“ *Die Unsichtbare*, č. 11, s. 96.

co se argumentů týče, aby tak vzbudila dojem, že je dobrou diskutérkou a umí obhájit svůj názor.

Unsichtbare se vůbec projevovala jako poměrně tolerantní osoba, když ve svém časopise otiskovala došlé dopisy různé tematiky i názorů. Například v čísle 14 se objevují dva dopisy, z nichž ten první se zabývá úrovní němčiny a ostatních jazyků s přihlédnutím k literatuře. Druhý dopis je sice kratší, o to však údernějšího rázu: anonymní autor popisuje, že žil nějaký čas v zahraničí a pojal tam myšlenku vydávat v Praze morální časopis pro vzdělance, po návratu však zjistil, že již vychází časopisy dva (*Unsichtbare* i její konkurentka *Sichtbare*). Autor vyjadřuje rozhořčení nad otřesnou úrovní časopisu a naráží zejména na soudobé problémy s životní úrovní, které měla také *Unsichtbare*.²¹⁰

Čilou korespondenci vede *Unsichtbare* v čísle 36 a 38, jedná se o milostné dopisy mezi slečnou Antoinettou von B* a baronem von K***, které tak dávají nahlížet do soukromí tehdejších měšťanů a zároveň umožňují kritiku soudobých problémů, jakými bylo například trávení času ve shonu plném „zaměstnaného povalečství“.²¹¹ dále společnosti

B á s n ě byly jednou z dalších forem, která se v *Unsichtbare* vyskytovala. Svůj prostor dostaly dvě hned v rámci prvního čísla, název jedné z nich zněl přímo programově osvícenecky *An die Vernunft*.²¹² Vůbec se dá obecně říci, že verše zveřejňovala autorka tehdy, když měly něco uvést nebo upozornit na věc související s probíhajícím obdobím. A tak se čtenáři na začátku předvelikonočního 5. čísla dočkali patetické básně pojednávající o utrpení Ježíše Krista na kříži, které je má vybízet ke spoluprožívání jeho utrpení. Zajímavostí však je, že ve vánočním čase nevyšla báseň

²¹⁰ „Wenigstens habe ichs so sagen hören, daß auch Sie ums Brod schrieben.“ *Die Unsichtbare*, č. 14, s. 118.

²¹¹ „In Städten bringt es unser Stand schon mit sich, wenigstens die Hälfte des Tages im Wirbel des geschäftigen Müßigganges zuzubringen. Die Mode verlangt dieses Opfer.“ *Die Unsichtbare*, č. 36, s. 294.

²¹² *Die Unsichtbare*, č. 1, s. 13.

tematicky upozorňující na nadcházející období oslavy narození Krista, ale verše, které měly za úkol ve čtenářích vzbudit více vlastenectví.²¹³ Autoři *Unsichtbare* zřejmě z nějakého důvodu pociťovali, že lidé v Praze nejsou nemají dostatečnou hrdost na svou identitu a musejí se po vzorech poohlížet v zahraničí. Podívejme se na báseň zblízka:

Affe der Franzen und Briten
Der sein Volk vergißt!
Folge deines Landes Sitten
Dessen Kind du bist.
Tapferkeit, Klugheit und Treue
Wohnt im Deutschen Blut.
Und das Fremde wie das Neue
Ist nicht immer gut.
Was wir noch jenen verdanken,
Gutes ohne List,
Stammt von Sachsen oder Franken
Der ihr Ahnherr ist.
Geisel! du sollst ihn nicht schonen,
der ein Volck nicht liebt,
Das den mehrsten Nationen
Ihre Fürsten giebt.²¹⁴

²¹³ Název básně je *Der Verächter des Vaterlandes*, tedy Zrádce vlasti.

²¹⁴ *Die Unsichtbare*, č. 38, s. 309f.

Podle této básně bychom se mohli domýšlet, že čeští Němci nebyli na svůj původ dostatečně hrdí a nesnažili se nijak prorazit. *Unsichtbare* kritizuje současný stav věcí a čtenáře vybízí nejen k tomu, aby měli rádi svůj národ, který ostatním národům dává jejich knížata, ale zároveň k neakceptování těch, kteří si jej neváží. Nemůžeme však snahy *Unsichtbare* chápat pouhým pohledem nacionalistickým, nýbrž spíše očima člověka 18. století: autorům šlo zřejmě o probuzení hrdosti na místo, kde žili jejich čtenáři, aniž by chtěli rozdělovat společnost na jazykové skupiny.

Autoři *Die Unsichtbare* nezvolili originální formu *d a t o v á n í* tak, jak se pro ni rozhodli pisatelé *Die Sichtbare*,²¹⁵ a to z následujících důvodů. *Unsichtbare* byl vůbec prvním morálním týdeníkem v Praze a českých zemích, a ačkoli můžeme dost dobře předpokládat, že její autoři už nějaké morální časopisy četli a byli tudíž v tomto směru informováni a vzděláni, domnívám se, že nepotřebovali sahat po takovém druhu oživení, jakým takové neotřelé označení měsíců jistě je. Spíše naopak, snažili se, aby jejich dílo působilo solidně a věrohodně, nemuseli tedy používat tak výjimečné a jednorázové prostředky,²¹⁶ jakých využívali Johanna Pruschin a její spolupracovníci.²¹⁷

R e k l a m n í u p o u t á v k y na knížky vyšlé u nakladatele časopisu se vyskytují v šestnácti číslech *Unsichtbare*, konkrétně v těchto dílech: 2, 6, 7, 10, 22, 24, 26, 28, 29, 31, 33, 37, 38, 41, 45, 49 a 50. Jedná se o díla různých autorů, v nabídce jsou zejména knížky německé i francouzské, z nichž některé jsou přeloženy. Zajímavými kousky, které stojí za zmínku, jsou Gellertovy morální přednášky nabízené

²¹⁵ Autoři *Die Sichtbare* se snažili svůj časopis přece jen jaksi formálně odlišit od jeho předchůdce, tudíž zvolili jiné označení měsíců při datování každého čísla časopisu. Většina z těchto názvů byla archaického původu a můžeme se domnívat, že se již tak často nepoužívala. Příkladem může být např. rozdíl v označení měsíce června: archaický výraz „Brachmonat“ u *Die Sichtbare* a současné a dodnes používané označení „Juni“ u *Die Unsichtbare*.

²¹⁶ Především se jednalo o grafickou stránku časopisu *Die Sichtbare*, jehož snaha zapůsobit na čtenáře se při podrobnějším zkoumání obsahu mohla minout účinkem.

²¹⁷ Arnošt KRAUS, *Pražské časopisy 1770-1774 a české probuzení*, Praha 1909, s. 11.

ve 31. Čísle.²¹⁸ Ke konci roku projevuje nakladatel svého obchodního ducha tak, že nabízí různé kalendáře (č. 38). V posledním čísle ročníku vydavatel děkuje svému publiku za pozornost, připomíná, že časopis bude vycházet i nadále, ovšem pod trochu pozměněným názvem (*Die Unsichtbaren*) a prvnímu číslu nového ročníku nabízí k zakoupení registr, aby si čtenáři mohli svůj první ročník nechat svázat.²¹⁹

Do této kategorie by patřila i jakási *i n f o r m a t i v n í o z n á m e n í*, která jsou stejná jako v *Sichtbare*, tedy údaje o ceně, předplatném, četnosti vydávání časopisu a místě, kde jej lze zakoupit. Stejně zmínky se objevovaly také v *Sichtbare*, zdá se, že šlo o běžnou záležitost všech časopisů, ostatně v obměněné podobě funguje taková reklama dodnes.

Rozsáhlou záležitostí na více stran je ve 14. a dále i 15. čísle otištěný „obecně prospěšný časopis pro vzdělance“, tzv. *gemeinnütziges Intelligenzblatt*, který čtenářům přinesl informace o nabídce i poptávce po různých věcech, ať už se jednalo o půjčení peněz na kavalírskou cestu, zaměstnání služebníka, pronajmutí bytu nebo koupi domu. Zcela jistě byly tyto inzeráty smyšlené, neboť si nelze představit, že v opravdovém inzerátu by sdělovala zájemkyně o koupi domu, že má tři dcery,²²⁰ nebo kavalír toužící po novém povelu, že by se rád oženil s bohatou vdovou, za což ona v konečném efektu obdrží pět jedenapůlnásobek zapůjčené finanční částky.²²¹

²¹⁸ *Die Unsichtbare*, č. 31, s. 257.

²¹⁹ „Bey dem Verleger dieser Wochenschrift werden auf den zweiten Jahrgang derselben 2 fl. Vorschuß angenommen. Einzeln kostet das Stück 3 kr. Von dem ersten Bande können mit dem ersten Stücke der Titel und das Register den 23. März abgeholt werden, damit diejenigen, so die Blätter gesammelt haben, sich selbige binden lassen können. Uebrigens werden künftig diese Blätter alle Samstage Nachmittags ausgegeben. Von dem ersten Bande der Unsichtbaren sind noch einige vollständige Exemplare zu haben.“ *Die Unsichtbare*, č. 50, s. 409

²²⁰ „Eine betagte Frau, welche drey hübsche Töchter hat, sucht ein Haus an der Moldau zu kaufen. Sie erbiethet sich, Sie erbiethet sich, solches in gewissen Fristen zu bezahlen.“ *Die Unsichtbare*, č. 14, s. 120.

²²¹ „Der Herr von * * sucht auf seine Kavaliersparole ein Darlehn von 1000. Fl. zu einer neuen Equipage. Er steht eben im Begriffe eine alte Witwe zu heurathen, die sehr reich, und so ehrgeitzig als vermögend ist. Er erbietet sich einen Wechsel pr. 1500. Fl. dafür auszustellen.“ *Die Unsichtbare*, č. 14, s. 121.

Podíváme-li se na „inzeráty“ optikou dnešního člověka, musí nám připadat posměšné a místy až krutě ironizující. První text otištěný v dalším čísle spadá do kategorie ztrát. Formálně opravdu spadá do žánru inzerátu, když se ale podíváme blíže, shledáme, že *Unsichtbare* napůl vážně, napůl v žertu hovoří o „odnětí cti mladé dívce“: ta šla večer sama po městě a o cosi přišla, ovšem její matka se s tím nehodlá smířit a apeluje na zloděje, aby co nejdříve zřídili nápravu. Dodejme, že pojem „etwas“, tedy zmíněný předmět zájmu, o nějž dívka přišla, je pro zdůraznění otištěn v jiném typu písma.²²² Podtón vybraného krátkého textu je jasně ironizující a ještě více tak zdůrazňuje hloupost obou akterek – dcery i matky – a vysmívá se jim.

4.3.5 Prototypy postav jako východisko kritiky

Než se pustíme do popisu a kritiky jednotlivých položek, musíme si říci pár slov o samotné *Unsichtbare* a jejích vlastnostech. Autorka se čtenářům neprezentuje jako prototyp dokonalosti, nýbrž sama na sebe prozrazuje, jakých chyb se dopustila, aniž by své chování výrazněji obhajovala a snažila se případně očistit od viny. Například v 6. čísle se přiznává k tomu, že zatvrdila své srdce vůči jednomu žebrákovi a nedala mu žádnou almužnu, čehož poté začala litovat, ovšem chybu už nešlo napravit.²²³ *Unsichtbare* jako postava se snaží vystupovat sice jako osoba nadpřirozenou schopností být neviditelnou a přenášet se na libovolná místa, které jí jako jediné dávají právo kritizovat nešvary a napravovat mravy. Ovšem jinak si přeje, aby se v ničem jiném nelišila od ostatních. Víme o ní, že je ženou zhruba ve středním věku a že má sama děti. Snad se takto vyprofilovala proto, aby působila jako osoba čtenářstvu velmi blízká co se týče životních zkušeností, názorů na společnost a chování jednotlivce.

²²² „Ein armes einfältiges Mädchen hat vor einiger Zeit da sie des Abends ziemlich späte nach Hause gieng, etwas verlohren. Zwar giebt sie vor, es wäre ihr mit Gewalt geraubt worden: ihre alte mürrische Mutter aber will ihr es durchaus nicht glauben. Sie läßt also ihre Räuber sehr demüthig um die Wiedererstattung bitten.“ *Die Unsichtbare*, č. 15, s. 122.

²²³ *Die Unsichtbare*, č. 6, s. 54f.

Postava blízká publiku mohla svým způsobem ovlivňovat adresáty lépe, než někdo nad nimi stojící a kritizující jejich mravy, jak to – bohužel ke svému neprospěchu – činila *Sichtbare*.

Pomineme-li samotnou vypravěčku, již jsme v předchozích kapitolách dostatečně obsírně popsali, dostáváme se k samotným postavám, které se buď aktivně nebo pasivně účastnily dění kolem *Unsichtbare*. Aktivními osobami myslíme ty, které se podílely na směřování časopisu, případně samotném průběhu některých čísel; svůj vliv aplikovaly především prostřednictvím dopisů, které nabízely různá témata, otevíraly tak diskusi a často si také vyžádaly reakci autorky. Poměr obou skupin je poměrně vyrovnaný, což o figurách vystupujících v konkurenčním časopise rozhodně říci nemůžeme.

Rozčlenění do skupin neodpovídá tomu, jak to vidíme u *Sichtbare*. Většinou se p o s t a v y vyskytující se v *Unsichtbare* nejenže více podílejí na dění, ač fiktivním, ale jejich jména více odpovídají soudobé realitě. Ačkoli *Unsichtbare* rovněž přebírala jména z literárních a dramatických děl, snad i těch samých, ze kterých čerpali autoři *Sichtbare*, nebylo jich takové množství. Některá vlastní jména vypadají poměrně soudobě, taková Amalie nebo Karoline jsou osobní jména používaná dodnes. Jindy je *Unsichtbare* (stejně tak poté činí i její konkurentka) přejímá z dramatu, například od Molièra: Harpagon, Cleant aj. Z literatury soudobé pocházelo jméno démona Asmodia (v češtině Asmoděj), jenž byl hlavní postavou Le-Sageho románu *Kulhavý ďábel*. *Unsichtbare* si rovněž oblíbila jména smyšlená, která měla vyjadřovat charakter jeho nositele nebo nositelky. Jedná se o tzv. nomen omen, tedy jména příznačná. Za všechny lze uvést Herr Witzling, Herr Spargern, Frau Plaudergern nebo Frau Schnattermaul.²²⁴

V souvislosti s korespondenční činností se velmi často objevují hvězdičky (*) nahrazující nějaké konkrétní jméno, aby pisatel nebo pisatelka nebyli prozrazeni; jejich

²²⁴ Herr Witzling: Witz – vtip, tedy muž, který je vtipný; Herr Spargern: sparen – spořit, gern – rád; Frau Plaudergern: plaudern – štěbetat, klevetit, gern – ráda; Frau Schnattermaul: schnattern – tlachat, žvanit, s Maul – pusa, tlama.

pravé jméno ale *Unsichtbare* zná. Tato jména se většinou objevují ve formě Herr (von) * * nebo Frau (von) * * s drobnými obměnami, co se týče počtu hvězdiček nebo šlechtického přídomku.

Již v textu prvního čísla můžeme zaznamenat nádech k r i t i k y ž e n s k é h o a u t o r s t v í. Jistý muž polemizuje s *Unsichtbare* ohledně toho, že ženy píší, a dává najevo, že se mu to nelíbí. Autorka s ním nějakou chvíli diskutuje, potom však jej důrazně napomene a své stanovisko si vytrvale obhajuje. Tento rozhovor slouží nejen k pobavení čtenářů, ale také k vymezení cílů a záměrů časopisu, zejména přihlédneme-li ke skutečnosti, že *Unsichtbare* je vůbec prvním čistě morálním časopisem, který vycházel v Praze. Zanedlouho mu však přibyl konkurent v podobě *Sichtbare*, který je z velké části kopií *Unsichtbare*, co se tematiky i záměrů časopisu týče.

Mezi společná témata obou zkoumaných periodik patří v ý c h o v a d ě t í, jakož i vztah dětí k rodičům. *Unsichtbare* zdůrazňuje, že je to právě výchova, která formuje charakter člověka a má vliv na celý jeho další život.²²⁵ *Unsichtbare* apeluje na matky, aby si od začátku našly k dětem cestu plnou lásky, na otce zase, aby své děti nenechali vyrůstat v zatemnění rozumu, které s sebou nese pustnutí mravů.

Ukažme si nyní na dvou příbězích s morálním podtextem z 9. čísla, jaké všechny neřesti lze kritizovat na jednom lidském osudu, případně jak lze vylíčit příběh plný dobra, kde v obou je klíčovým tématem výchova dětí. V jednom z případů se blíže podíváme na důsledky zanedbání výchovy, ve druhém si naopak čtenáři mohli připomenout důležitost dobré a kvalitní výchovy.

Mariane, mladou dívku, odmítala její matka vychovávat, a tak se o ni starala guvernánka, jejíž mravy by také potřebovaly napravit. Mariane byla vychována pouze k módě, její duševní vývoj však zaostával.²²⁶ Navíc jí v jejích 16 letech zemřeli oba

²²⁵ „[...] denn diese /Kinder – pozn. aut./ sind gemeiniglich nur das, was jene entweder durch eine zärtliche und wohlgeordnete Sorgfalt für ihre Erziehung, oder durch eine unverantwortliche Vernachlässigung derselben aus ihnen werden lassen.“ *Die Unsichtbare*, č. 32, s. 258.

²²⁶ „Nach diesem Erziehungsplane nun war nothwendig ein Theil von Marianens Seelenkräften ganzlich erstikt, und der andere wenigstens unentwickelt gelassen worden.“ *Die Unsichtbare*, č. 9, s. 75.

rodiče; obrat nastal, když se o ni začal zajímat Alcindor, načež se konala svatba. Brzo po ní však jeho city k Mariane ochladly a také ona začala uvažovat vypočítavě, především tím směrem, že sňatkem s Alcindorem přišla o majetek, neboť on jej utratil v hazardních hrách a jiných radovánkách. Ukázalo se, že přátelé, kteří při nich stáli v dobách blahobytu, se od nich po vyprázdnění jejich rodinné kasy odvrátili a navrch se jim ještě vysmívali. Také Marianin konec odpovídal životu, jaký žila; a svými posledními slovy proklínala rodiče, že ji nevychovali dobře.

Druhým příběhem je osud „šťastné Karoline“, již si podle autorky čtenáři jistě zamilují. Karoline von * * * pocházela z dobré rodiny a rodiče ji velmi zbožňovali.²²⁷ Nicméně rodina patřila k velmi chudé šlechtě, což mohla Karolina změnit, kdyby se provdala za bohatého člověka. Nabízel se jeden muž jménem Alcest, ovšem byl o mnoho starší, dokonce dvakrát ovdovělý. *Unsichtbare* jej popisuje jako muže velmi hříšného a samolibého, který na sobě nehodlal nic měnit. Karolina stála před těžkým rozhodnutím, rozhodla se nakonec pro sňatek s Alcestem, který se pod jejím dobrým vlivem začal měnit k lepšímu. *Unsichtbare* tak svým čtenářům ukazuje, jak důležitá je výchova dětí, která je základem pro jejich budoucí štěstí a spokojenost. Příběh je skrze retrospektivní vyprávění dokončen v 18. čísle, které prozrazuje, že správná výchova měla lví podíl na úspěšném konci příběhu. Návod dokonalé výchovy mladé dívky je popsán do detailu.²²⁸

²²⁷ „Karoline blieb das einzige Pfand ihrer ehelichen Liebe, und ward folglich mit desto stärkerem Rechte der Liebling ihres rechtschaffenen Vaters, und der Augapfel ihrer zärtlichen Mutter.“ *Die Unsichtbare*, č. 9, s. 79.

²²⁸ „Gleich in den ersten Jahren ihrer Kindheit waren ihre Aeltern darauf bedacht, Karolinen durch tausenderley leichte Fragen und darauf passende Erklärungen, eine Menge von Begriffen bezubringen, die ihren Verstand in kurzer Zeit zur Verwunderung erweiterten. [...] Ihrer Wärterinn war es gleich bey ihrer Aufnahme untersagt worden, die gesunde Vernunft des jungen Fräuleins mit Altenweibermärchen, mit Heren- und Gespensterhistorchen zu verwirren und schüchtern zu machen, eben weil solche Ungereimtheiten sich so tief in die Seele eines Kindes einprägen, daß sie auch in eine gesetzten Alter mit vieler Mühe kaum wieder auszurotten sind. [...] Außerdem ward sie frühzeitig im Schreiben, in der Rechenkunst, und in einigen fremden Sprachen, vorzüglich aber in ihrer Muttersprache unterrichtet. [...] Ihr Lehrer legte ihr, wiewohl nicht ohne die vorsichtige Wahl, die besten und gereinigsten Dichter vor.“ *Die Unsichtbare*, č. 18, s. 150f.

S tematikou rodiny souvisí také záležitosti okolo z a j i š t ě n í d c e r y a příprava na svatbu. Sama *Unsichtbare* říká, že má dceru, proto se jí to také týká. Článek je plný kritiky současného stavu věcí. Mezi kritizované hodnoty patří nižší sňatečnost a více lidí žijících svobodně, což společnosti a státu nic nepřináší.²²⁹ Jako zkušená žena vysvětluje, že v dřívějších časech byly vztahy upřímnější, kdežto nyní někteří muži do vztahu nedávají city a akorát svádějí nevinné dívky. Problémem je také nevyváženost počtu mužů a žen: poněvadž muži odcházejí do válek, pracují jako námořníci atd., je jich méně.²³⁰ Některé rodiny se kvůli věnu nevěsty zadlužují, jiné naopak, ve kterých je peněz dost, skrblí. Nebýt toho, že *Unsichtbare* měla sama dceru, mohli by si čtenáři bývali říci, že autorka jen planě kritizovala. Ona však pokračovala i v dalším čísle, kde uvedla, že samozřejmě čekala vlnu, která se zvedla po vydání prvního článku, nicméně že bude pokračovat a bude se tak snažit některé vyléčit pomocí svých hořkých kapek. Ty jsou skrytou metaforou, přičemž čtenářky jsou pacientkami, *Unsichtbare* lékařkou, která je pomáhá vyléčit pomocí své kritiky a svých rad. Autorka se rozepsala o tom, že většina žen je sama příčinou toho, že nepoznala žádné muže. Jako příklad toho, jak žena dokáže být náročná a rodina kvůli ní přichází na mizinu, nám *Unischtbare* předkládá roční rozpočet jisté rodiny. Muž zemřel a ženě a dítěti zanechal právě onen rozpis, který *Unsichtbare* otiskla a tím jej předala dál. Můžeme vidět, že největší sumy byly vydány za oblečení a módní doplňky pro jeho manželku.²³¹

²²⁹ „Die Sache etwas näher zu bestehen, was ist wohl die Ursache hiervon? Warum schmachten so viele Frauenzimmer im ehlosen Stande, deren Wille es doch nicht im geringsten ist, dem Staate als unfruchtbare Pflanzen zu verdorren?“ *Die Unsichtbare*, č. 29, s. 236.

²³⁰ „Wenn man alles genau durchsieht; so findet man, daß das Verhältnis zwischen der Anzahl junger Männer, denen ihre Umstände eine Verbindung erlauben, und zwischen der Menge junger Frauenzimmer, die Männer brauchen, wirklich ungleich ist. Der Krieg, die Schiffahrt und andere entkräftende Arbeiten, wozu das männliche Geschlecht bestimmt ist, tragen freilich viel zu dieser Ungleichheit bey.“ *Die Unsichtbare*, č. 29, s. 236f.

²³¹ Náš výzkum nepokrývá srovnání cen tehdy a dnes, ovšem soudobí čtenáři si jistě dokázali velmi dobře představit, jak je suma vysoká a co znamenala pro rozpočet dané rodiny.

Aby autorka dokázala, že není zaujatá pouze vůči jednomu pohlaví, dodává, že také muži bývají také ješitní a mají záliby, které také vyjdou na dost peněz.²³²

Tematika *d o h a z o v á n í* se plně ukazuje a je rozebírána ve 12. čísle. *Unsichtbare* vyrazila na projížďku loďkou po Vltavě (samozřejmě jakožto neviditelná osoba), přičemž se podrobněji věnuje líčení charakteru Harpagona. Podle jména, s nímž je spojena další nelichotivá neřest – *h r a b i v o s t*, si můžeme představit, že onen muž takový je.²³³ Dopis, který si během plavby čte, *Unsichtbare* čtenářům samozřejmě reprodukuje a poodhaluje tak skryté úmysly Harpagona a jeho budoucí tchyně paní Dronte, která se snaží dceru výhodně provdat, aniž by přihlédla k lásce své dcery k jinému muži. Harpagon ke svému jmění přišel skrze smrt svého otce a poněvadž už je dost bohatý, touží jej paní Dronte provdat za svou dceru Amalii, o které byla řeč již dříve v souvislosti s dobrosrdečným a vstřícným chováním ke starému žebrákovi. Spolu s dohazováním kritizuje *Unsichtbare* také vypočítavost, s jakou Harpagon uvažuje a jež díky zázračným kapkám nezůstává autorce skryta. Oproti své matce je Amalie velmi moudrou ženou, která moc dobře ví, že vezme-li si Harpagona, bude po zbytek života nešťastná, zatímco matka myslí jen na finanční prospěch. Příběh pokračuje v dalším čísle, které je uvedeno dopisem od Dormana, ctitele mladé Amalie, který jí píše, aby se za žádnou cenu nevzdávala své lásky, a ptá se jí, co má udělat pro to, aby spolu oba byli šťastni. Dorman Amalii radí, aby odmítla nehodného uchazeče, který se akorát stará o vlastní prospěch. Dopis Dorman předal svému společníkovi, jenž se však ukazuje jako člověk prolhaný a – stejně jako Harpagon – chamtivý, což *Unsichtbare* dokonale prohlédla²³⁴. Naše průvodkyně se poté přesouvá zpět do hlavního příběhu, ocitáme se spolu s ní ve společnosti u paní Dronte, kam

²³² „Und diese Alleinklugen – wieviel tragen sie nicht selbst zum Unglücke ihrer Familien bey! Man untersuche doch nur einen Augenblick lang ihre noblen Passionen. Was für einen Haufen Instrumente sieht man da, womit sie das Fundament ihrer Häuser untergraben! Wie gierig sie nach Titeln nach Prädikaten sind! und weder das eine noch das andere bekommt man unsonst.“ *Die Unsichtbare*, č. 30, s. 246.

²³³ Vlastní jméno Harpagon je odkazem na Molièrovu komedii *Lakomec*. Charakter lakotného člověka se pod tímto jménem objevuje rovněž v *Sichtbare*.

²³⁴ „Der Lügner! Ich sah seinen Gedanken[...]“ *Die Unsichtbare*, č. 13, s. 108.

už dorazil také Harpagon. Matka Amalie, paní Dronte, není však o správnosti svého jednání stoprocentně přesvědčena, na jednu stranu soucítí s dcerou, kterou žene do špatného sňatku, na druhou stranu si uvědomuje finanční zisk, jaký by spojení její rodiny s Harpagonem přineslo. *Unsichtbare* se tedy rozhodla rozetnout tento pomyslný gordický uzel vztahů, ve kterých hrají roli náhoda a špatné vlastnosti některých aktérů. Autorka opět jako neviditelná osoba navštívila Harpagona u něj doma, napsala vzkaz, jímž jej odrazuje od sňatku s Amálií pod pohrůzkou trestu Asmodiho, démona vzteku.²³⁵ Na Harpagona velmi zapůsobilo, když mu u nohou přistál list s varováním, a tak upustil od svých tužeb; *Unsichtbare* dosáhla svého.²³⁶ V závěru líčí autorka, jak matka přiměla dceru k poslušnosti podepsáním svatební smlouvy. Jaké však bylo překvapení samotné Amálie (a jistě i čtenářského publika), když oním vyvoleným měl být Dorman. Konec příběhu se tak vyvinul ke spokojenosti všech a *Unsichtbare* byla ráda, že pomohla ke štěstí tolika lidem. Jako autorka časopisu tak ukazuje čtenářům svou moc a dobrý vliv na plynutí věci.

Ve věci sňatků se *Unsichtbare* cítí být dostatečně zkušenou, aby ohledně tohoto tématu mohla radit mladým lidem. V 16. čísle jí napsala čtrnáctiletá dívka, která se svěřila s tím, že se o ni uchází jistý pan Krasowa, píše jí milostné dopisy, ovšem dívčin otec se snažil kontaktům zamezit. A protože dívka byla rozumná, zeptala se raději na radu *Unsichtbare*, protože zřejmě cítila, že právě u ní jakožto ženské autorky nalezne pochopení a dobrou radu, a vložila do ní své naděje.²³⁷ *Unsichtbare* této dívce odpověděla na všechny její otázky a varovala ji, že pana Krasowu má ve všem

²³⁵ Poněvadž *Unsichtbare* četla Le-Sageho *Kulhavého d'ábla*, je nasnadě domnívat se, že jméno Asmodiho (česky jako Asmoděj) je přímo přejato ze zmíněného díla. Tam však kulhavec vystupoval v roli d'ábla, který ovlivňoval milostné vztahy a dával dohromady lidi, kteří se k sobě nehodili, jen aby jim zkomplikoval život a sám se pak pobavil vývojem událostí.

²³⁶ „Meine Absicht war, was Harpagon betraf, nun glücklich erreicht. Ich gieng ruhig nach Hause.“ *Die Unsichtbare*, č. 13, s. 111.

²³⁷ „[...] so bitte ich Sie, liebste Unsichtbare, ertheilen Sie mir ihren Rath: ich werde ihm gewiß folgen. Noch außerdem seyn Sie doch so gütig und beantworten Sie mir die hier aufgesetzte Fragen. Sie werden mich sehr verbinden.“ *Die Unsichtbare*, č. 16, s. 132.

odmítat.²³⁸ V souladu s osvícenským učením o rozumném sňatku (nikoli však vypočítavě vykalkulovaném) autorka své čtenáře poučovala a snažila se jim skrze neustále probíhající korespondenci a vyprávění příběhů vštípit základy morálně správného chování.

Unsichtbare se nebála načít ani téma c i z o l o ž s t v í a jeho následků. Uchopila jej však velice laskavě a pro tehdejší ženy snad srozumitelně, neboť psala o nich i pro ně. Ukážeme si, jak *Unsichtbare* dokázala uchopit i problém většího rozsahu a dovést jej díky své empatii a porozumění k úplnému vyřešení. Jednoho dne se přenesla za město do přírody, kde při procházce u řeky spatřila nešťastnou ženu, která plakala a nahlas křičela, jak je nešťastná. Svou roli ve zprostředkování informací čtenářům sehrál opět dopis; žena u sebe jeden měla. Před zraky *Unsichtbare* dopis roztrhala a jeho kousky rozházela. Ovšem *Unsichtbare* opět neodolala své zvědavosti a využila své neviditelnosti, aby části listu získala a následně předložila svému publiku, které se tak mohlo dozvědět o hrozném osudu nešťastné ženy. Autorem dopisu byl Dorval, ženatý muž, který ženu svedl a počal s ní dítě; zbaběle však odmítal ve vztahu pokračovat, poněvadž by, jak sám uvádí, akorát by sám byl nešťastnější, než je ona. Vinu za to, co se stalo, svaluje na ženinu krásu. Dorval se nestydí přiznat pravý původ svého chování, a tím je naprosto chladná vypočítavost: poněvadž příbuzní jeho ženy přišli na jeho mimomanželský vztah, pohrozili mu vyděděním, když se nesmíří se svou ženou. Dorval dal raději přednost vlastnímu pohodlí a svou milenkou tak zanechal samotnou v jejich problémech. Zcela ironická je pasáž, kde jí píše, že se na následující rok může skrýt na venkově do slaměné boudy a pak se opět vrátit do společnosti, zatímco on sám píše, ať jej nehledá. Žena proklela jeho, „plod jejich vášně, svět i sebe samu.“²³⁹ Následně chtěla spáchat sebevraždu skokem ze skály, ale *Unsichtbare* ji zachytila a tím jí zachránila život. Dostáváme se tak k momentu, který se dá

²³⁸ „Bin ich nicht schon alt genug, mir selbst einen Mann nach meinem Gusto zu wählen? - Nein!“
Die Unsichtbare, č. 10, s. 133f.

²³⁹ „[...] fern von der Stadt in der finstern Strohütte eines Landmannes können Sie der Welt Ihre Schande verbergen, und in einem Jahre schon wieder zur neuen Eroberungen zurückkehren.“
Die Unsichtbare, č. 16, s. 137.

docela dobře přirovnat k literárnímu termínu „deus ex machina“, tedy způsobu řešení zdánlivě neřešitelné situace v dramatu. Ženu nečekaný obrat vyděsil, domnívala se, že jde o boží zásah. *Unsichtbare* se mezitím vzdálila a pak – už jako viditelná osoba – spěchala k ženě a předstírala, že ji vidí poprvé v životě. Poté, co jí žena vylíčila veškerá svá trápení a obavy, jí naše autorka moudře vysvětluje, že i takovouto zkušeností lze dospět k lepší mravní čistotě. V dlouhém rozhovoru mezi ženou a *Unsichtbare* je čtenářům nastíněno mnoho psychických poloh hřešící osoby, na které adekvátně reagují argumenty *Unsichtbare*, které ženě předestírají různé možnosti vedoucí k lepšímu uchopení situace a pozitivnímu pojetí budoucnosti. Utěšitelka ženě – a vlastně i čtenářům – připomíná, že největší útěchu lze nalézt u Boha, který odpouští, čímž ji přesvědčila. Postarala se o ni a přenechala ženu v péči jedné své dobré přítelkyně; *Unsichtbare* tak – dle popisu – situaci zvládla přímo bravurně.²⁴⁰ Nicméně autorka nelíčila příběh prvoplánově, aby dokázala své schopnosti; upozorňuje totiž také na to, že existují i další ženy s podobným problémem, a těm je také třeba pomáhat.

P o m l u v á m je věnováno 19. číslo *Unsichtbare*. Za hlavní pramen této neřesti považuje autorka samolibost;²⁴¹ jako jména postav, které ji zastupují, volí autorka spojení slov tak, aby vyzněla směšně až ironicky – Frau Plaudergern a Frau Schnattermaul. Na pomluvy se ovšem musí rozumně, říká *Unsichtbare*, která radí, že není záhodno oplácet zlé zlým, a nabízí, jak lze situaci řešit.²⁴² Autorka rovněž uvádí, že ani mužům se tato neřest nevyhýbá a také oni jsou tedy slabí.²⁴³

²⁴⁰ „Dies war nun die Heilungsart, die ich bey dieser Unglücklichen mit dem glücklichsten Erfolge angewendet.“ *Die Unsichtbare*, č. 17, s. 142.

²⁴¹ „Die Urquelle dieser Unart ist die Eigenliebe.“ *Die Unsichtbare*, č. 19, s. 154.

²⁴² „Böses mit Bösem vergelten wäre hier gefährlich. Vernunft und Tugend sind also das einzige Mittel, dergleichen Feinde zu überwältigen, und nur so ein Sieg ist einer gerechten Sache angemessen.“ *Die Unsichtbare*, č. 19, s. 160.

²⁴³ „Männer, die ihr Charakter ehrwürdig machen könnte, Männer bey denen man wenigstens gesunde Vernunft vermuten sollte, auch die sind so schwach, sich von Schmeichlern hintergehen zu lassen, die elend genug denken, die unschuldigsten Reden durch Zusätze oder Verdrehungen zu vergiften, und ihren Gönnern für ein wenig Wohlgelegenheit die Ohren voll zu blaßen.“ *Die Unsichtbare*, č. 19, s. 161.

Číslo 39 obsahuje ještě jeden příspěvek k pomlouvání, které *Unsichtbare* počítá mezi nejhorší neřesti, které špiní lidskou společnost. Kriton je jedním z těch, kteří nejen pomlouvají, ale svá tvrzení neskutečně přehánějí.²⁴⁴

Stejně jako *Sichtbare*, také *Unsichtbare* kritizuje hříchy finančního rázu, mezi které patří především lichva a lakota. *L i c h v a* jako jeden z vážných prohřešků je poprvé zmiňována v 10. čísle. *Unsichtbare* ji dává do souvislosti s Židy a tímto stereotypem se rozhodně neliší od své konkurentky *Sichtbare*. Autorka píše o tom, že se u jejího souseda neustále něco děje: navštěvují jej Židé, sluhové i bohatí lidé. Jednoho dne se *Unsichtbare* rozhodla, že se vypraví do domu pana * * Orgona, aby zjistila, co se tam odehrává. V čekárně spatřila mnoho čekajících lidí, ale *Unsichtbare* šla dál, až do místnosti Orgona. Ten seděl za stolem v místnosti plné různých zástav a peněz. V dopise, který psal jednomu svému věřiteli a jehož znění si *Unsichtbare* zapamatovala, žádal jednoho ze svých věřitelů, aby ještě nějakou dobu posečkal s vymáháním svých peněz na Orgonovi. Vidíme tedy nečestnost jeho jednání: ačkoli peněz i majetku má dost, odmítá vrátit to, co si vypůjčil.²⁴⁵ V příběhu vystupují v pozici Orgonových služebníků jistý Abraham a Lévi, jedná se o jména židovského původu. *Unsichtbare* se věnuje podrobnému líčení lichvářských praktik plných útisku, úplatků a vydírání, přičemž nabízí také vhled do myšlení samotného hříšného Orgona. Autorka z toho byla z tohoto objevu velmi smutná a zklamaná. Domnívá se také, že lichva je pro rodiny nebezpečnější než okradení na ulici.²⁴⁶

²⁴⁴ „Wenn er einen Fehler an Jemanden zu tadeln findet; so weiß er selbigen in Gesellschaften so vielseitig zu machen, daß man aus diesem einzigen Fehler auf hundert andere schlüßen kann, die er an dem Menschen, von dem die Rede ist, so zu sagen, nur mit einem Augenwinke oder im Vorbeygehen bemerkt.“ *Die Unsichtbare*, č. 39, s. 315.

²⁴⁵ *Die Unsichtbare*, č. 10, s. 81ff.

²⁴⁶ „Jetzt steckte er einige Schriften zu sich, nahm Hut und Stock, und gieng aus. Da er fort war, durchsuchte ich seine Papiere, und überall fand ich Beweise der schändlichsten Betrügereyen und Unterdrückungen. Der Traurigkeit, mit der ich diesen Ort verließ, konnte ich mich lange nicht entschlagen. Wie ist es möglich, dachte ich bey mir selbst: daß Laster dieser Art solang verborgen bleiben, die doch der Wohlfahrt unserer Familien viel gefährlicher sind, als offenbarer Straßenraub! -“ *Die Unsichtbare*, č. 10, s. 88.

L a k o t a je i pro *Unsichtbare* jednou z nepěkných vlastností některých lidí, důležitý je však její pohled na věc, rovněž tak vlastní životní zkušenost. Vychvaluje až do nebes štědrou Aemilii, která žebračce a jejímu dítěti věnovala celý zlat'ák; scéna má působit pohnutě, dokonce sama *Unsichtbare*, která je celému dění přítomna, pláče dojetím. Nicméně *Unsichtbare* na sebe prozradí, že nebyla tak velkorysá, a jednoho starého žebračka odmítla se slovy, že kdyby dala každému almužnu, sama by se ocitla na mizině. Později toho zalitovala a chtěla svou váhavost napravit, ovšem starce už nikde nenašla, což ji velmi mrzí a sama se kaje za to, jak byla bezcitná. Sebereflexe tedy naší postavě určitě není cizí a oproti *Sichtbare*, která dokázala pouze kritizovat a o sobě málokdy mluvila, působí výpověď *Unsichtbare* přirozeněji a lidštěji a stává se tak přístupnější širším vrstvám čtenářstva.

Na lakotu můžeme navázat p ý c h o u, které jsou tématy čísel 48 a 49, tedy těch předposledních v prvním ročníku časopisu. *Unsichtbare* článek časově zařadila do období masopustu, kdy se každý rád baví a účastní různých karnevalových zábav apod. Uvádí, že pyšní lidé svou neřest schovávají za označení „ušlechtilé povznesení ducha“.²⁴⁷

Na pýchu můžeme navázat z á v i s t í, které je věnováno celé 46. číslo časopisu, jak je nadepsáno v záhlaví.²⁴⁸ Ze začátku *Unsichtbare* popisuje, jak je duch závidí téměř až naturalisticky zobrazen v básnickém umění.²⁴⁹ Závist se může rozšířit úplně všude, postihnout lidi bez rozdílu pohlaví, věku, vzdělání a zaměstnání, postihuje nejen muže, ale i ženy. Příkladem může být Celinde, která když vidí na nějaké jiné ženě něco nového, neodpustí si, aby si nad dotyčnou neuplivla a nekomentovala to s tou největší záští a nepřejícností. Stejně tak podle *Unsichtbare* závidí zapšklé staré panny mladým

²⁴⁷ „noble Erhebung des Geistes“ *Die Unsichtbare*, č. 48, s. 386.

²⁴⁸ „Ueber den Neid“ *Die Unsichtbare*, č. 46, s. 370.

²⁴⁹ „O Dichtkunst, welch ein entsetzliches Bild zeigst du mir! Lang und mager wie ein Gerippe, mit einem grün und gelbem Gesichte, die Zähne zusammen geknirscht, mit tiefen verfallenen Todengräberaugen, und langen schauernden Händen, voll häßlicher Nagel. - Grausamer Anblick! Was ist dies für ein Ungeheuer, und welches ist sein furchtbares Geschäft? Ha! Es ist der Geist des Neides [...]“ *Die Unsichtbare*, č. 46, s. 370.

dívkách, které dokáží zaujmout muže. Závist je prostě všudypřítomná a rozsévá svá semínka i mezi dobré lidi, v upřímné lásce i dětmi a rodiči.

O p o v ě r ě i v o s t i pojednává 27. vydání, které je nadepsáno francouzským citátem.²⁵⁰ V úvodu se píše, že světu vládnu myšlenky, které ani neprošly žádnou praktickou zkouškou, ovšem již se šíří světem a ovlivňují naše mínění. Článek působí více filozoficky, než když o pověřivosti psala *Sichtbare*, která raději užila konkrétního a jasného příkladu, ovšem teoretický úvod svou úrovní zaostával za konkurentkou.

²⁵⁰ „La superstition semble n'être autre chose qu'une crainte mal réglée de la Divinité.“ *Die Unsichtbare*, č. 27, s. 218.

4.4 Die Sichtbare

4.4.1 Vznik a koncepce časopisu

Časopis *Die Sichtbare* vycházel pouze necelý rok od května 1770 do února 1771 a byl tak druhým morálním týdeníkem na pražském knižním trhu. Za jeho vznikem stály osoby, jejichž identita je ve srovnání s konkurenčním časopisem daleko méně známa a objasněna.

Věta, která uvádí název kapitoly věnované *Die Sichtbare*, je vybrána z celého souvětí, aby vystihla podstatu této podkapitoly. Souvětí pochází z předmluvy k prvnímu číslu časopisu, jehož název lze do češtiny snadno přeložit jako *Viditelná*, a má za úkol charakterizovat vstup *Die Sichtbare* do literárních kruhů. Zajímavé je celé souvětí, které přibližuje snahu autorů navázat na předchozí působení *Neviditelné* a pomoci tak založit jistou tradici vydávání morálních časopisů v českých zemích. Souvětí zní takto: *(Poněvadž) se již stalo zvykem, že ženy píší o morálce – zlepšují mravy a domnívají se, že zesměšňují bláhovost naší doby – jedním slovem (řečeno) snaží se každou sobotu vydávat časopis k pobavení našeho hlavního města.*²⁵¹ Tento text poskytoval soudobým čtenářům dostatečné množství informací o tom, na co se *Sichtbare* bude zaměřovat nejvíce. Očividně se již zde můžeme dozvědět cosi o jejím postoji k ženám a morálnímu poslání, v neposlední řadě také o její teritoriální identitě, o tom se zmíníme níže. Naprosto vystihující je slovíčko mrav, v originále „Sitte“, které tak nejlépe značí, že se bude opravdu jednat o morální časopis se vším všudy. V němčině se totiž morální týdeníky nazývaly „Moralische Wochenschriften“ nebo také „Sittliche Wochenschriften“.

²⁵¹ „Da es zur Sitte geworden, daß Frauenzimmer die Moral schreiben – Sitten bessern, und die Thorheiten unserer Zeiten lächerlich zu machen denken – mit einem Worte eine Wochenschrift zum Unterhalte unserer Hauptstadt mit jedem Samstage auszugeben bemüht sind.“ *Vorrede zu einer neuen Wochenschrift, genannt Die Sichtbare*, Bibliotheca Strahov, EK XI 48, Prager Frag- und Kundschaftsat, Prag 1771-1771, s. 1.

Jakýmsi nultým číslem, které nese titul *Předmluva k novému týdeníku, nazývající se Viditelná*,²⁵² zahájil tento časopis svůj vstup na literární trh. Domnívám se, že autoři tak učinili z čistě zjištěných důvodů: předčíslo svým obsahem deklaruje důvody, které *Sichtbare* přivádí před čtenářstvo, velice otevřeně se v něm pisatelé hlásí ke své předchůdkyni v žánru, k *Unsichtbare*. Z celého vydání číší viditelná snaha zajistit si vyšší pozornost pro své první číslo, neboť za již několikaměsíčního působení *Unsichtbare* mělo nové periodikum ztížený vstup do literárních kruhů, zejména proto, že bylo téměř identického tematického i obsahového zaměření. Toto nulté číslo umožnilo *Sichtbare* vstoupit v povědomí čtenářů výrazně a odhodlaně, ovšem autoři – či chceme-li přistoupit na hru fiktivního autorství, tak autorka - zároveň zcela přátelsky prohlašují, že se přidávají ke snahám své konkurentky, co se nápravy mravů společnosti týče. Cíle si tak pisatelé stanovili vskutku odvážně a energicky. Jakési reklamní předčíslo je zakončeno odstavcem, ve kterém si autoři přejí, aby jejich podnik našel čtenáře a *Sichtbare* byla přijata stejně tak laskavě, jako *Unsichtbare* nachází své čtenáře a je přijímána vlídně²⁵³. A jako by už jen chyby v tomto odstavci napovídaly, nestalo se tak a *Die Sichtbare* se na rozdíl od své souputnice nedočkala pokračování ve druhém ročníku.

Chceme-li lépe poznat a u t o r y *Die Sichtbare*, budeme na tom s informacemi o mnoho hůře než v případě *Die Unsichtbare*. Kraus své informace přebírá od A. G. Przedaka a sám zaručeně nedokáže určit, kdo všechno do časopisu přispíval. Nejistě zmiňuje Vincenze Viktorina Pruschu a Wilhelma Webela, ale také připouští, že autorkou prvních čísel *Sichtbare* mohla být žena, a sice sama nakladatelka Johanna Pruschová. Další osobou, která mohla v řízení časopisu figurovat, je jakýsi kněz, zřejmě tedy učený člověk, který pravděpodobně dodával hádanky a zamyšlení. Autoři

²⁵² *Vorrede einer neuen Wochenschrift, genannt Die Sichtbare*, Bibliotheca Strahov, EK XI 48, Prager Frag- und Kundschaftsamt, Prag 1770-1771, s. 1.

²⁵³ „Wir wünschen mit einem patriotischen Eifer, daß unser Unternehmen Leser finden, und daß die Sichtbare eben so geneigt aufgenommen werde, als die Unsichtbare Leser findet und gültig aufgenommen wird.“ *Vorrede einer neuen Wochenschrift, genannt Die Sichtbare*, s. 4.

se prostřednictvím anonymní fiktivní postavy hlásili k Praze, hlavnímu městu, jak jej občas označují.

Pojem „hlavní město“ je totiž v průběhu časopisu zmíněn mnohonásobně, nepochybně jde o připomenutí faktu, že autoři i vydavatel žijí a pracují v Praze, ve městě, které sice není nejdůležitější metropolí celé monarchie, ve kterém se ovšem odehrává dostatečné množství významných kulturních a společenských událostí.

Pisatelé časopisů připomínají místo svého působení jakoby na okraj, někdy s lehou ironickým úsměškem. Proto se poznámky typu „v našem hlavním městě“ nebo „naše velké hlavní město“²⁵⁴ dají dešifrovat jako zprávy s jistým obsahem posměšného konstatování. Vyloučena však není ani jistá dávka hrdosti, zvláště když přihlídneme ke skutečnosti, že morální týdeníky i časopisy jiného zaměření byly vydávány výlučně v Praze. Můžeme se pouze domýšlet, jak moc si autoři jsou nebo nejsou vědomi regionálního charakteru své literární tvorby.

Podíváme-li se na územní rozšíření anglických, francouzských a německých morálních periodik, nutně nás musí napadnout, že pražské časopisy měly k dispozici výrazně menší teritoriální působnost, což se jistě také projevilo při odběru jednotlivých výtisků. Nehledě na skutečnost, že procentuální podíl intelektuálů a vzdělaných osob celkově byl nejvyšší právě v Praze. V ostatních městech, vyjma například Olomouce, Brna, Plzně a ostatních největších měst na českém území, i přes narůstající počet vzdělávajících se měšťanů, nedosahovala koncentrace gramotných osob a jejich intelektuální úroveň pražských hodnot. Výjimku bezpochyby tvořily kláštery a některá šlechtická sídla, která byla zhusta vybavena knihovnami. Mimo Prahu však měšťané ostatních měst nebyli v takové míře zaujati pro další sebevzdělávání, jako tomu bylo

²⁵⁴ „Dieses rechtschaffene Paar soll das Muster seyn, nach welchem wir viele Ehen unserer großen Hauptstadt vergleichen werden.“ *Die Sichtbare*, č. 7, s. 55. Může se tak zdát, že obyvatelé venkova, již jsou dávání za vzor, jsou lidé ctnostnější než Pražané. Pravdou je, že kritizované osoby žily nebo působily v hlavním městě, což nepříspívá k vytvoření dobrého obrázku o Praze.

v hlavním městě českého království, sídle jednoho ze tří vysokých učení pro Čechy, Moravu i Slezsko.²⁵⁵

Die Sichtbare se však profilovala jako časopis podporující jistou úroveň patriotismu, což je také jedním ze znaků *Die Unsichtbare*. Samozřejmě musíme odhlédnout od zastaralého a chybného pohledu historiografie ještě i nedávných let, kdy byl pojem vlastenectví vázán zejména na jazykovou příslušnost, a vnímat pojetí v dobovém kontextu, díky němuž byl pojem patriotismu zabarven zcela jinak, než byl později a je dodnes. *Die Sichtbare* měla na mysli patriotismus ve smyslu hrdosti na území státu nebo města, ve kterém čtenáři žili, aniž by si lámala hlavu s nějakým rozlišováním českého, německého nebo ještě nějakého jiného jazykového živlu. Tuto teorii podporuje poznámka z čísla 37, kdy se *Sichtbare* zmiňuje o Praze jako mnohonárodnostním městě,²⁵⁶ což neznamená, že by se chtěla zabývat fenoménem multilinguálního prostoru, ale spíše chce naznačit, že špatné chování nebo určité vlastnosti se neváží na jeden národ nebo etnickou skupinu, ale že se vyskytují napříč všemi skupinami lidí.

Nyní se zaměříme na to, jak vypadá c e l k o v á k o n c e p e časopisu jako literárního díla. Tento týdeník, v němž jsou příběhy v jednom čísle články načaty a v dalším dokončeny, působí svou koncepcí spíše jako almanach²⁵⁷ než jako periodikum dnešního typu s většinou článků a témat uzavřených v průběhu jednoho čísla. Proud článků působí, jako by se neřídil prostorem daným pro jednotlivá čísla. Lze si to ukázat na příkladu čísel 17 až 21. Sedmnácté vydání začíná úvahou o starých časech, které se autorům jeví jako lepší než ty současné, a kritikou volnomyšlenkářství.

²⁵⁵ Kromě Karlo-Ferdinandovy univerzity existovalo v Praze ještě Vysoké učení technické (založeno 1717), v Olomouci pak univerzita a kolej Tovaryšstva Ježíšova, která r. 1773 přešla pod státní správu (zal. 1573). Srv. hesla „Univerzita Palackého“ a „vysoké školy“, KOLEKTIV AUTORŮ, *Všeobecná encyklopedie Diderot*, svazek 8, Praha 1999, s. 193 a s. 355; Srv. též Marie PAVLÍKOVÁ, *Josefínská Praha*, PSH IV, 1967.

²⁵⁶ „Es wimmelt, wie ich schon gesagt habe, in einer so volkreichen Stadt von diesen sorglosen und faulen Kreaturen.“ *Die Sichtbare*, č. 37, s. 299.

²⁵⁷ almanach – sborník, ročenka, kalendář obsahující literární příspěvky různých autorů, často poprvé publikujících. Srv. Štěpán VLAŠÍN (ed.), *Slovník literární teorie*, Praha 1984, s. 18.

Die Sichtbare deklaruje, že se následujícím příběhem bude snažit čtenáře varovat před tímto myšlenkovým proudem. Příběh Damise tedy začíná v 17. čísle, v 18. čísle je však přerušeno, poněvadž celé vydání je věnováno oslavě Josefa II., v čísle následujícím příběh pokračuje a jeho konce se dočkáme v čísle 21. Celkově jsou tomuto příběhu věnována 4 čísla, ale vydání zabývající se panovníkem v žádném případě nepůsobí rušivě v tom smyslu, že by do struktury či stylu vyprávění jakkoli zasáhlo.

Otázka, na kterou budeme přímou odpověď hledat těžko, zní, zda měli autoři své články či celá čísla časopisů připravené dopředu. Vydání, která měla být aktuální, co se panovnických výročí týče, měla vyhrazený prostor v určitém datu a jistě byly některé příspěvky připraveny trochu dopředu, aby byly ve vhodný čas použity. Tuto tezi podporuje domněnka, že čísla předchozí i navazující měla, jako např. v případě 17. a 19. čísla *Sichtbare*, přímou návaznost, mezi nimi tedy vyšlo číslo 18., které bylo – až na závěrečné *Erotematis Politici II* – celé věnováno osvícenému panovníkovi Josefu II.

V souvislosti s koncepcí časopisu se lze zmínit také o g r a f i c k ý c h p r v c í c h. Příliš se jich ovšem v průběhu čísel nevyskytuje, můžeme tak mluvit o malých obrázcích či ozdobné grafice. Jedno takové zobrazení je otištěno na první stránce předčísle s předmlouvou. Okřídlený anděl, umístěný v neurčitěm prostoru, natahuje jednu ruku, ve které drží vavřínový věnec jako symbol vítězství; druhou rukou přidržuje barokní trubku s praporem, na němž je do tří částí rozložen nápis „Die Sichtbare“. Trubku můžeme vnímat jako přirozený symbol pro ohlašování novinek, ujala se také jako označení poštovní dopravy. Stejně tak chtěli autoři *Sichtbare* zřejmě naznačit, že se jedná o novinku, a patřičně danou skutečnost ohlásit, upozornit na ni také po grafické stránce.

Každé nové číslo, začátek článku a téměř každá báseň jsou uvedeny iniciálou, jež proti ostatnímu písmu dosahuje maximálně dvojnásobné velikosti. Při čtení časopisu se můžeme průběžně setkávat s drobnými grafickými ozdobami v podobě klasicistních volut, antefix, antemion, váz apod.

4.4.2 Fiktivní postava v *Die Sichtbare* a její vztah ke čtenáři

Die Sichtbare, česky Viditelná, je na první pohled názvem antagonistickým k pojmenování prvního morálního časopisu v Praze, k *Die Unsichtbare*. Tento titul má zajisté evokovat souvislost obou časopisů, která je znatelná nejen z názvu, nýbrž i ze zaměření a společných cílů. Sama *Sichtbare* začala své periodikum vydávat od 19. května 1770, což bylo v době, kdy *Unsichtbare* již vstupovala do třetího měsíce svého působení²⁵⁸ v Praze a byla již poměrně zavedeným časopisem, můžeme se domnívat, že měla klientelu odebírající její čísla.

Oproti své předchůdkyni si fiktivní *Sichtbare* nedělá starosti s tím, že není neviditelnou postavou, která by mohla potají navštěvovat různé osoby a lépe tak proniknout za imaginární hranici měšťanského soukromí, drženého za zdi každého domu či bytu obyvatel Prahy. Přiznává však, že měla přístup k elixíru neviditelnosti, ovšem použila jej nesprávně, proto kapky neměly správný účinek. Vcelku dobře přijímá *Sichtbare* svou roli druhorozené a ujišťuje nás o své skromnosti a dobré vůli napravovat špatné mravy. *Sichtbare* se vůbec nenamáhalo s objasněním, zdali a jaké výhody jí přináší její viditelnost, která ji na první pohled musela znevýhodňovat oproti *Unsichtbare*. Snad jí postačilo pouze vědomí vlastní výjimečnosti v tom, že i bez elixíru dokázala nahlížet do nejniternějších koutů lidských duší a vidět v nich schované utajované hříchy.²⁵⁹ Může nás napadnout paralela s Asmodejem, hlavní postavou Le-Sageho románu *Kulhavý ďábel*, jenž byl schopen odkrývat střechy madridských domů a nahlížet tak do příbytků obyvatel města, z nichž téměř každý skrýval nějakou špatnost nebo hříchy.

Je-li řeč o fiktivní postavě, musíme se zmínit také o ž e n s k é m a u t o r s t v í. Hovořili jsme o něm již v kapitole věnované časopisu *Die Unsichtbare*, proto

²⁵⁸ Pozn.: *Die Unsichtbare* začala v Praze vycházet 10. března 1770.

²⁵⁹ Ačkoliv jsou líčeny příběhy různé, nejčastějšími prohřešky bývají faleš, lakota, prospěchářství, podvod, ale velká část textu je věnována také líčení různých podob lásky a vztahů, které má mnohdy na svědomí sám kulhavý ďábel Asmodej, který zasáhne rovněž do života svého vysvoboditele, studenta Kleofáše Leandra Zambulla.

se k tomuto tématu vyjádříme spíše jen okrajově a v souvislosti právě s hlavní fiktivní postavou. Jistě není náhodou, že i druhý pražský morální týdeník měl jako svou průvodkyni ženskou postavu. Tato praxe se osvědčila a možná, že autoři *Sichtbare* doufali, že právě v tom tkví úspěch *Unsichtbare*. Nebyli však příliš originální, když si pro svůj časopis zvolili název, který přímo odkazoval ke konkurenci. Naopak, právě svým přiblížením se k *Unsichtbare* si ztížili své působení mezi vycházejícími periodiky, snad i do budoucna. Navrátíme-li se k načatému ženskému autorství, můžeme se v předmluvě k časopisu²⁶⁰ dočíst obhajoby ženského psaní, jež je sice poněkud krátké, ovšem v dalších vydáních se čtenáři mohli s tímto znakem *Die Sichtbare* seznámit už o mnoho podrobněji a všimnout si různých aspektů ženského autorství. To nebylo vždy přijímáno s úplným nadšením, o čemž svědčí například fiktivní dopis dotčené a rozzlobené čtenářky²⁶¹. *Sichtbare* na tento dopis odpověděla, takže čtenáři mohli nabýt dojmu, že korespondence s autorkou jejich oblíbeného časopisu funguje. Snad i takové dění je mělo vybědnout k vlastní aktivitě, ovšem nestalo se tak.

Die Sichtbare však dost pracovala s emocemi, které někdy mohou působit přepjatě až exaltovaně. Již v několika prvních číslech si lze všimnout velmi čitelné snahy probudit ve čtenářích pocity, ať už kladné, tedy souhlasné, nebo záporné, potom tedy odsuzující a mravokárné, a tato tendence pokračuje i nadále až do čísla posledního²⁶². Při líčení nějaké situace se *Sichtbare* snaží apelovat na morální hodnoty tehdejší společnosti. Dokonce se pouští do úvahy, že v dobách pohanských se k sobě lidé chovali lépe, než tomu je ve společnosti křesťanské, a toto pokárání má mít jasně napravný účinek. *Sichtbare* si takto stýská v nejednom čísle.

²⁶⁰ „Da es zur Sitte geworden, daß Frauenzimmer die Moral schreiben – Sitten bessern, und die Thorheiten unserer Zeiten lächerlich zu machen denken –“. *Vorrede einer neuen Wochenschrift genannt: Die Sichtbare*, s. 1f.

²⁶¹ Kunigundin dopis ze 13. čísla byl pln rozhořčení nad úrovní chování *Sichtbare*. Srv. *Die Sichtbare*, č. 13, s. 109f.

²⁶² Apeloání na pocity se nese v duchu tzv. Empfindsamkeit, tedy citlivosti, sentimentality, zaujetí smysly.

4.4.3 Stručné zhodnocení jazykové a stylistické stránky týdeníku

J a z y k a s t y l nejen odpovídal dané době, ale byl přizpůsoben také tematice časopisu, jeho zaměření a cílům. Jak jsme si již definovali, autoři časopisu zamýšleli pozměnit chování svých spoluobčanů jak ve společnosti, tak v soukromí. Emočně předimenzovaný styl se vyznačuje poměrně častým užíváním částic a citoslovcí,²⁶³ jejichž přítomnost navíc graficky doplňuje množství interpunkce – vykřičníky, otazníky, nejčastěji však pomlčky, které se objevují mezi větami i jednotlivými částmi vět.²⁶⁴

Ovšem zvýšený počet interpunkčních znamének není jediným průvodním jevem, který může čtenáře (a především ty dnešní) poněkud iritovat. Přihlédneme-li k chybám v textu, ať již vznikly z pouhé nepozornosti, nebo přímo neznalosti, můžeme dojít k závěru, že autoři si vskutku nedali příliš námahy s tvorbou bezchybného a poctivého textu. Spíše to vypadá, že odkudsi vše kvapně přepisovali, zejména se to můžeme domnívat u delších textů, jako byly například příběhy přesahující do více čísel, nebo naopak u textů kratičkých, kterých je pak v jednom čísle za sebou doslova vyjmenováno několik.²⁶⁵ Nasnadě je tedy myšlenka o nevyrovnanosti celkové koncepce časopisu; jako by autorům brzo po vydání prvních čísel začaly docházet nápady. To vše

²⁶³ V němčině se citoslovce (interjekce) zařazují mezi částice (partikule). Jako příklad můžeme uvést citoslovce „Ey!“, které přichází na řadu vcelku často a vyjadřuje výzvu či apel na čtenáře, má za úkol probudit je z letargie a věnovat větší pozornost textu.

²⁶⁴ „Was nützt endlich Ihre Rache? Warum wollen Sie mir Feinde erwecken? - [...] Kommen Sie! Wir wollen die Zwistigkeit enden. - Sie wollen sich rächen? - Gut!“ Jedná se o reakci Die Sichtbare na dopis čtenářky Kunigunde. V odpovědi se pisatelé snaží vzbudit dojem ukřivděné pravdy a přimět čtenářku k napravení tak, aby dokázala, jak moc se *Sichtbare* mýlila ve své kritice Kunigundina chování. Viz *Die Sichtbare*, č. 14, s. 117.

²⁶⁵ Například v čísle 28 je uvedeno dokončení příběhu o Harpagonovi a Lucindě z předchozího čísla, následuje zmínka o Herkulovi, poté si můžeme přečíst vyprávění o manželství Erasta a jeho mladé ženy, načež autoři stáčíjí hovor na Jupitera a Alexandra Velikého, a číslo je zakončeno příběhem o Thersitovi a jeho ženě Corinně, jež přesahuje do čísla 29, kde dojde rozuzlení. Na tomto čísle si můžeme názorně ukázat, že bylo poskládáno jako jakési puzzle z různých příběhů, které se odehrávaly v současnosti, a zmíněk vybraných především z antických dějin a mytologie.

doplněné o chyby ve větné stavbě,²⁶⁶ zaměňování rodů u substantiv, užití špatné koncovky v určitém pádu²⁶⁷ a občas i překlady²⁶⁸ nevrhá nijak příznivé světlo na autorčino dílo, ve kterém je patrná už jen pouhá upřímná snaha.

Nevíme, jak úspěšný původní záměr ohromit čtenáře latinskými příspěvky, nicméně užívání latiny bylo časopisu spíše ke škodě. Nejednalo se o žádné kvalitativně přínosné příspěvky ke zdokonalení znalostí jazyka učenců, ačkoli snahy *Sichtbare* možná byly do jisté míry didaktické.²⁶⁹ Však sama *Unsichtbare* se do úrovně latiny v *Sichtbare* dost ironicky opřela ve svém přídavku ke 12. číslu.²⁷⁰ Latinsky byly psány hádanky, jejichž překlad do němčiny vždy hned následoval, v latině vyšla oslavná báseň na Josefa II., jemuž *Die Sichtbare* věnovala celé své 18. číslo.

O němčině jsme už hovořili, a když shrneme zjištěné poznatky, můžeme konstatovat, že kdyby autoři věnovali svým textům a jejich úrovni dostatečnou pozornost a vyvarovali se všemožných chyb, které byly většinou zbytečné, působil by text celou svou strukturou mnohem řádněji a solidněji.

²⁶⁶ Občas se autoři dopustili i takového prohřešku, jakým bylo vypuštění infinitivní části slovesného tvaru v souvětí „[...] ich möchte wissen, was Coridon verbrochen, daß ihn der grausame Satir ohne Mitleiden geiselt?“ (č. 35, s. 281) Význam věty nebyl tímto poznamenán, ovšem taková chyba působí při čtení poměrně dost rušivě. Zvláštní je také stavba následující věty: „Schöner kann unmöglich seine gleichgültige Blindheit verherrlicht werden.“ (č. 28, s. 229)

²⁶⁷ Špatně užitá koncovka např. ve 4. pádě ve spojení „man kennet dem Vogel aus seinen Federn“ (č. 25, s. 203) je chybou běžnou, které se při hlubším pročítání časopisu už ani nepodivíme.

²⁶⁸ Vypadnutí písmenka jako např. v „Geschechtes“ místo „Geschlechtes“ (č. 20, s. 160), uvedení „man wir“ místo „man wird“ (č. 29, s. 233) nebo přesmyčka písmenek „Flaten“ místo „Falten“ (č. 31, s. 251) a mnohé další, jež zde všechny nebudeme uvádět, byly celkem běžné chyby a překlady.

²⁶⁹ Vezmeme-li v úvahu, že *Die Sichtbare* psala především pro ženy, přichází v úvahu teorie o přiblížení latiny jakožto znamení, podle kterého se poznávali vzdělanci. Ženy tak možná měly mít možnost proniknout do základní slovní zásoby latiny – v oblasti vědy, práva a státovědy i obecného rozhledu.

²⁷⁰ „- Noch ein Wort. Auf Ihr Latein thun Sie, als Frauenzimmer, beinah ein bischen gar zu dicke: Sie haben zwar so unrecht nicht, denn ohne Ihr Latein wäre mir Ihre Uebersetzung des Erotematis scripturistici vielleicht bis itzt noch unverständlich. Doch – das sind Kleinigkeiten.“ (příloha k *Die Sichtbare*, č. 12, s. 106)

Zajímavostí, kterou se *Sichtbare* odlišuje od své konkurentky, je způsob datování, nebo lépe řečeno označení měsíců. Oproti *Unischtbare*, která používá tradiční datování, se autoři *Sichtbare* chtěli odlišit, proto zvolili originální pojmenování měsíců v roce. Jméno se vyznačuje tím, že evokuje něco, co je pro dané roční období tradiční nebo příznačné. Název každého měsíce je složenina dvou slov, první částí je konkrétní věc typická pro určitý měsíc, druhou částí je přímo slovo měsíc, německy „Monat“. Květen tedy najdeme pod názvem „Maymonat“, tedy májový měsíc. Tato praxe se však mění s nástupem nového roku 1771, kdy autoři *Sichtbare* upouštějí od originálního pojetí názvů měsíců a píšou už leden i únor tak, jak to bylo v 18. století zřejmě obvyklé. Pro ilustraci je přiložena následující tabulka.

Přehled názvů měsíců v týdeníku *Sichtbare*²⁷¹

Český název měsíce	Pojmenování měsíce v <i>Sichtbare</i>	Překlad názvu do českého jazyka
leden	Jänner ²⁷²	Leden
únor	Hornung ²⁷³	Únor
březen	-	-
duben	-	-
květen	Maymonat	květnový / májový měsíc
červen	Brachmonat	červnový měsíc ²⁷⁴

²⁷¹ Měsíce březen a duben nejsou v přehledu uvedeny, protože *Sichtbare*, se kterou pracujeme, vycházela pouze od května do února.

²⁷² V moderní horní němčině je pro leden jediným správným výraz „Januar“, nicméně označení „Jänner“ se dodnes používá v tzv. rakouské němčině, která se od normy spisovné němčiny liší v některých částech slovní zásoby.

²⁷³ „Hornung“ je archaické označení měsíce února, dnes se používá „Februar“ (Německo) nebo „Feber“ (Rakousko).

červenec	Heumonat	měsíc sena
srpen	Augustmonat	srpnový měsíc
září	Herbstmonat	podzimní měsíc
říjen	Weinmonat	měsíc vína
listopad	Windmonat	větrný měsíc
prosinec	Christmonat	Kristův měsíc

4.4.4 Variabilita žánrů v Die Sichtbare

Příběhy s morální m z á k l a d e m, jež nakonec ústí v etické ponaučení, jsou základní a nejhojněji užívanou formou v časopise používanou. Můžeme si povšimnout základní struktury, která určuje úpravu každého článku tohoto typu a která je jakousi šablonou pro všechna naučení. Strukturu jsme rozčlenili do čtyř částí a těm se budeme věnovat podrobněji. Veškerou uvedenou teorii si ukážeme na příkladu článku z 31. čísla *Sichtbare*, které vyšlo 15. prosince 1770.²⁷⁵

Uvádějící pasáž nám představuje nějakou osobu nebo vlastnost a vzápětí přináší nějaké tvrzení, například, že člověk, o kterém bude řeč, trpí nějakou konkrétní neřestí, eventuálně se uvádí, jak se to může projevovat navenek. Na začátku čísla je čtenářům představena Gertrud, žena nanejvýš pobožná, která s sebou do kostela nosí tři až čtyři knihy a s rozbřeskem doslova leží u oltáře, ale pro mnohé je pouhou farizejkou. *Sichtbare* ji ale shledává hříšnou spíše v něčem trochu jiném, a tím je lenost. Právě

²⁷⁴ r Brachet – zastaralé označení pro červen, srv. SIEBENSCHHEIN, Hugo, a kol. (edd.), Německo český slovník I. A-L, Praha 1993, s. 302.

²⁷⁵ *Die Sichtbare*, č. 31, s. 251ff.

zahálka je v časopise jednou z častěji kritizovaných neřestí. Gertrud je tedy podle *Sichtbare* „pobožnou lenoškou“.²⁷⁶ Má být vzornou matkou, manželkou a hospodyní, místo toho se však nestará ani o děti, ani o domácnost, protože toto jsou příliš pozemské starosti, ovšem Gertrud touží dostat se do nebe. Kritika je vyřčena, kritizovaná osoba označena za hříšnici.

Na to navazuje oddíl, který tvrzení hmatatelněji dokládá příklady ze života dané osoby.²⁷⁷ Protože se většinou jedná o postavy poměrně nekompromisně kritizované, *Sichtbare* mnohdy věnuje velký prostor oněm příkladům, někdy dokonce neváhá rozepsat se na více stránkách, aby čtenáři – dle svého mínění – co nejobektivněji předložila konání této osoby a nechala mu na uvážení, zdali se svou viditelnou průvodkyní bude souhlasit. Tento segment bývá jedním z nejdelších ve většině článků.

Třetí součástí struktury každého morálního článku bývá shrnutí a potvrzení prvního bodu, tedy konstatování, že osoba XY, v našem případě tedy Gertrud, je opravdu taková, povětšinou je ještě kritizována.

Posledním, ovšem z hlediska morálního nejdůležitějším oddílem daného textu je uzavření článku ponaučením, jak se má chovat nejen onen kritizovaný člověk, z čehož by si i čtenáři sami měli vzít příklad. Projevuje se zde tedy základní znak žánru, totiž, že cílem morálních časopisů je čtenáře nejen vzdělávat, ale i poučovat je a napravovat jejich mravy. U příběhu Gertrud je zrovna dost prostoru věnováno domluvě a snaze o napravení jejich nešvarů a provinění. *Sichtbare* zároveň předkládá cosi jako návod na zlepšení.²⁷⁸ Přibližuje také stav, který by mohl nastat, nenapravila-li by se Gertrud

²⁷⁶ „Ich will es Ihnen erklären – sie ist eine andächtige Müßiggängerinn.“ *Die Sichtbare*, č. 31, s. 251.

²⁷⁷ „Das Gesind des Hauses, die Wirthschaft, die Kinder erfordern Sorgfalt, Bemühung und Fleiß; aber Gertrud bekümmert sich nicht darum, weil diese Dinge nur die irdische Glückseligkeit zum Endzwecke haben: sie strebet nur nach dem Himmel.“ Viz *Die Sichtbare*, č. 31, s. 251. Dále také: „Der Mann braucht seine Frau zu Hause, aber sie kommt erst aus der Kirche, wenn der Tisch gedeckert ist. [...] Die Kinder brauchen Erziehung und Obsicht in zeitlichen und geistlichen Angelegenheiten; aber Gertrud ist für ihr Seelenheil besorgt, die Sorgfalt für fremdes Heil ist ihre mindeste Sorge, weil sie keine Lehrerin zu seyn Pflicht und Beruf hat.“ *Die Sichtbare*, č. 31, s. 252.

²⁷⁸ „O Gertrud [...] Deine Pflichten sind die Bürde des Ehestandes zu tragen, den Mann in Bestreitung seines Hauswesens zu unterstützen, die Wirthschaft des Hauses zu führen, auf die sorglosen Bedienten

a nevzala-li by si radu své přítelkyně *Sichtbare* k srdci.²⁷⁹ *Sichtbare* zároveň varuje před špatným pochopením Bible a katechismu, které křesťanům rozhodně nepřikazují zanedbávat práci a své bližní, nýbrž vybízají k velebení Boha prací a obětováním se pro druhé.²⁸⁰

Některé příběhy přesahují několik vydání za sebou, jiné jsou uvedeny jako stručný příklad na několik řádek nebo jednu či dvě stránky. Příznačné však je, že autoři se snažili rozvést především ty příběhy, které se odehrávaly právě v Praze. Pro *Sichtbare* tedy bylo důležité vyprávění zakotvit časově v probíhající současnosti nebo velmi nedávné minulosti a lokálně v Praze nebo jejím blízkém okolí. Můžeme vnímat ten rozdíl mezi *Sichtbare*, která – přeženeme-li to – sedí doma v Praze za pecí, a *Unsichtbare*, která se deklaruje jako kosmopolitní autorka a které se chce za novinářskými úlovky cestovat až do Londýna nebo Paříže.

Pokud autoři nezvládli příběh vměstnat do jednoho čísla a byli nuceni v něm pokračovat v čísle následujícím, vždy svůj záměr zveřejnili formulací „Die Fortsetzung folgt künftig“, tedy „Pokračování příště“. Nicméně učinili tak i v čísle 41, ale svazek tímto vydáním končí, proto jsme neměli možnost dozvědět se, jak příběh skutečně dopadl.

Nejvíce těchto morálních článků, jak jsme si je pro své potřeby označili, se věnuje manželství a vztahům mezi muži a ženami. Na dalším místě (co do četnosti vydaných článků) je rozbor chování nějakého konkrétního člověka, který trpí určitým zásadním nedostatkem, kupříkladu leností. *Sichtbare* také líčí, jak má být sjednána

ein sorgfältiges Auge zu werfen, und dein Fleisch und Blut, deine Kinder zu erziehen. Dies sind deine Pflichten; aber du erfüllst sie schlecht.“ *Die Sichtbare*, č. 31, s. 252.

²⁷⁹ „[...] deine Kinder leiden Schaden an ihrer Gesundheit, weil das Auge der Mutter sie nicht übersieht; sie treiben Bosheiten, und lernen frühzeitig die Laster ungesitteter Mägde, weil die Mutter aus übertriebenen Eifer in dem Tempel des Herrn die Feste des Himmels mit tausend Gebethern ungestüm sturmet.“ *Die Sichtbare*, č. 31, s. 253.

²⁸⁰ „Ist nicht dein Gebeth ein strafbarer Müßiggang? [...] Die Pflicht dem Schöpfer zu dienen, ist die erste des Geschöpfes; aber die Pflichten des Standes müssen keinen Abbruch leiden. Höre auf überflüßig zu bethen, und du wirst keine Müßiggängerinn seyn.“ *Die Sichtbare*, č. 31, s. 252.

náprava, ovšem neopomíná vysmát se nejdříve danému nedostatku tím, že jej nelítostně a s pomocí ironie ukáže na konkrétních příkladech. Stejný postup je aplikován i u kritiky špatných manželství a mezilidských vztahů vůbec.

Mnoho výtisků *Sichtbare* obsahuje na konci daného čísla nějaké hádanky nebo záhady k řešení, přičemž autorka vybízí své čtenáře, aby jí zaslali své odpovědi. Můžeme zde vidět jasnou snahu ze strany pisatelů časopisu o komunikaci se čtenáři a pomyslné rozvíření kruhů na hladině klidného rybníka. Do redakce jistě přiliš dopisů ani odpovědí na hádanky nedocházelo, spíše však *Sichtbare* neobdržela žádné reakce, což se následně projevuje tak, že si *Sichtbare* otevřeně stěžuje na netečnost svého publika.

Ačkoliv hádanky, uváděné pod názvy „Quaestio“, „Erotema“, „Problema“ nebo „Aenigma“ byly otištěny v téměř 4/5 vydaných čísel,²⁸¹ reakce čtenářstva byly velmi chabé nebo přesněji řečeno žádné a *Sichtbare* si tak tedy na své otázky odpovídala sama. Ve velké míře se zodpovězení můžeme dočkat hned v čísle vždy následujícím, někdy však trvalo drahnou dobu, než se čtenáři dočkali kýžené odpovědi.²⁸² Nabízí se nám tedy docela schůdná teorie, že funkcí hádanek bylo vyplnit zbylé volné místo v mnoha časopisech a snad také obměňovat časem čím dál strnulejší strukturu přibývajících čísel časopisu, která snad vycházela z pouhé setrvačnosti.

Tematicky se hádanky docela často prolínaly. Ač by se morální časopisy neměly zabývat politikou, *Sichtbare* toto nepsané pravidlo zřejmě přece jen trochu porušovala.

²⁸¹ Spočítáme-li počet čísel a z nich uvedeme ta, ve kterých se objevila nějaká hádanka nebo odpověď na ni, dostaneme výsledných 78%. Tento druh textu byl tedy otištěn ve 32 číslech z celkového počtu zkoumaných 41.

²⁸² Například na *Erotema scripturisticum* otiskla *Sichtbare* odpověď až ve 36. čísle. Neobešla se bez poznámky, že když se během uplynulých osmi měsíců nenašel žádný Oedipus (rozuměj člověk schopný rozluštit hádanku), který by tak vyřešil v prvním čísle došlé *Erotema*, proto u příležitosti příchodu nového roku *Sichtbare* otiskuje řešení. To je uvedeno pouze v latině; může se jednat o způsob odplaty za nečinnost a netečnost čtenářského publika. Je ovšem s podivem, že *Sichtbare* odkrývá tímto počinem svou masku a místo toho, aby předstírala, že je časopisem oblíbeným a žádaným, na sebe naopak prozradí, že její snažení není dostatečně doceněno. Domnívali-li se autoři, že tak pozvednou časopis v očích čtenářů a zvýší jejich aktivitu, zcela jistě se mýlili. Ani nadále jsem nezaznamenala zesílení zájmu o účast na spoluvytváření tváře časopisu.

Některé hádanky se tematicky dotýkaly politicko-právních otázek, například schopností a kompetencí mocných lidí, panovníků apod. Jiné se zase snažily vzbudit dojem, že časopis je určen pro lidi zajímající se o vědu, tím, že v něm vyšly hádanky nebo zamyšlení s otázkou na konci, ve kterých došlo například na otevření problematiky sepětí přírodních úkazů s politickým nebo sociálním děním.

Prvním druhem hádanek jsou tzv. „Problematis“, z nichž nejvýrazněji působí tzv. „Problematis meteorologici“. Podle názvu si můžeme představit, že budou řešeny záležitosti týkající se přírodních věd,²⁸³ hádanky jsou dohromady tři a vyskytují se pouze do 7. čísla. Komety, jimiž se právě tento druh hádanek zabývá, byly v oné době tématem jistě atraktivním. Od katastrofálního zemětřesení v Lisabonu do prvního vydání *Die Sichtbare* uplynulo pouhých 15 let, což není zase tak dlouho, vezmeme-li v potaz, jakou dobu trvalo, než se žánr morálních týdeníků vůbec rozšířil v habsburské monarchii.

Zarážející může na první pohled být ovšem to, na jaké úrovni se autoři zabývali vlivem komet na procesy a vývoj v lidské společnosti.²⁸⁴ V prvním čísle, ač v hádance s nadpisem „Erotema“, se můžeme poprvé setkat s problematikou komet, kdy je nastíněna myšlenka, že právě komety ovlivňují dění na Zemi, a položena otázka, zda tomu tak může být. Ve čtvrtém čísle nás pak nepřekvapí tvrzení, že výskyt komety může být předzvěstí špatných povětrnostních podmínek, nečasu a záplav, dokonce je možné, že tento úkaz způsobuje zemětřesení. Autor článku poměrně obsírně popisuje, co vše se děje na Zemi, když kolem ní proletí kometa.²⁸⁵ V dalším díle pokládá

²⁸³ Přírodní vědy mimochodem v oné době zaznamenávaly nárůst pozornosti, což potvrzuje založení katedry montanistiky na pražské univerzitě v době, kdy vznikaly první morální časopisy. Jedním z významných pražských montanistů byl také Ignác Born, který na univerzitě nepůsobil, ale stál u zrodu Královské české společnosti nauk. Srv. Marie PAVLÍKOVÁ, *Filozofická fakulta*, in: Ivana Čornejová (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, sv. 2.

²⁸⁴ V roce 1759 byl pozorován průlet Halleyovy komety, již snad mohla být přičítána špatná situace. Monarchie se tou dobou účastnila tzv. sedmileté války (1756-1763), až v roce 1763 byl podepsán mír v Hubertsburgu – i tato událost se odráží v jednom z příběhů v *Die Sichtbare*.

²⁸⁵ „Die Kometen können Winde, Ungewitter und Ueberschwemmungen des Wassers vorbedeuten; [...] Das Erdbeben vermögen sie aber auch zu verursachen, und bedeuten im voraus die Ueberschwemmungen, weil diese Dämpfe der Erde, wenn sie in Menge aus dem Schoose

Sichtbare čtenářstvu otázku, zdali je možné, aby se výskyt komety mohl spojovat také s válkami.²⁸⁶ V sedmém čísle dokonce zachází tak daleko, že se odvažuje svého publika zeptat, zda komety ovlivňují úsudek národa.²⁸⁷

Dalším „Problematem“ je záležitost z čísla 22. Oddíl hádanek je nadepsán „Inde esto Problema“ a obsahuje nejdříve odpověď na „Aenigma Philosophicum“ z čísla 19, která pak svou odpovědí přechází v další otázku. V 19. čísle se řeší, které jsou tři nejmenší věci na tomto světě, které v sobě drží svět i nebe; odpověď ve 22. čísle zní: oči, které to vše vnímají a chápou, dále lidské porozumění a nakonec srdce. *Sichtbare* chce ovšem vědět, která z těchto tří věcí je největší, kde spočívá nejvíce síly a moci, nicméně si musí odvětit sama, že je to srdce, kterému nikdy nepostačí, co zjistily oči a rozum.²⁸⁸

Jiným typem hádanek byly „Quaestia“²⁸⁹, které se zabývaly státnickými záležitostmi (Quaestio Regia), společenskými záležitostmi (Quaestio Curiosa) nebo etickými otázkami (Quaestio Ethica). První hádanka tohoto typu se objevila ve druhém čísle, autor Quaestio Curiosa se ptá, jak se nazývají privilegia, díky kterým si někteří lidé o sobě myslí, že jsou důležití, že ani žádný zákon je nemůže zasáhnout. Odpovědí je v čísle 5, že takovým je člověk trpící podágrou, nemocí, kterou způsobovala nadměrná konzumace alkoholu a masitých jídel. Jde tedy zřejmě o kritiku rozmařilého a zhýralého životního stylu. Čísla 31 až 35²⁹⁰ obsahují další dvě hádanky

derselben aussteigen, den freyen Ausgang zwar suchen, aber nicht finden können, so erschüttern sie die Erde, und beunruhigen das Meer; [...] hieraus entstehen an verschiedenen Orten die Ueberschwemmungen, wie es die Erfahrung in diesen unseren Zeiten satksam gelehret hat.“ *Die Sichtbare*, č. 4, s. 38.

²⁸⁶ „Ob die Erscheinung eines Kometen auch auf Kriege abzielen könne?“ *Die Sichtbare*, č. 5, s. 46.

²⁸⁷ „Ob nicht zuweilen ein Komet Des Volkes Urtheil hintergeht?“ *Die Sichtbare*, č. 7, s. 62.

²⁸⁸ „Bey dem, was Augen und Verstand ergründen, wird sich das Herz niemals gesättigt finden, es schätzt erst, was jene überdacht bevor es bey sich selbst den Beyfall macht: Es wird durch nichts genug vergnügt scheinen, drum ists das Größte unter den drey Kleinen.“ *Die Sichtbare*, č. 24, s. 198.

²⁸⁹ quaestio – lat. hádanka, dotazování se, vyšetřování

²⁹⁰ Kromě čísla 34., které neobsahuje žádnou hádanku ani odpověď na ni.

tohoto typu, tou první je Quaestio Regia, v němž je položena otázka, co dělá královu důstojnost krásnou a jeho moc nepříteli nebezpečnou. V odpověď z dalšího čísla se dočítáme celkem pěti bodů, ve kterých jsou obsaženy základní předpoklady: právo na straně krále, dobří rádci, vycvičené vojsko, které je navíc bojeschopné, a dostatek peněz.²⁹¹ Poslední hádankou tohoto druhu je Quaestio Ethica: otázka zní, který host je mezi ostatními hosty hostinskému nejvíce protivný.²⁹² Odpověď nalézáme ob jedno číslo: je to ten, který, ač sytý, tiší hlad a ještě si k tomu plní kapsy.²⁹³ Jedná se tedy o kárání lidí nenasytých a chamtivých.

Závěrečné stránky čísel *Die Sichtbare* plnily také záhady s nadpisy „Aenigma“ a „Erotema“. Zatímco již v prvním čísle vyšla „Erotema scripturisticum“, která čtenáře uvedla do problematiky komet, další vyšly až v čísle 14 pod názvy „Erotema Ethicum I“ a „Erotema Politicum I“. První ze zmíněných se zabývá tím, kdy je spravedlivý odklad nějaké věci; v politické hádance se *Sichtbare* ptá, kdo ochraňuje největší říše, načež se v 15. čísle dozvídáme, že pouze pod ochranou Boha je možné, aby země vzkvétala.²⁹⁴ *Die Sichtbare* ani tady nezapomíná na jednu ze svých úloh, kterou je povzbudit čtenáře ve víře. Velká kritika všech možných neřestí se objevuje v odpovědi na „Erotema Politicum III“,²⁹⁵ kdy pouze města zbavená přepychu, zahálky, rozkoše, opilství

²⁹¹ „Was macht des Königs Würde herrlich und seine Macht dem Feind gefährlich?“ *Die Sichtbare*, č. 31, s. 254. Na to se dozvídáme následující odpověď: „1) Ist Treu und Glauben durch der Rechte Kraft beschützt; 2) Der Rath von wenig, aber Weisen unterstützt; 3) Das Kriegsheer zum Streiten muthig und geübet; 4) Fehlt nicht das Geld, so stets den Waffen Nachdruck geibet; 5) Und führt ein Feldfürst dieses Heer zu Kampf und Streit / Der Feinden schon bekannt durch Muth und Tapferkeit: So wird durch diese Fünf des Königs Würde herrlich. Und seine Macht den Feinden furchtsam und gefährlich.“ *Die Sichtbare*, č. 32, s. 262.

²⁹² „Unter andern Gästen welcher Gast ist dem Wirthe größten Theils verhaßt?“ *Die Sichtbare*, č. 33, s. 270.

²⁹³ „Der ists, der satt den Hunger stillt, und sich die Säcke dennoch füllt.“ *Die Sichtbare*, č. 35, s. 286.

²⁹⁴ „Nur jenen Reichen ist der Flor beschieden, in welchen nur ein Gott, ein glauben bleibt [...].“ *Die Sichtbare*, č. 15, s. 126.

²⁹⁵ „Was bringt die Städte in Ruin Daß diese auch in Fried nicht Blühen?“ *Die Sichtbare*, č. 25, s. 206.

a zbytečných rozepří mohou prosperovat.²⁹⁶ Pohrdání lakotou a bažením po penězích se zabývá „Aenigma“ z čísel 28 a 30, podobné téma má „Erotema Politicum IV“ z čísel 37 a 38, které tak je poslední ze zodpovězených otázek v bádaných textech *Die Sichtbare*.

Prostřednictvím hádanek a k nim nalezených odpovědí se *Sichtbare* snaží apelovat na čtenáře, aby změnili své špatné chování. Cílem této literární formy je snaha autorů nejen definovat palčivé problémy své doby, ale také na ně hledat odpovědi. Jazyková a stylistická stránka těchto krátkých útvarů je však spíše špatná, což celkově časopisu ubírá na důvěryhodnosti. Chyby mohly čtenáře odradit nebo v nich vzbudit dojem, že autorům na nich příliš nesejde. Verše, ve kterých jsou odpovědi často podávány, bývají někdy poskládány se snahou dost křečovitou.

U žádné z hádanek, ostatně stejně tak ani u žádného dalšího textu, není uvedeno konkrétní jméno autora, ovšem hádanky jsou dílem jednoho člověka, který je zmiňován většinou jako „autor již došlých hádanek“.²⁹⁷ Snad tím mohla *Sichtbare* chtít naznačit, že v redakci sedí více lidí, kteří pracují na člancích do dalších čísel, a že časopis takzvaně „žije“.

B á s n ě jsou jednou z literárních forem, která se v *Die Sichtbare* nevyskytuje příliš často, spíše se dá říci, že je tištěna při určitých příležitostech, například v prvním čísle, po Novém roce, okolo Velikonoc nebo u příležitosti oslavy Marie Terezie a Josefa II., jejího spoluvládce. Když už ale vyšlo nějaké vydání s básněmi, bylo jich uvnitř o to více, samozřejmě na úkor souvislého prozaického textu, což opět svědčí o nevyváženosti obsahu čísel a jakoby náhodném poskládání příspěvků v rámci sledu čísel.

V úvodním exempláři se objevují hned tři básně, v nichž můžeme zaznamenat jména objevující se později v některých příbězích. „Der Einsame“ je báseň o čtyřech

²⁹⁶ „Pracht und Trägheit, Wollust, Trunkenheit Und der Zwist unnöthiger Processe, Stöhren oft der Städte herrlichkeit, Ohne daß ein Krieg die Wohlfahrt presse; doch sind diese fünf nur verbannt; So blüht auch der Städte Wohlfahrtsstand.“ *Die Sichtbare*, č. 27, s. 222.

²⁹⁷ „Hier liefert der Verfasser der bisher eingerückten Räthsel...“ *Die Sichtbare*, č. 22, s. 182.

slokách, ve třech z nich básník popisuje krásu přírody, kterou by za nic nevyměnil, v poslední sloce však přiznává, že za svou Chloe by šel i do města. V básni „Die Phantasie“ se autor nechává svést vlastními přeludy; použita jsou jména Palamona, Damona a Daphne. Poslední ze třetice, „Das verbuhlte Weib“,²⁹⁸ pojednává o mladé a krásné ženě, která byla provdána za šedesátiletého muže, jehož utrápí k smrti. Když pak sama zemře a klepe na nebeskou bránu, aby jí otevřeli, její muž ji nepustí dovnitř, protože si to podle něj takové, jako je ona, nezaslouží. Výraz „verbuhlt“ mohl být použit záměrně, aby zaprvé pomocí ironie vyjádřil špatnou lásku ženy ke svému muži, a zadruhé aby poukázal na ztrátu, kterou žena svým chováním utrpěla.

V prvním čísle jsou tedy tři nadepsané a jasně odlišené básně, jednu navíc ale číslo ještě obsahuje. Je převzata z *Moralisches Wochenblatt*, který vycházel v Lipsku. Verše navazují na předchozí text, jenž pojednává o záměrech *Sichtbare*, a zabývají se tím, kdo je a není básníkem. Čtenář se tak dozvídá, jak dle *Sichtbare* takový poeta nemá vypadat, ale jak má naopak pracovat; verše jsou zřejmě inspirovány básnickým uměním Horatiovým. Zarostlý mladík s divokým pohledem nebo muž toužící²⁹⁹ po vykřičení svých citů až do nebes nejsou podle *Sichtbare* zrovna vzory spořádaného básníka, který spíše má být nevinný a jeho zpěv by měl lidi naplnit radostí. *Sichtbare* tak sama poodhaluje svým čtenářům nejen tajemství úspěšného veršování, ale pouští se tím i na pole sebe prezentace, snaží se upozornit na své básnické umění a zaujmout čtenáře, aby i v budoucnu považovali její básně za dobré.

Příběh o fintivé a pyšné Climene ve čtvrtém čísle je zpestřen vloženou básní. Autor přirovnává Climene ke krásné Heleně, která je pro něj inspirací pro představy o kráse žen.³⁰⁰

²⁹⁸ Slovo „verbuhlt“ se v současné moderní němčině již nepoužívá; v době vydávání pražských morálních časopisů byl jeho význam „zamilovaný“, ovšem také mohlo být použito ve smyslu „ztratit něco“. Srv. Johann Christoph ADELUNG, *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart*, Band 4, Leipzig 1793, s. 1005.

²⁹⁹ Vzor je pro všechny sloky stejný: nejdříve rým střídavý (ABAB), potom dva verše rýmu sdruženého (CC), na závěr rým obkročný (DEED).

³⁰⁰ *Die Sichtbare*, č. 4, s. 34.

Dalším vydáním *Die Sichtbare*, ve kterém se soustředí více veršů, je novoroční číslo z 5. ledna 1771, jež je celé složeno ze slok opsaných z Ovidiova díla *Fasti*, což byl jakýsi předchůdce kalendáře.³⁰¹ Poněvadž Ovidius byl a je znám jako autor s vytříbeným stylem, chtěli snad autoři *Sichtbare* pozvednout úroveň svého časopisu, když použili právě jeho verše přeložené do němčiny. Dalším důvodem pro naplnění celého čísla pouze převzatými verši může být nedostatek nápadů pro dané číslo, ačkoliv Ovidiův *Kalendář* svým tematickým zaměřením odpovídá období okolo Nového roku. Chtěla-li *Sichtbare* zapůsobit na čtenáře a přimět je začít na Nový rok znovu a lépe, neměla už lepší příležitost, než právě onoho 5. ledna, kdy číslo vyšlo. Uvedeno je latinským citátem z Virgiliovy *Aeneidy*,³⁰² dalšího z vrcholných děl římské literatury; je tedy více než zřejmé, že *Sichtbare* sama sebe opravdu považovala za osobnost s velmi dobrým vkusem. Nicméně využití Ovidiova textu z kalendářního díla je dalším odkazem vazby *Sichtbare* na čas. Ten se stával stále důležitější veličinou v životě především měšťanů, kteří se naučili plynutí času během roku i dne zřetelně rozdělovat na konkrétní části.

Od tohoto čísla až do konce se nedočkáme žádných dalších veršů, nepočítáme-li ty, které obsahují hádanky. Podruhem básní, který bychom rádi odlišili od těch ostatních, jsou o s l a v n é b á s n ě. V průběhu *Sichtbare* se nevyskytují často, ovšem stojí za to, abychom se jim věnovali hlouběji. Čtenáři, kteří si zakoupili 18. vydání z 8. září 1770, se ten den nedozvěděli pokračování načatého příběhu o Damisovi,³⁰³ poněvadž jim autoři přinesli informace jen o Josefu II., tehdy ještě spoluvládci Marie Terezie. Spíše než o faktografické údaje se jednalo o nekonečné vychvalování jeho

³⁰¹ Ovidiův kalendář popisuje v kalendářním pořádku římské svátky a obřady, začíná v lednu a dopsán byl pouze do června; Ovidius byl z blíže nespecifikovaného důvodu z Říma vyhnán, takže svůj Kalendář nedokončil. Srv. KOLEKTIV AUTORŮ, *Všeobecná encyklopedie Diderot*, svazek 5, Praha 1999, s. 503.

³⁰² „- Quo fata trahung, retrahuntque sequamur: Quidquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est. *Virg. Aeneid. lib. V.*“ *Die Sichtbare*, č. 34, s. 271.

³⁰³ Damisův příběh, který v rámci *Sichtbare* tvoří jeden z nejdelších textů a jehož vyprávění přesahuje více, než obvyklé jedno číslo, se začíná v 17. vydání, vynechán je v čísle 18., načež pokračuje od 19. do 21. čísla.

osobnosti ať již formou prozaického textu, nebo oslavné básně. O tom, nakolik bylo opěvování mladého osvícence míněno vážně, bychom mohli spekulovat, nicméně mnohé nasvědčuje tomu, že se jedná spíše o skrytou kritiku a výsměch, oboje samozřejmě dobře skryté. Na první pohled by nedbalý čtenář listující časopisem ani nemusel poznat, že jeho panovník je kritizován, ovšem začteme-li se důkladněji a podíváme-li se na zvolenou koncepci celého čísla časopisu, nezbyvá než uvažovat o ironii skryté v textu. Číslo je uvedeno latinským citátem „Caesar patriae Princeps que Pater que“, po němž následuje pět německy psaných slok oslavné básně. Kromě následného prozaického líčení se v čísle můžeme dopátrat ještě jednoho oslavného anagramu, jehož kvalita však zřejmě odpovídá nedostatečnému vzdělání pisatele v latině. Nadepsán je „Ite ad Joseph!“, tedy „Jděte za Josefem“, obsahuje šest řádek latinských veršů, které spíše než verši jsou jakýmsi proklamací či hesly. Autorem básně je ten z pisatelů časopisu, který do časopisu dodával hádanky.³⁰⁴

Mnohé verše ve zmíněné hlavní oslavné básni však nedosahují úplné shody v rýmování, např. *Majestät – erhöht* nejsou zrovna dokonalými rýmy, nadto *Sichtbare* užívá rýmů sdružených, střídavých i obkročných zároveň v jedné sloce, jako ukázkou si uvedeme hned tu první:

Der Kaiser kam, schon glüht

Der Wunsch der treuen Bürger,

Die bleiche Furcht entflieht;

Ein Held – kein Menschenwürger

Zeigt sich voll Majestät,

Die unser Wohl erhöht.

Der Jubel tont von nahen Hügeln:

³⁰⁴ Jak jsme již uvedli dříve, jednalo se o vzdělaného kněze, jméno nám však není známo. Srv. též Arnošt KRAUS, *Pražské časopisy 1770-1774 a české probuzení*, s. 11.

Er ist Theresens Sohn,

Huld zieret Seinen Thron,

Die Allmacht decket Ihn mit ausgespannten Flügeln.³⁰⁵

Slova „Kaiser“, „Held“, „Er“, „Theresens“, „Seinen“, „Ihn“ v této sloce a další zájmena a označení Josefa II., popř. názvu jeho říše, jsou otištěny písmem větším a tučnějším, než v jakém je zbytek textu. Grafické odlišení od zbytku textu hraje důležitou roli. V časopise se nevyskytuje téměř žádné vyobrazení, nepočítáme-li předčíslo, proto vydavatel využil možností knihtisku a otiskoval důležité věci jinak upraveným písmem – buď použil zvětšeného, eventuálně tučného fontu, nebo jiného druhu písma. Obsahově lze hodnotit báseň jako text oslavující panovníka, otázkou ovšem je, zdali se v tomto případě nejedná o notnou dávku přehánění a ironie, která tak má vládce skrytě zesměšnit.

D o p i s y jsou formou textu, která je pro morální časopisy snad nejpříznačnější a nejtypičtější, rovněž tak pro určení jejich žánru. V rámci *Sichtbare* nemůžeme pozorovat nějakou vyšší koncentraci této formy, ovšem několik se jich zde také vyskytuje. Jejich společným rysem jsou emoce projevené v téměř každém řádku. Ty mají za úkol přiblížit čtenáři, jaká situace se odehrává v životech postav ožvlých prostřednictvím časopisu a barvitě vylíčit citové vypětí, jež trápí jejich duše. Dopisy bývají v časopise otištěny na důkaz toho, že se jedná o závažnou věc. Prvním dopisem, který je adresován *Sichtbare*, je fiktivní list čtenářky Kunigunde, jež se cítí být dotčena kritikou své osoby v předchozích číslech.³⁰⁶ Samotný dopis čtenářky obviňuje *Sichtbare* z toho, že je lhářkou, a vyčítá si, že ji vpustila do svého domu.³⁰⁷

³⁰⁵ *Die Sichtbare*, č. 18, s. 143.

³⁰⁶ Líčení nešvarů Kunigundy je započato v 11. čísle, volně pokračuje v dalším čísle kritikou jejího manžela Nikandora. Reakce na sebe nenechá dlouho čekat a samotný dopis od Kunigunde je otištěn na konci 13. čísla. Je opatřen komentářem, který mu předchází, odpověď od *Sichtbare* se můžeme dočíst na začátku 14. čísla.

³⁰⁷ Na tomto příkladu se čtenář konkrétně dozvídá, jak *Sichtbare* sbírá své informace. Navštěvuje své přátele a známé, pozoruje lidi na společenských akcích, a poté o nich píše, kritizuje jejich prohršky

Dalším dopisem, citově více zainteresovaným, než předchozí Kunigundin, je psaní zkroušeného otce neposlušnému synovi. Pod dopisem je podepsán Likander, postava známá z předchozího příběhu; píše svému synovi Damisovi, který sešel ze správné cesty a stal se příznivcem – v *Sichtbare* tolik kritizovaného – volnomyšlenkářství. Psaní je přímo srdceryvné, pisatel používá prostředky, které znásobují emoční prožívání. Vizuálně působí dopis velmi trhaným dojmem, zejména kvůli často používaným pomlčkám, interpunkční znaménka (vykřičníky, otazníky) k tomuto náhledu přispívají. Co se týče jazykové stránky, zvolil pisatel citově podbarvená slova, často uvedená v heslovitém podání, která tak znásobují účinek textu. Obsahem dopisu je otcova prosba, aby se syn napravil a vrátil do domova svých rodičů, odkud utekl. Pisatelem je otec, poněvadž matka má kvůli synově chování natolik podlomené zdraví psychické i fyzické, že není schopna ničeho. Dopis lze rozebrat ještě v dalších rovinách. Tou první je na první pohled patrná paralela s biblickým podobenstvím *O marnotratném synu*³⁰⁸, které však narozdíl od Damisova příběhu dojde šťastného konce. Vzhledem k úvodnímu oslovení v dopise - „Můj synu! - jediný synu!“ - nás může napadnout volná asociace s dalším novozákonním textem, kdy Bůh-otec oslovuje Ježíše jako svého jediného syna. Jakoukoli sebemenší podobnost Damise s Ježíšem však můžeme zavrhnout, už jen proto, že Damis je v příběhu líčen jako člověk nešťastný, zkažený okolím a zhoubnými myšlenkami, především však jako otcovrah a následný sebevrah. Spíše však můžeme skrze dopis vnímat velikost otcovské lásky, která se už o poznání více podobá lásce Boha-otce k Bohu-synovi.

Třetím úplným – a posledním – dopisem je psaní Cleantha adresované bratrovi. Zde se ukazuje, že postavy oživé z pera autorů *Sichtbare*, mají své osudy a jsou propojené. Cleanth totiž není nikdo jiný než Damisův přítel, který se ještě včas stačil obrátit na tu správnou víru, totiž že opustil ideje volnomyšlenkářství a navrátil se k tradičnímu náboženskému životu. Cleanth, který umírá, tuto skutečnost sděluje

a nedostatky. U zmíněné Kunigunde dokonce došla zdánlivá interakce mezi (fiktivní) čtenářkou časopisu a její autorkou tak daleko, že ovlivnila život čtenářky.

³⁰⁸ Podobenství *O marnotratném synu* nalezneme v Bibli v Evangelii podle Lukáše, v odstavci 15, verších 11-32. Viz *Písmo svaté Starého a Nového Zákona. Ekumenický překlad*, Praha 1985, s. 79.

svému bratrovi a prosí jej, aby se ještě včas obrátil od nepravého přesvědčení, stejně jako on sám. Dopis je zveřejněn ve 37. a 38. čísle, jedná se tedy o poměrně dlouhý text. Jazykové prostředky jsou podobné jako u Likanderova listu synovi, styl se však v něčem liší. Například líčí-li Cleanth svůj zdravotní stav a připomíná-li přicházející smrt, neostýchá se poměrně dost naturalisticky psát o rozkladu svého těla³⁰⁹, což může na některé čtenáře působit velmi nelibě. Zároveň může čtenář vnímat relativní duševní vyzrálост pisatele, který na svůj život pohlíží dostatečně kriticky a s morálně vyspělým odstupem.

Krátká část dopisu, doslova útržek, se objevuje ve 26. čísle; část dopisu napsaná na kusu papíru hraje poměrně vedlejší roli v příběhu žárlivosti a nedůvěry mezi manželi Cleonem a Clelií.³¹⁰ Úlohu člověka, který způsobil, že Cleon svou ženu začal ještě silněji podezírat z nevěry, sehrála židovská obchodnice. Obrázek Židů nebyl v *Sichtbare* zrovna nejpozitivnější, o čemž se přesvědčíme detailněji při rozboru postav v následující podkapitole.

Poslední a zároveň nejméně textotvornou skupinou slov, jíž se budeme zabývat, tvořila v celém časopise *i n f o r m a t i v n í o z n á m e n í*, což můžeme užívat spíše jako pracovní název. Patří sem údaje vztahující se k ceně a periodicitě časopisu, místu, kde si lze *Sichtbare* zakoupit nebo také jisté zmínky o výročích Marie Terezie či Josefa II. V *Die Sichtbare* takových textů nebylo mnoho, více jimi oplývá konkurující časopis.

Na konci čísla 2 se čtenáři mohli dočkat ujištění, že časopis opravdu bude vycházet každou sobotu, a informace, kde jej lze zakoupit či si předplatit, což mělo být

³⁰⁹ „Mit nächsten Tagen wird mein Körper eine Speise der Würme seyn.“ *Die Sichtbare*, č. 37, s. 302. Jedná-li se o kritiku Josefa II. zavedeného jednoduchého pohřbívání v pytlí, nikoliv v dřevěné rakvi, jak bylo dříve běžné, o tom lze pouze spekulovat. Nicméně můžeme předpokládat, že tato reforma, kterou se osvícený panovník snažil zavést, byla zavedena a rovněž i brzo zrušena někdy v 80. letech 18. století, proto se v dopise zřejmě nejedná o narážku na dotyčnou reformu.

³¹⁰ Dopis není celý, jedná se o útržek papíru a zpočátku není jasný ani adresát, ani odesílatel, proto způsobil žárlivou scénu Cleona, který svou ženu Clelii podezřívá z nevěry. Později ovšem Cleon přišel na to, že do kusu papíru byla zabalena kniha, kterou jeho manželce prodala židovská obchodnice. Srv. *Die Sichtbare*, č. 26, s. 214.

cenově výhodnější.³¹¹ V čísle 18 vyšlém 15. září 1770 se můžeme dozvědět nějaké informace o Josefu II., o několik týdnů později, 20. října se v Praze zřejmě oslavovalo 30. výročí nástupu Marie Terezie na trůn.³¹²

4.4.5 Hodnocení lidských vlastností na bázi figurálních struktur

Postoj *Sichtbare* ke všemožným nešvarům společnosti je v podstatě velmi nekompromisní a také forma tomu odpovídá. Autorka otevřeně prohlašuje, že nebude jakkoli formovat čtenářův názor, ale už způsob, jakým je příběh líčen, použité citoslovce i volba slov a označení osob napovídají, jaký náhled na problematiku autorka má. Takových úvodů před líčenými příběhy si lze všimnout např. v čísle 22, ve kterém autorka před tím, než se plně pustí do vyprávění, upozorňuje své čtenáře, že oni sami mají rozhodnout, co je správné. *Sichtbare* se pak pouští do konkrétního popisu, její postoj však v žádném případě nelze považovat za neutrální. Závěr je navíc uzavřen tak nekompromisní poznámkou, že nemůže být pochyb o jejím osobním postoji k dané problematice. Kritizovány jsou jak obecně špatné lidské vlastnosti, tak i nezdravé jevy ve společnosti. Některé příběhy působí jako odpozorované ze života lidí, kteří se nacházeli v bezprostřední blízkosti autorů těchto mravokárných článků, jiné mohou vypadat velmi nadsazeně, až přehnaně, mezi něž patří především o již zmiňovaný příběh Damise z čísel 17 a 19 až 22, jenž nabírá podobu antických tragédií.

³¹¹ „Diese Blätter, die Sichtbare, werden alle Wochen Samstags in dem Frag- und Kundschaftsamte, auf der Altstadt, hinter denen PP. Dominicanern, unweit der eisernen Thüre, bey Johann verwittibten Pruschin gedruckt, und kostet das Stück 3. kr. wer aber 2. fl. in voraus bezahlt, erhält das ganze Jahr dafür.“ *Die Sichtbare*, č. 2, s. 20.

³¹² Marie Terezie nastoupila na rakouský, český a uherský trůn 20. října 1740, což bylo datum úmrtí jejího otce a den, kterým se započala její vláda. Korunovace proběhly až v letech následujících. Srv. Gustav FRIEDRICH, *Rukověť křesťanské chronologie*, Praha 1934, s. 278.

Podstatným rysem všech příběhů je upřímná snaha vykreslit charaktery postav, jakož i jejich jednání do detailů tak, aby vše působilo co možná nejpravdivějším dojmem. Tento přístup však nepřispívá ke kvalitě celkového projevu, poněvadž s sebou nese silnou schematičnost popisovaných postav. V každém příběhu lze nalézt postavy vyloženě dobré i ty veskrze špatné; první jsou líčeni jako morálně vyzrálí a uvědomělí jedinci, druzí naopak jako nenapravitelné (či jen velmi málo napravitelné) osoby, které mají špatné úmysly. Problémy, které daná postava má či do kterých se dostala, bývají většinou zapříčiněny vlastní vinou, nenapravitelností, špatnými mravy a nezřídka také vlivem volnomyšlenkářství.³¹³

Nyní již k výše načaté problematice kritizovaných položek. Je jich pestrá škála, v některých číslech *Sichtbare* zvládne kritizovat více věcí najednou, často se ale v určitém čísle drží jednoho nešvaru. *Sichtbare* se zaobírá detailní kritikou hříchů velkých, stejně tak i drobnějších prohřešků, proto je výčet poněkud obsáhlejší. Protože je však příkladů zobrazujících dobré vlastnosti nepoměrně méně než těch, kde jsou líčeny neřesti, uvedeme si nejprve ctnosti.

Dobrych příkladů se v *Sichtbare* vyskytuje méně než těch špatných a odstrašujících, zato jsou o mnoho výraznější a jsou častěji dávány za vzor a stavěny do opozice vůči hříšníkům. Jedním takovým zářným příkladem je obyčejná rodina žijící na venkově, manželé Damon a Doris se svým dítětem, kteří se navzájem milují a ctí, což naše fiktivní autorka neopomíná zdůrazňovat při každé vhodné příležitosti. Naše fiktivní postava rovněž tento vzorný pár používá jako protiváhu pro manželství, která jsou jakýmkoli způsobem nešťastná, ať už kvůli nevěře, žárlivosti, zkaženosti či nenapravitelným zlovykům jednoho z partnerů, nebo prostě proto, že manželé k sobě nechovají dostatečnou lásku, vstřícnost, úctu a věrnost. Damon a Doris jsou pravým opakem mnoha postav, jejichž osudy a chování jsou vylíčeny v průběhu časopisu.

³¹³ V *Die Sichtbare* označeno pejorativním výrazem Freygeisterei. Z něm., znamená v překladu cois jako „zaujatost svobodným duchem“, přípona *-rei* u dějových sloves označuje něco negativního (např. Aufklärung – Aufklärerei, Rechthaberei, atd.). Označení platí pro radikální osvícenství, které zlehčovalo či odmítalo náboženství. Pro *Sichtbare* bylo jedním z výrazných terčů, do kterého se střefovala a využila každou příležitost. Volnomyšlenkářství odmítá dogmata a vžitě tradice. v *Die Sichtbare* zmiňováno v souvislosti s pověrčivostí a nerozvážným chováním zejména mladých lidí.

Buď je popis stručnější a slouží pro pouhou ukázkou, nebo naopak zdlouhavější, kdy si *Sichtbare* dává prostor pro konkrétnější představení celé osobnosti.

Pojďme lépe poznat onen dokonalý manželský pár, který nám *Sichtbare* představuje doslova s nadšením a plna emocí. Autorka uvádí, že jej sama navštívila v jejich venkovském domě. Doris je pravá manželka, je představena jako osoba bez neřestí, bez chyb nebo jakýchkoli náznaků špatného chování, *Sichtbare* ji prezentuje div ne jako hotovou světici. Její muž Damon je líčen jako muž pracovitý, který svou ženu nade vše miluje. Damona a Doris však provází smůla, neboť už přišli o dvě děti, jsou chudí a musí tvrdě pracovat, jejich dítě vyrůstá v nouzi a další je na cestě.³¹⁴ Během líčení používá *Sichtbare* pokaždé kontrastu mezi touto rodinou a obyvateli města, ať už jde o chudobu – bohatství, skromnost – život v přepychu, vděčnost – nevděk, citlivost – lhostejnost a další. Pomocí antagonismů se autorka snaží působit na čtenáře, dojmout je například i tím, že sama plna citů popisuje dění v této rodině.³¹⁵ V některých číslech si *Sichtbare* na tento pár vzpomněla a dala jej za příklad těm nejhorším hříšníkům, aby se napravili.

Opakem tohoto vzorového páru jsou téměř všichni ostatní, kteří jsou během celého průběhu časopisu zmiňováni. A samozřejmě jejich neřesti, kterých je velmi mnoho. Většinou však *Sichtbare* kritizuje jeden zásadní nedostatek, kterým určitá osoba trpí. Všechny kritizované položky jsou nadčasové, nevztahují se konkrétně k danému prostředí nebo době. Například lenost může být neřestí člověka bohatého i chudého, měšťana, šlechtice i nuzáka, starověké nebo biblické postavy stejně jako osoby ze současnosti.

Mezi hlavní k r i t i z o v a n é h ř í c h y patří špatná výchova, marnivost, zbabělost, volnomyšlenkářství, pomluvy, lichva a s ní související lakota, koketování,

³¹⁴ „Ein Mädchen, von ohngefähr fünf Jahren, war die Frucht ihres Ehestandes; zwey andere Kinder hat der Himmel zu sich genommen; und eines ist auf dem Wege, durch eine nahe Geburt das Schicksal ihrer nothleidenden Aeltern zu fühlen.“ *Die Sichtbare*, č. 6, s. 50.

³¹⁵ „Noch immer erinnere ich mich dieses Auftrittes, mit einer bewegten Seele.“ *Die Sichtbare*, č. 6, s. 51.

žárlivost, pýcha, lenost, hazardní hry, přehnaná zbožnost, pověřčivost a falešné přátelství. Rozložení těchto neřestí v rámci časopisu z velké části kopíruje nastíněné pořadí.

Mezi prvními vážnými nedostatky, které podle *Sichtbare* zasluhují kritiku, se objevuje nevhodné chování dětí v úči jejich rodičů a sní ruku v ruce špatná výchova. Ta se stává předmětem čísel 11 a 12 a je doložena hned několika příklady, z nichž jako nejvýraznější postava vystupuje Kunigunda. K té se vážou hned dva dopisy, jedny z mála v *Sichtbare* zveřejněných: autorkou prvního je Kunigunde, která ve 13. čísle dostává veřejnou odpověď autorky časopisu. *Sichtbare* nám ukazuje i kruté zacházení otce s dítětem, kdy při sebemenším pochybení synově byl otcem tvrdě ztrestán.³¹⁶ Přehnaná přísnost rodičů je cílem kritiky ve 12. čísle a *Sichtbare* také obecně radí, čím by se měli rodiče řídit. Relativní povrchnost rad a doporučení svědčí o tom, že morální časopis není žádnou psychologickou příručkou, nýbrž médiem, které má být přístupné a srozumitelné širším masám lidí. Jako jeden ze svých oblíbených prostředků používá *Sichtbare* přirovnání, v tomto případě lásku k dětem přirovnává k vínu: příliš vína škodí a jen přiměřené množství pomáhá, tak by to měli dělat rodiče s láskou ke svým dětem, kteří jim pak za to budou ve stáří oporou.³¹⁷ Za špatné považuje *Sichtbare* ale také přehnanou rodičovskou lásku, která může přespříliš rozmazlit dítě a zkazit jej, jak se to stalo v případě Alcesta mladšího, vytouženého syna manželů Cloe a Alcesta.³¹⁸

³¹⁶ „Der Sohn reichte einmal dem Vater ein Trinkglas, und aus einer kindischen Unvorsichtigkeit fiel solches auf die Erde, und gieng in Trümmer. Der Billigkeit war es also gemäß, das dem das Bein gebrochen ward, der ein Glas gebrochen hat.“ *Die Sichtbare*, č. 11, s. 93.

³¹⁷ „Der starke Gebrauch des Weines verwirret unsere Sinnen, und raubet uns die Vernunft; da hingegen der mittelmäßige Gebrauch desselben das Herz ergetzet und fröhlich macht: auch so müssen wir es mit der Liebe gegen unsere Kinder beobachten, wenn sie einst der Stab und die Stütze unseres baufälligen und gebrechlichen Alterthumes werden sollen. Wie wohl wird dem seyn, der Freude an seinen Kindern erlebt.“ *Die Sichtbare*, č. 12, s. 99.

³¹⁸ „Wer sollte nicht glauben, daß der junge Alcest das Muster eines gut gezogenen Jünglings werden sollte: aber weit gefehlt, seine Mutter verzärtelt ihn. Er ist in den Augen seines Vaters sittsam, weil er seine Ahndung scheuet, innerlich aber Bösewicht, der seine Ruchlosigkeit erst mit reiferen Jahren entwickeln wird.“

Pro některé příklady chování dětí vůči rodičům šla autorka třeba až do řecké mytologie. Dobrým vzorem by měl být dětem Aeneas, který svého otce sám zachránil z plamenů hořící Tróje. Následuje však poznámka, že děti se dnes o své rodiče tak dobře nestarají, *Sichtbare* si dokonce přisadí tím, že dává soudobým křesťanům za vzor právě pohany, a ptá se čtenářů, zdali by se oni, křesťané, neměli stydět. Doprospědem pomyslného terče umisťuje autorka sebestřednost, vlastní pohodlí, neochotu dětí vracet rodičům to dobré, co pro ně vykonali, a touhu co nejdříve zdědit majetek po rodičích.³¹⁹

Tematika vztahů dítě – rodič volně přechází do problematiky chování mládeže, která se vyznačuje l h o s t e j n o s t í v ů č i n á b o ž e n s t v í a příklonu k v o l n o m y š l e n k á ř s t v í. Zatímco příběh Nerana, který introspekci včas došel k obrácení na pravou víru (rozuměj křesťanství), dopadl dobře, jiný mladý člověk, Damis, skončil přímo tragicky. *Sichtbare* tak zcela jasně vytyčila hranice mezi rozumovým a emotivním náhledem na věc: Neran, který používal vlastní rozum a vhléd,³²⁰ se z problémů poměrně snadno dostal, ovšem Damis, který dal průchod svým negativním emocím, nakonec tomuto vnitřnímu hlasu podlehl.

Z b a b ě l o s t a také volnomyšlenkářství jsou výraznými body kritiky čísel 16 a 17. Čtenáři seznámeni s vojákem Lisidorem, který je ironicky popisován jako statečný muž, který během vojenských manévřů souvisejících s obléháním Prahy pruskými vojsky v roce 1757 náhle onemocní a vyléčí jej až zpráva o míru v Hubertsburgu.³²¹ Lisidor se také věnoval čtení knih psaných v duchu volnomyšlenkářství a začal vystupovat proti náboženství. Vedle narážek na Starý Zákon (zmínky o Abrahámovi, Izákovi a dalších) můžeme být svědky autorčiných vzpomínek na časy, kdy se hodnoty jako víra, náboženství, mravnost a strach z Boha týkaly všech,

³¹⁹ „Unsere itzigen Kinder würden vielleicht sich kein Bedenken daraus machen, ihre Aeltern in den verzehrenden Flammen zurück zu lassen, um das Vermögen derselben desto früher erben.“ *Die Sichtbare*, č. 8, s. 66f.

³²⁰ „Und was braucht es mehr: er ist, durch seine Einsicht und Vernunft weit über diese Thorheit hinaus.“ *Die Sichtbare*, č. 15, s. 122.

³²¹ „[...] aber die Hauptschmerzen ließen nicht eher nach, als bis zu Hubertsburg der Frieden geschlossen ward.“ *Die Sichtbare*, č. 16, s. 128.

sedláka i krále. *Sichtbare* dělá vše proto, aby vzbudila hrůzu ze „svobodného myšlení“, a vybízí Lisidora, aby zanechal této škodlivé nauky a dokonce zahodil knihy do ohně.³²²

Poslední narážku na volnomyšlenkářství najdeme v již zmíněném dopise umírajícího Cleantha, který píše svému bratrovi, aby se obrátil na pravou víru. Cleanth byl přítelem neslavně dopadnuvšího Damise a viděl, kam člověka může jeho pomatení bludnými vírami dovést³²³.

P o m l u v y, neřest náležící především k ženám, se dostala na řadu v čísle 22. Můžeme sledovat, jak se sama *Sichtbare* vypravila do centra Prahy na procházku, ovšem to, co viděla, ji rozhořčilo: dvě ženy, které viděla stát na rohu a bavit se o tom, jaké důležité věci musí ve městě vyřídit (například koupit lék nemocnému muži), zastihla na stejném místě i o několik hodin později. Obě drbny si stěžovaly na úděl žen trápených muži,³²⁴ což byl pro *Sichtbare* popud k tomu, aby dále nečekala na konec rozhovoru a odešla. Vidíme jasně deklarovaný postoj *Sichtbare*: zastávala se práv žen, co se týče vzdělání a psaní, ovšem některé věci, které škodily obrazu ženy ve společnosti, striktně odsuzovala. Například 37. vydání jistá klevetnice chodí od domu k domu a kritizuje každého, s kým zrovna nesedí u stolu. Sama však má doma děti, které zanedbává.³²⁵

Také k o k e t o v á n í patřilo odedávna spíše mezi neřesti žen. V časopise jeho odsouzení nalezneme v čísle 23, kdy je ovšem tato nemravnost přisouzena též mužům.

³²² „Elender Philosoph! der Bau deiner Weltweisheit hat eine schwache Grundfeste; er bestehet nicht im Sande, wenn er der Wahrheit trotzen soll. Wirf die Bücher, die dich zum Freygeiste machen, ins Feuer; denn sie verblenden nur.“ *Die Sichtbare*, č. 16, s. 134.

³²³ *Die Sichtbare*, č. 37 s. 301ff. a č. 38, s. 303ff.

³²⁴ „Wir armen Weiber sind nun einmal dazu bestimmt. Gott befohlen! Ach! wenn ich ihnen sagen sollte, wie hart er mich gehalten hatte; aber itzt leidet er dafür – Es kommt immer ein Tag, der wieder einbringt.“ *Die Sichtbare*, č. 22, s. 177.

³²⁵ *Die Sichtbare*, č. 37, s. 398.

Starý Menalk je vysmíván pro to, že sebe vidí jako neodolatelného muže, ačkoliv je spíše odpudivý a jeho charakter povrchní.³²⁶

Zabýváme-li se vztahy mezi muži a ženami, je na místě podívat se blíže na velmi kritizovanou žárli v o s t a vzájemné utiskování způsobené nedostatečnou tolerancí toho druhého nebo povyšováním vlastních zájmů nad zájmy manželského páru nebo rodiny. Žárlivost je vlastností žen i mužů bez rozdílu sociálního nebo společenského postavení, což můžeme vidět v číslech 23 až 28 a téma tak zabírá velkou část druhé desítky vydání *Die Sichtbare*.

Rady a návody dává *Sichtbare* ve 24. díle, oslovuje nejdříve muže, aby se ke svým ženám chovali láskyplně a mírně, zároveň by však měli zamezit jejich vášním, poněvadž ty ženy kazí a činí z nich fúrie.³²⁷ Ženám zase *Sichtbare* radí, aby následovaly Artemis v ctnostné lásce, nezničitelné věrnosti a klidné odevzdanosti; naopak by se ženy měly vyvarovat příkladu pyšné Semiramidy, která si chtěla veškerou moc uzurpovat pro sebe.³²⁸

Vyprávění o dobrém muži Aristovi a jeho panovačné manželce Cleontě chce čtenáře uvést do situace, která může nastat v každém manželství. Arist musí na nátlak své ženy dělat vše tak, jak ona si přeje. Cleonte byla dokonce schopna předstírat vážný záchvat, který nepominul, dokud nedostala, co chtěla, jindy se zase stavěla němou. Byla následně „vyléčena“ Polybem, který moc dobře věděl, čím Cleonte trpí, a těchto stavů ji kuriózním způsobem zbavil.³²⁹

³²⁶ *Die Sichtbare*, č. 23, s. 183.

³²⁷ „Ihr Männer! [...] Das schöne Geschlecht ist schwach, und durch Sanftmuth und Liebe wird es beugsam. Doch verwildert einmal das Frauenzimmer in seinen Leidenschaften: artet es einmal in Thorheiten aus, so stämmen sie sich wider die Vernunft, und sind unbändig, wie Pferde, die des Zaunes nicht gewohnt sind.“ *Die Sichtbare*, č. 24, s. 193.

³²⁸ „Ihr Frauen! [...] Folgt Artemisien in achter Liebe, in unverbrüchlicher Treue, in einer sanftmüthigen Ergebenheit: aber verwerfet das Beyspiel einer hochmüthigen Semiramis, die allein die Herrschaft für sich behaupten wollte.“ *Die Sichtbare*, č. 24, s. 194f.

³²⁹ „Bey verzweifelten Umständen muß man verzweifelte Mittel gebrauchen. Geben sie ein scharfes Messer her; doch ich hab selbst eines bey mir, und hiermit zog er ein großes Taschenmesser aus seiner

Žárlivost postihuje podle *Sichtbare* ženy i muže, nejedná se o vlastnost typickou pro jedno pohlaví. Aby nám to dokázala, uvádí v číslech 24 a 25 příklad žárlivé ženy Hilarie, která nesnese, že její muž Florimund se vůbec podívá na cizí ženu nebo s ní promluví. Do hry se dostává i sama *Sichtbare*, na niž Hilarie také žárlí kvůli tomu, že její muž ji čte. Příběh graduje ve 25. čísle, kdy Florimund dostane dopis od neznámé osoby, která se s ním chce sejít; Hilarie svého muže pronásleduje v domnění, že svého muže nachytá při nevěře. Jaké ovšem bylo její překvapení, když se tajemná osoba vykreslila jako Florimundův dávný kamarád Lindor.

Avšak muži také mohou být žárliví, jak se ukazuje ve 26. díle *Die Sichtbare*. Cleon svou ženu Clelii hlídá jako oko v hlavě, ačkoli pro to nemá žádný důvod; Clelie je žena počestná a svého muže by nepodvedla. To sám Cleon si údajně schovává jisté dopisy ze své minulosti, jak se čtenářům *Sichtbare* neostýchá vševědoucňě sdělit. Cleon dokonce svou ženu donutil podepsat prohlášení, že po jeho smrti už nebude milovat žádného jiného muže. *Sichtbare* se rozhodla do dění zasáhnout a zradila jednoho Cleonova přítele od toho, aby mu půjčil jistou knihu, která by Cleona mohla přimět chovat se ke Clelii ještě bezcitněji.³³⁰ Vzpomenuti jsou při té příležitosti manželé Damon s Doris, kteří na sebe nežárlí, u kterých vládne láska a pohoda.

Ovšem na důkaz, že i vzájemná žárlivost mezi manželi může být zdravá, uvádí *Sichtbare* příklad Araminte a jejího muže, kterého ona všude doprovází, pomáhá mu a živí v něm lásku, on ji miluje a stává se zodpovědnějším.³³¹

Tasche, und näherte sich der Betaubten. Ich will nur, sprach er auf den Ballen ihres linken Fußes einen Kreuzschnitt machen, und mit Salz und Pfeffer die frische Wunde reiben.[...] Das letzte Wort war kaum geredet, als Cleonte frisch und Gesund von ihrem Sopha aufsprang, den Arist und Polyb Mörder, Tyrannen und Barbaren schalt, und ihnen alles gebrannte Herzeleid auf den Hals fluchte.“ *Die Sichtbare*, č. 24, s. 192.

³³⁰ „Derowegen habe ich einem seiner Freunde misrathen, ihm jenes Buch zu leihen, in welchem beschrieben wird, daß vor Zeiten die Weiber einiger Indiander sich auf dem angestecken Scheiterhaufen mit den Leichen ihrer Männer verbrannt haben. Wie leicht könnte ihm der geschäftige Satan einen solchen Gedanken einblasen.“ *Die Sichtbare*, č. 27, s. 218.

³³¹ „Sie begleitet ihn zu allen Zusammenkunften, sie beobachtet mit Sorgfalt sein Thun und Lassen, und beugtet liebeich allen Zufällen vor, bey welchen seine Pflicht der Vergessenheit unterliegen könnte. Allmählich ändert sich seine Leichtsinnigkeit, er fängt an die Gefließenheit seiner Frau

Žárlivost a lakota jsou dalšími motivy příběhu Harpagona a Lucinde. Jak již jméno napovídá, Harpagon je velice lakotný a nadto ještě žárlivý. Když se objevil se svou ženou ve společnosti, snašel velice špatně, když ji vyzval k tanci někdo jiný. Rád navštěvoval bankety, kde jídlo nemusel platit a kde se mohl zpít do němoty. V soukromí však svých činů litoval a Lucindu pak prosil o odpuštění.

Opačným případem byl Erast, muž lakotný a chamtivý, který neváhal svou manželku nechat obdivovat od jiných mužů; ti jí přinášeli drahé dary a Erast z toho těžil.³³² *Sichtbare* jej kritizuje přirovnáním k římskému Jovovi, který byl uctíván jako beran; Erast měl také dva rohy, prozatím ještě neviditelné.

Mezi další hříchy, které jsou stereotypně přejímány z tehdejšího náhledu na Židy, patří finanční podvody, především lichva.

Do této kategorie bychom mohli zařadit také hazardní hry kritizované v příspěvcích čísel 28 a 29. Těm se oddával Thersites, který je kritizován jako člověk zcela neschopný poctivé práce. Manželský pár Thersita a jeho ženy Corinnis přirovnává *Sichtbare* k potahu, kdy jedne je líným volem a druhý statným koněm, ovšem musí táhnout spolu, aby mohli orat. Poté, co *Sichtbare* popsala, že Thersites umí jen hrát karty a v kostky, které má neustále při sobě, ptá se čtenářů, zdali on není vždy něčím zaměstnán. Rovněž její označení nočních flámů jako obchodů (Geschäfte) je eufemistické až ironické.

Pýcha je nepěkná vlastnost Corinnis, marnivé Thersitovy ženy, která se ráda oblékala a zdobila, za což se vzápětí nechávala obdivovat na veřejnosti – v divadle, v kostele apod. Zatímco Thersites byl zaměstnán hazardem, Corinnis měla ctitele Cleomena, který neváhal své poslední peníze vynaložit na něco hezkého pro svou

zu bemerken, und liebt sie wahrhaftig, weil seine Zufriedenheit die süsseste Beschäftigung Aramintens ist.“ *Die Sichtbare*, č. 24, s. 196.

³³² „Je reizender folglich ein Frauenzimmer gekleidet ist, je mehr Anbether versammeln sich der Schönheit wegen, und finden sich diese einmal in Menge ine, so kommen auch die Geschenke zahlreicher.“ *Die Sichtbare*, č. 28, s. 228.

milou. Stejně jako Erast bažil i Thersites po penězích a nebylo mu zatěžko obětovat čest své ženy mamonu.

M a r n i v o s t, které propadla Corinnis, postihla i další hrdiny časopisu: Cloe, Clitandera nebo Florise. Cloe je zamilovaná do Telamona, který si jí ale nevšímá; ona se však často marnivě vzhlíží v zrcadle a doufá, že se mu jednou zalíbí. *Sichtbare* na vlastní oči Cloe viděla jednou na ulici a pro její zevnějšek ji hodnotí jako „pomalovanou panenku, kterou v těchto dnech dáváme dětem jako dárek“, což je zároveň odkaz na to, že se blíží Vánoce.³³³ Clitander je na muže hodně marnivý, příliš o sebe dbá (např. si pudruje vlasy). *Sichtbare* mu vytýká, že je plýtvání, když si na hlavu sype tu nejlepší mouku, zatímco jiní nemají dost chleba na to, aby utišili hlad. Jiná hříšnice, Florise, se honosí módním oblečením, jenže v podstatě vše, co má na sobě, patří jiným lidem: obchodníkům, posluhovačce, Židům. *Sichtbare* se spolu se čtenáři podivuje, jak je možné, že se Florise nestydí vyjít na ulici a nést se jako páv.

Rozsáhle se *Sichtbare* věnuje kritice l e n o s t i. Lenochy označuje často synonymním slovním spojením „zaměstnaný povaleč“.³³⁴ Ironie je zde častěji na místě, než u jiných kritizovaných neřestí.³³⁵ Ve 35. vydání *Die Sichtbare* je silně kritizován Philander, který dokáže celý svůj den zaplnit naprosto zbytečnými činnostmi, což ho dle autorky řadí na přední příčku mezi všemi povaleči.

Stejně jako již uvedený Markloph (č. 30), tak i ve stejném čísle Turpin a v čísle 37 Cleandra, Sempron a Terpander jsou pouze dalšími příklady, kterými *Die Sichtbare* pouze dokládá, kolik takových lenochů mezi čtenáři je. Specifické u postav z čísla 37 je to, že všichni tři se zabývají četbou, což by na první pohled mohlo působit tak, že

³³³ „Unlängst sah ich sie auf der Gasse, und ich hielt sie für eine gemalte Puppe, die man in diesen Tagen den Kinder zum Geschenke giebt. Ich erkannte sie gleich, und dachte, daß ist Cloe: alles ist artig an ihr; nur das misfällt mir, daß sie eine Närrin ist.“ *Die Sichtbare*, č. 30, s. 244.

³³⁴ „Seine Geschicklichkeit, ein immer bemühter Müßiggänger zu sey, ist eine der vorzüglichsten.“ *Die Sichtbare*, č. 36, s. 287.

³³⁵ „Der Mittag ist endlich da, und Clitander ist fleisig, seinen Theil zu essen und zu trinken.“ *Die Sichtbare*, č. 36, s. 290. „Auch hier ist Clitander sehr arbeitsam.“ *Die Sichtbare*, č. 36, s. 291.

se jedná o osoby vzdělané, ovšem pouze navenek, neboť právě tyto osoby vzdělání velmi šidí.

Cleandra sice čte ráda romány, ve kterých hrdina uctívá svou milovanou, ale sama neumí plést ani šít; náboženské knihy jsou podle jejího názoru psány bez chuti a půvabu a více se naučí z románů, než když si čte ve spisech nějakého moralisty. Oproti ní Sempron působí jako pilný čtenář, ovšem *Sichtbare* ví, že on nemá na práci nic jiného než oprašovat své knihy, když má dlouho chvíli. Zato Terpander je vážně pilným čtenářem, který od rána do večera nedělá v podstatě nic jiného, než že čte, ačkoli tím zanedbává své povinnosti. Aby o novinkách zpravil všechny své přátele, kterých má po celé Praze velmi mnoho, čte každý den veškeré noviny, z nichž některé pasáže čte dvakrát či třikrát, aby si vše dobře zapamatoval.

Je-li řeč o lidech, kteří čtou, musíme zmínit i ty, kteří texty vytvářejí. Turpin popisovaný v číslech 30 a 31 je vysmíván a jeho snahy ironizovány, protože se pokouší dobře psát, ovšem *Sichtbare* dodává, že jeho texty jsou dobré akorát tak na to, aby do nich byl zabalen kozí sýr na trhu.

K dobrým mezilidským vztahům patří také přátelství, nejde-li však o falešné přátelství, jak tomu bylo v případě Harpagona. Spoustu lidí se skrývá za krásná slova o přátelství, ale je to jen maska, jakýsi vlk v rouše beránčím.³³⁶ Harpagon půjčuje lidem peníze, ovšem zde jeho křesťanská láska končí, poněvadž jako zálohu vyžaduje trojnásobek hodnoty peněz. Jeho takzvaná pomoc bližním je naprosto odsouzena za asistence ironických poznámek a on vyličen jako původce neštěstí těchto lidí.³³⁷

P o v ě r ě i v o s t jako vlastnost, kterou by dobrý křesťan neměl oplývat, je zmiňována speciálně ve vánočním čísle (29.12.1770). Zvyky, mezi něž patří odlévání

³³⁶ „Viele sind mit Fellen der unschuldigen Lämmer gekleidet, aber sie sind reisende Wölfe, die sich nur von dem Raube der Elenden ersättigen.“ *Die Sichtbare*, č. 38, s. 308.

³³⁷ „Und so geschieht es, daß Harpagon von lauter christlichen Liebe, von lauter Werken der Barmherzigkeit reich wird, obgleich eine Menge der Nothleidenden, denen Harpagon auf diese Art zu Hülfe kommt, in den Abgrund der Dürftigkeit sinken, aus dem keine Rettung mehr zu hoffen ist.“ *Die Sichtbare*, č. 38, s. 309.

olova a z něj následné věštění budoucnosti, odsuzuje *Sichtbare* jakožto správná osvícená žena.³³⁸

Sichtbare se nebojí podávat všelijaké rady ohledně chování svých čtenářů, v tomto čísle se dokonce pouští do vysvětlování, že ženy by měly být při výběru manžela rozvážné a do sňatku by neměly příliš spěchat, zejména by dívky neměly spoléhat na pověry, které by jim měly odhalit budoucnost. Naopak, urážka Boha by mohla později přinést neštěstí do manželského života.³³⁹

Pozoruhodné jsou detaily, které dokreslují líčení nebo kritiku neřestné osoby. Můžeme zmínit například pití kávy, což je fenomén 17. století, především však století osmnáctého. Kolikrát se *Sichtbare* zmiňuje o pití kávy, která byla oblíbená již od 17. století. Kolikrát se *Sichtbare* zmiňuje o pití kávy dvakrát denně a klade tuto činnost na roveň například s vyřizováním obchodních záležitostí nebo návštěvou kostela, což je pravděpodobně míněno ironicky. Povýšením nepodstatných věcí na úroveň těch skutečně důležitých a vážných autorka využívá literární figury zveličení a skrze ni kritizuje a snaží se napravit.

Kritika nějaké lidské vlastnosti bývá vázána na konkrétní motivy nebo atributy. Namyšlenost, záliba v prostopášném či okázalém životním stylu a sklony k lenosti a zanedbávání povinností bývají spojovány s pitím kávy.³⁴⁰ Zdlouhavý popis charakteru Kunigunde a jiných postav, které si potrpí na ty nejlepší věci, je zredukován na pouhou

³³⁸ „Ihr schüttet das geschmolzene Bley in kaltes Wasser, und daraus wollt ihr weissagen, was sich eräugen werde; eure Dummheit findet Gleichnise von Gestalten, die nichts weniger, als die Aehnlichkeit jener Gestalten haben, die ihr zur Deutung eurer Prophezeihung gebrauchet.“ *Die Sichtbare*, č. 33, s. 266.

³³⁹ „Ihr vorwitzige Mädchen, die ihr begierig seyd zu wissen, ob ihr dieses Jahr noch heyrathen werdet; [...] Wenig Ehen gedeihen gut, und die am meisten schlecht, die mit Beleidigung des Schöpfers geschlossen werden.“ *Die Sichtbare*, č. 33, s. 266f.

³⁴⁰ Role kávy začíná růst v 17. století, kdy se spolu s čajem a čokoládou stává běžným nápojem alespoň zámožných vrstev obyvatelstva. Kolem poloviny 17. století byla otevřena první kavárna a v 18. století je již zavedenou institucí, kterou využívají jak bohatí, tak i chudí. Spousta kaváren se v Anglii stala centry literární kultury a mnoho společností v nich vzniklých dokonce vydávalo své časopisy. Srv. HABERMAS, Jürgen, *Strukturální proměna veřejnosti*, Praha 2000, s. 93ff.

zmínku o vypití třeba i více káv denně. Na plýtvání časem zase upozorňují ironické poznámky o velikosti vykonaného díla a časové vytiženosti dané osoby. Další zmínky o kávě se vyskytují zejména v souvislosti s leností; Calista je žena líná, která nechce pracovat a každý den je jí příliš krátký, má však dost času na to, aby se dvakrát denně v poklidu najedla a vypila si rovněž dvakrát kávu.³⁴¹

Nakolik jsou snahy *Sichtbare* co do nápravy jejích spoluobčanů úspěšné, nelze přesněji definovat. Čtenářských ohlasů se časopis dočkal jen zřídka, a když už do redakce došla nějaká odezva, nebyla příliš lichotivá.³⁴²

Nyní se dostáváme k t y p o l o g i i p o s t a v, kterou můžeme rozdělit dvěma různými způsoby: první způsob se řídí podle kritizovaných neřestí, které jsme však již podrobně rozebrali, druhý rozděluje postavy podle původu či přesněji řečeno podle zdroje, ze kterého bylo převzato její jméno. Existuje více zdrojů, ze kterých *Sichtbare* přebírala jména pro své hrdiny (ať již kladné nebo záporné).

Jako první v chronologickém sledu můžeme uvést Bibli, ze které *Sichtbare* přímo nepřebírá žádný příběh, pouze uvádí jednotlivé charaktery pro srovnání a dokreslení, případně upřesnění dané situace. A tak se můžeme setkat se Samuelem a Saulem (33), Kainem a Ábelem (13), Davidem, Absolonem, Abrahámem a Izákem (12), z žen Rebekou nebo Ráchel (12). Ženy jsou v časopise obecně uváděny ve zhruba stejném poměru k mužům.

³⁴¹ „Zweymal muß sie des Tages zum Caffetische gehn; zweymal muß sie zur Tafel sitzen: wer kann sich wundern, daß sie beständig klagt, der Tag werde ih immer zu kurz.“ *Die Sichtbare*, č. 35, s. 284.

³⁴² Například jistá Kunigunde poslala *Sichtbare* dopis, ve kterém jí spílala za to, jak byla zkritizována. Srv. *Die Sichtbare*, č. 13, s. 109. Článek hodnotící mravy zmíněné osoby vyšel o dvě čísla dříve a zaměřil se nejprve na špatnou výchovu, kterou Kunigunde poskytovala své dceři, zatímco sama si dopřávala tu nejlepší kávu, dále na Kunigundinu zálibu ve špercích a šatech, kvůli nimž se její muž zadlužil. Obecně pak z článku pochopíme, že v rodině nevládne dobrá atmosféra a rodiče malé Clarchen jsou lidé hodní nápravy. Ačkoliv matka se směje bláhovostem své malé dcerky, ačkoliv by jí spíše měla vychovávat k bohabojnosti: „Verblendete Kunigunde! Du preisest Thorheiten an deinem Kinde, welche du bestrafen und züchtigen solltest. Wie muthwillig läßt deine Zärtlichkeit, deine vermeynte Mutterliebe diese junge Pflanze verwildern, deren Blüthe in Zukunft Gott und der Welt angenehme Früchte hätte versprechen können.“ *Die Sichtbare*, č. 11, s. 87.

Dalším zdrojem jsou řecké a římské mýty, eventuálně literární díla a dokonce i historická skutečnost. Dosvědčit to můžeme Achillem, Agamemnonem, Paridem nebo Odysseem (Ulysses) z Homérových *Illiady* a *Odysseji*, postav z obou mytologií je zmíněno opravdu mnoho: z bohů a polobohů můžeme za všechny jmenovat Phaetona, Jova nebo Venuši, za historické postavy L. Junia Bruta.

V jednom případě může čtenář natrefit také na mytologii českou: Vlasta a Libuše jsou zmíněny ve 36. čísle.³⁴³

Mnoho charakterů se dá najít v komediích dramatika Molièra. V jeho díle *Misanthrop* (1666) můžeme vidět Alcesta, Celimenu, Oronta, Clitandra, Philinta a další, z *Tartuffa* (1682) převzala *Sichtbare* Orgona, Damise, nebo Cleanta, z *Lakomce* (1682) vícekrát zmíněného Harpagona a Cleanta (vidíme, že v některých hrách se jména opakují), jenž je jednou z postav také ve *Zdravém nemocném* (1673). Většina z Molièrem použitých jmen má svůj původ v řecké, případně římské kultuře. Amphitruo je postavou z Plautovy komedie. Autoři také měli možnost nahlédnout do historického románu *Madame de Scudéry*, kde se vyskytovala Clélie, původně se však jedná o historickou postavu z raných římských dějin.³⁴⁴

Zvlášť si uvedeme dvě jiné postavy řeckých dějin filozofie, a těmi jsou dva před Sokratovští filozofové Hérakleitos a Démokritos. *Sichtbare* je zmiňovala zřejmě proto, že se na velmi základní úrovni snažila o popularizaci filozofie v duchu wolffianismu, a to zpřístupnit filozofii a myšlení co nejširšímu okruhu obyvatel. Hérakleitos je označován jako plačící nebo také temný filozof,³⁴⁵ Démokritos naopak zmiňován tehdy, potřebují-li autoři využít jeho protikladu s Hérakleitem. *Sichtbare* tak velmi zjednodušuje filozofii a mezi Hérakleita a pláč, stejně tak i mezi Démokrita a smích pokládá rovnítko.

³⁴³ „Er brint die Schleifen, die Ohrgehenke, die Palatinen zu rechte, und versteht in diesem Punkte mehr als Wlaste, die doch die Kammerjungfer der böhmischen Fürstin Libussa gewesen ist.“ *Die Sichtbare*, č. 36, s. 289.

³⁴⁴ Madame de SCUDÉRY, *Clélie. Histoire romaine*, Paris, 1657.

³⁴⁵ Ivo TRETERA, *Nástin dějin evropského myšlení*, Praha-Litomyšl 1999, s. 37.

Výběr postav mytických i historických je veden především snahou co nejlépe vykreslit situaci, vybrat co nejlepší přirovnání nebo přiblížit charakter osoby, jež je popisována v daném příběhu. A tak autoři používají Achillea jako příklad dobrého přítele, Abraháma jako obětavého otce, tyto zmínky jsou však poměrně strohé. Ohledně příkladů z Bible autoři nemuseli nic dodávat – Bibli každý v té době četl, znal a denně s ní přicházel do styku.

Ve většině případů jsou postavy smyšlené nebo inspirované mytologií či literaturou, ale jejich charakter vychází z reálu, jsou zasazeny do doby pro tehdejší čtenáře současné. To lze vyvodit z textu pouze na některých místech, kde je líčení dovedeno do detailu, jakým je například popis tehdejší módy aktuální pro oblečení či účesy. Až na tyto výjimky lze příběhy a morální naučení vnímat jako nadčasové a tudíž platné i pro další generace čtenářů. Autoři *Sichtbare* jistě doufali, že jejich dílo nebude záležitostí pouze na daný týden, nýbrž že bude čteno i v letech následujících.³⁴⁶ Potvrzuje se tak nadčasovost článků, která je nezpochybnitelným a výrazným znakem pro určení žánru morálního časopisu. Půjdeme-li do detailu, dokonce i již zmíněné výročí nástupu Marie Terezie na trůn i panovnici samotnou si lze připomenout i kdykoli jindy, a to vždy, když čtenář či čtenářka vezme do ruky časopis a zalistuje v něm.

Zvláštní skupinu kritizovanou a odsuzovanou pro své špatné mravy tvoří Židé, kteří jsou často líčeni ironicky a nesmlouvavě odsouzeni za své hanebné chování (viz označení Žida odmítajícího pomoc jako „křesťanského Hebrejce“ ve 22. vydání *Die Sichtbare*).³⁴⁷ Židé jsou pojeti jako lichváři, kteří nepomohou svému bližnímu (ani tomu ve víře). Židovská obchodnice způsobila v jednom čísle (26) velkou manželskou roztržku: do útržku jednoho svého dopisu zabalila prodané knížky ženě, jejíž muž byl extrémně žárlivý; když manžel tento papír našel, podezíral svou ženu

³⁴⁶ Bylo zcela běžné, že morální časopisy vycházely i ve vydáních druhých či třetích, jako tomu bylo dejme tomu u spisů Sonnenfelsových ve Vídni. Dokonce ještě za svého života Sonnenfels vydal soubor svého dosavadního díla pod názvem *Gesammelte Schriften*.

³⁴⁷ „...sprach dieser christliche Hebräer...“ *Die Sichtbare*, č. 22, s. 179.

z nevěry. Působí zde předsudky o ekonomických zájmech postavených nad soucit a lásku k bližnímu.

Na příkladu diametrálně odlišných charakterů dvou žen si můžeme názorně ukázat, do jaké míry je *Die Sichtbare* schopna zajít do extrémů. Ke srovnání jsme vybrali Doris a Kunigunde, dvě ženy, jejichž příběhy se spolu nijak neprolínají, ale jejichž charaktery stojí v opozici. Nutno říci, že Doris, žena nanejvýš počestná, je představena v tom nejlepší možném světle a často ji *Sichtbare* dává za vzor různým jiným hříšnicím, když kritizuje jejich chování.³⁴⁸

Je-li řeč o ženách, nemůžou zůstat stranou vztahy mezi muži a ženami. Již v prvním čísle *Die Sichtbare* se tato tematika objevuje, a to ve formě básně.³⁴⁹ *Sichtbare* se jakožto ženská autorka samozřejmě staví na stranu žen, které chtějí psát, ovšem dokáže být k jejich neřestem silně kritická a nešetří je. Vztahy jsou probírány prakticky neustále, *Sichtbare* se snaží o vyrovnanou kritiku mužů i žen a neprotěžuje jedno pohlaví na úkor toho druhého.

³⁴⁸ Například v čísle 27 jsou Damon a Doris vzpomenuti, dokonce je uveden i odkaz na 6. číslo, ve kterém se poprvé objevili: „O Damon und Doris! noch rühret mich euer Gedächtnis. Euern vergnügten Stand habe ich bereits in meinem sechsten Stücke geprisen. Liebe und Eintracht würzen die harten Speisen eures baufälligen Tisches.“ *Die Sichtbare*, č. 27, s. 218.

³⁴⁹ Jakýsi úvod do problematiky vztahů mezi muži a ženami a s tím související kritiky poskytuje báseň *Das verbuhlte Weib* z prvního čísla. *Die Sichtbare*, č. 1, s. 11.

5 Závěr

Časopisy představují v literatuře jeden z žánrů, který ji proměnil, přiblížil čtenářskému publiku, a tak posunul její vnímání o další píď vpřed. Spisovatelství se osvobozuje z prostoru uzavřeného pro vzdělance a nabízí se jako činnost širším vrstvám obyvatel, kteří disponují schopností číst, psát a uvažovat v širších souvislostech. Zdokonalující se technické zázemí, lepší možnost vzdělání a průnik osvíceneckých ideálů do každodenního života individua znamenaly rozšíření myšlenek a ideálů, které stály za rozvojem grafomanství a typomanie v dobrém i špatném slova smyslu.

Periodický tisk se rozvíjel již od poloviny 17. století, ale teprve ve století 18. nastal jeho opravdový rozvoj: vznikaly časopisy různých společností, týdeníky společenské a kulturní, politické, satirické i morální, začaly vycházet také deníky, které přinášely informace o aktuálních událostech. Žánr nabýval na důležitosti, každý chtěl být co nejrychleji a co nejlépe informován. V časopisech listovali měšťané i šlechtici, diskutovali nad nimi učenci i lidé se základním vzděláním; periodika se dostala prostě téměř ke všem.

Také morální časopisy, i ty pražské, se rychle dostaly do povědomí zájemců o pravidelnou četbu. Oproti jejich protějškům vycházejícím v Anglii, Francii, německých zemích a ostatních státech byl jejich vznik značně opožděn a jejich trvání nebylo příliš dlouhé, na trhu se udržely pouhých pět let, a to od roku 1770 do roku 1775. Budiž jim ke cti, že autoři se snažili udržet se v mezích definice morálního časopisu, tedy neodchylovat se od klasického vzoru tohoto žánru. Ovšem zatímco jinde byli autoři a vydavatelé většinou spisovatelé z domácího prostředí, pražské časopisy v tomto bodě vykazují jistou odchylku, neboť většina jejich autorů pocházela nikoliv z dědičných zemí habsburské monarchie, nýbrž ze sousedního Saska, případně některých jiných německy mluvících nerakouských zemí Svaté říše římské národa německého.

Během bádání jsme došli k výsledkům, z nichž některé jsme předjímalí správně. Potvrzena byla příslušnost *Die Sichtbare* i *Die Unsichtbare* k žánru morálních týdeníků. Tezi podpořily badatelské výsledky, které jsme založili na shodě znaků obou časopisů se znaky obecnými, jež byly dány v Martensově díle *Die Botschaft der Tugend*, doposud

stěžejním spise pro bádání o morálních časopisech. Oba zkoumané časopisy tedy svými vlastnostmi zapadají do definice morálních časopisů. Použitá forma, styl psaní i výběr témat o tom svědčí více než dostatečně. Oba časopisy disponují (ženskou) fiktivní postavou, která své čtenáře časopisem provází a jejíž jméno vystihuje její charakter. Názvy periodik nebyly příliš originální, neboť byly oba přejaty z Německa, ale v rámci doznívání tohoto žánru v Praze, kam se časopisy dostaly 60 let po svém vzniku, nejde o nic zarážejícího. Postupným odhalováním shody teoretických předpokladů s prakticky vyzkoumanými body jsme došli k výsledku, že oba pražské morální časopisy nejenže spadají do daného žánru, ale jsou též jakýmsi ostrůvkem ještě přežívajícího osvíceneckého smýšlení této periody, jinde již doznívajícího.

Oba zkoumané časopisy se projevíly jako velmi shodné, co se týče cílů a některých použitých prostředků. Rozdíl nastal při výzkumu jazykové a stylistické stránky textu, kdy se Unsichtbare projevila jako velká inspirátorka pro Sichtbare, která se však nedokázala vymanit ze stínu své konkurentky a po roce zanikla. Oba časopisy měly na dnešní poměry krátké trvání, ovšem srovnáme-li to s průměrnou dobou jednoho či dvou let, po které vždy vycházely i jednotlivé ostatní evropské morální týdeníky, pak Sichtbare a Unsichtbare nijak nevybočují. Zřejmě nebylo možné udržet si pozornost publika, které si zvykalo na všehochuť forem, témat i žánrů, jež se jim nabízela. Úspěchem v tomto případě bylo vícenásobné vydání jednoho ročníku časopisu, což se povedlo například vídeňskému osvícenci Josephu von Sonnefelsovi.

Žánr morálních časopisů v Praze doznívá již v polovině 70. let. Proces je postupný: některé pražské časopisy ztrácejí svou původní čistotu, pouze v provinciích ještě sem tam přežívají. Např. v roce 1785 vycházela v Plzni *Frau Zuschauerin, von Franziska Obermayer in Pilsen*, vydávána byla ale u Höchenbergera.³⁵⁰ Žánr morálních týdeníků se ještě proměnil a jeho odkaz tak přesáhl až do 19. století. Důkazem jednoho takového pokusu bylo vytištění díla Ch. Weiße *Kinderfreund*, prostřednictvím něhož se autor snažil působit moralisticky a v němž vystupovala

³⁵⁰ Michael WÖGERBAUER, *Die Ausdifferenzierung*, s. 233.

čtyřčlenná rodina.³⁵¹ Ačkoliv se tedy žánr jako takový vytrácel, jeho odkaz byl zachován.

Oba dva prameny poskytují mnoho údajů, které lze zpracovat nejen obsahově, literárně a jazykovědně, jak jsme to učinili v této práci; nabízí se totiž mnohem více možností, jak lze k pramenu přistupovat a co z něj vytěžit. Bylo by možné zaměřit se na oba časopisy z pohledu historické mluvnice, ačkoli němčina použitá v textu již prošla určitými reformami. Nicméně čtení textu bylo místy náročnější, v *Unsichtbare* kvůli složitějším větným konstrukcím; v *Sichtbare* četbu znepříjemňovaly časté chyby, překlepy, někde dokonce chybějící slova, která znemožňovala okamžité porozumění textu. Jako další přístup bychom mohli zvolit průzkum soudobého literárního trhu se zaměřením na propojenost všech pražských morálních časopisů a jejich autorů mezi sebou a věnovat se tak do hloubky vzájemným kontroverzím.

Poněvadž jsme se zaměřili především na obsahovou a literární analýzu textu, může být práce brána jako jeden z prvních hlubších průniků do literárního života, standardů společenského chování a pojetí mravů, jež se zrcadlily v prvních morálních týdenících pražského osvícenství.

³⁵¹ Tamtéž, s. 233.

6 Seznam použitých pramenů a literatury

6.1 Prameny

6.1.1 Prameny archivní

Die Unsichtbare. Eine sittliche Wochenschrift, Bibliotheca Strahov, JM V 55, Franz Aug. Höchenerger, Prag 1770-1771.

Die Sichtbare, Bibliotheca Strahov, EK XI 48, Prager Frag- und Kundschaftsat, Prag 1771-1771.

6.1.2 Dobové tisky

Christian Fürchtegott GELLERT, *Moralische Vorlesungen*. Band 1, Biel 1771.

Christian Fürchtegott GELLERT, *Moralische Vorlesungen*. Band 2, Biel 1771.

Dorothee Henriette VON RUNCKEL, *Moral für Frauenzimmer*, Dresden 1774.

Cesare RIPA, *Iconologia del cavalier Cesare Ripa*, Perugia 1767.

6.2 Literatura

Johann Christoph ADELUNG, *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart*, Band 4, Leipzig 1793.

Ehrhard BAHR, *Dějiny německé literatury. Od osvícenství k době předbřeznové*, Praha 2006.

Frederick C. BEISER, *The fate of reason: German philosophy from Kant to Fichte*, Harvard College 1987.

Jeremy BLACK, *Evropa osmnáctého století*, Praha 2003.

- Christoph BÖHR, *Philosophie für die Welt. Die Popularphilosophie der deutschen Spätaufklärung im Zeitalter Kants*, Stuttgart-Bad Canstatt 2003.
- Helga BRANDES, *Moralische Wochenschriften*, in: Fischer, Ernst (Hg.), *Von Almanach bis Zeitung. Ein Handbuch der Medien in Deutschland 1700-1800*, München 1999.
- Helga BRANDES, *The Literary Marketplace and The Journal, Medium of the Enlightenment*, in: Barbara Becker-Cantarino (ed.), *German literature of the eighteenth century: the enlightenment and sensibility*, Rochester – Woodbridge 2005.
- Charles Oscar BRINK, *Horace on Poetry: The „Ars Poetica“*, Cambridge University Press 1971.
- Emerich CORETH, Harald SCHÖNDORF, *Filosofie 17. a 18. století*, Praha 1989.
- Rudolf EISLER, *Wörterbuch der philosophischen Begriffe*, Berlin 1904.
- Peter ERNST, *Deutsche Sprachgeschichte. Eine Einführung in die diachrone Sprachwissenschaft des Deutschen*, Wien 2006.
- Gustav FRIEDRICH, *Rukověť křesťanské chronologie*, Praha 1934.
- Egon FRIEDEL, *Kulturní dějiny novověku I. Krize evropské duše od černé smrti po první světovou válku*, Praha 2006.
- Jürgen HABERMAS, *Strukturální přeměna veřejnosti*, Praha 2000.
- Josef HAUBELT, *České osvícenství*, Praha 2004.
- Ulrich IM HOF, *Evropa a osvícenství*, Praha 2001.
- Benedikt JEßING, Ralph KÖHNEN, *Einführung in die Neuere deutsche Literaturwissenschaft*, Stuttgart 2007.
- KOLEKTIV AUTORŮ, *Všeobecná encyklopedie Diderot*, svazek 1-8, Praha 1999.
- Ivo KOŘÁN, *Braunové*, Praha 1999.
- Arnošt KRAUS, *Pražské časopisy 1770-1774 a české probuzení*, Praha 1909.
- Miroslav LAISKE, *Časopisectví v Čechách 1650 – 1847*, Praha 1959.
- Hubert LENGAUER, *Zur Sprache Moralischer Wochenschriften. Untersuchungen zur rhetorischen Vermittlung der Moral in der Literatur des 18. Jahrhunderts*, Dissertationen der Universität Wien, Wien 1975.
- Alain-René LE-SAGE, *Kulhavý ďábel*, Praha 1984.

- Elke MAAR, *Bildung durch Unterhaltung: Die Entdeckung des Infotainment in der Aufklärung. Hallenser und Wiener Moralische Wochenschriften in der Blütezeit des Moraljournalismus 1748–1782*, Pfaffenweiler 1995.
- Wolfgang MARTENS, *Die Botschaft der Tugend. Die Aufklärung im Spiegel der deutschen Moralischen Wochenschriften*, Stuttgart 1971.
- Helga MEISE, *Deutsch als Sprache der Aufklärung in Prag*, mezinárodní kolokvium Multilinguisme en Europe centrale au siècle des Lumières. Approches théoretiques, 11.-13. červenec 2008, Praha.
- Helga MEISE, *L'Aufklärung en Bohême. Etudes de cas, thèse pour diriger la recherche*, Habilitation, Université-Paul-Valéry Montpellier III 2007.
- Jaroslav MINÁŘ, *Francouzský román od klasicismu po osvícenství*, Praha 1968.
- Franz MUNCKER, *Allgemeine Deutsche Biographie*, Band 34, 1892.
- Jiří MUNZAR, Roman KOPŘIVA, Zdeněk MAREČEK, *Úvod do studia německé literatury a literárněvědné germanistiky (online)*, Masarykova univerzita v Brně. (URL: http://is.muni.cz/elportal/estud/ff/ps06/NJI_04/UvodDoStudiaSkriptum.pdf, 8.2.2010).
- Alexandr Sergejevič MYL'NIKOV, *Vznik národně osvícenské ideologie v českých zemích 18. století*, Praha 1974.
- Jaromír NEUMANN, Josef PROŠEK (edd.), *Matyáš Braun – Kuks*, Praha 1959.
- Ansgar NÜNNING, Jiří TRÁVNÍČEK, Jiří HOLÝ, *Lexikon teorie literatury a kultury. Koncepce, osobnosti, základní pojmy*, Brno 2006.
- Walter OBERKAMPF, *Die zeitungskundliche Bedeutung der moralischen Wochenschriften. Ihr Wesen und ihre Bedeutung*, Dresden 1934.
- Marie PAVLÍKOVÁ, *Filozofická fakulta*, in: Ivana Čornejová (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, sv. 2, Praha 1995.
- Josef PETRÁŇ, *Královská česká společnost nauk. Místo České učené společnosti v dějinách a v proudu vědy*, Vesmír 74, 1995, s. 632-635.
- Alladar Guido PRZEDAK, *Geschichte des deutschen Zeitungswesens in Böhmen*, Heidelberg 1904.
- Walter SCHAMSCHULA, *Die tschechischen Josephinisten in Dichtung und Philologie*, in: Herbert Zeman (Hrsg.), *Österreichische Literatur: Ihr Profil an der Wende vom 18. und 19. Jahrhundert (1750-1830)*, Graz 1979.

- Wolfram SCHWACHULLA, *Der Brockhaus in einem Band*, Leipzig – Mannheim 1998.
- Wolfgang SPIEWOK, *Der deutsche, österreichische und schweizerische Roman. Von den Anfängen bis Ende des 19. Jahrhunderts*, Berlin 1972.
- Hana SVATOŠOVÁ (ed.), *Praha Mozartova. Kulturní a společenský život v Praze 1780-1800*, Praha 2006.
- Ivo TRETERA, *Nástin dějin evropského myšlení. Od Tháleta k Rousseauovi*, Praha 1999.
- Richard VAN DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století). Náboženství, magie, osvícenství*, Praha 2006
- James VAN HORN MELTON, *Absolutism and the eighteenth-century origins of compulsory schooling in Prussia and Austria*, Cambridge 1988.
- Štěpán VLAŠÍN (ed.), *Slovník literární teorie*, Praha 1984.
- Josef VOLF, *Geschichte des Buchdrucks in Böhmen und Mähren bis 1848*, Weimar 1928.
- Michael WÖGERBAUER, *Die Ausdifferenzierung des Sozialsystems. Literatur in Prag von 1760 bis 1820*, Dissertation Universität Wien 2006.
- Michael WÖGERBAUER, *Vernakularizace – alternativa ke konceptu národního obrození?*, Česká literatura 4, 2008, s. 461-490.
- Allen W. WOOD, *Kant*, in: Graham Bird (ed.), *A companion to Kant*, Oxford 2010.

7 Seznam zkratek

angl. anglicky, anglický

č. číslo

franc. francouzsky, francouzský

např. například

něm. německy, německý

popř. popřípadě

r. rok, roku

s. strana

srv. srovnejte

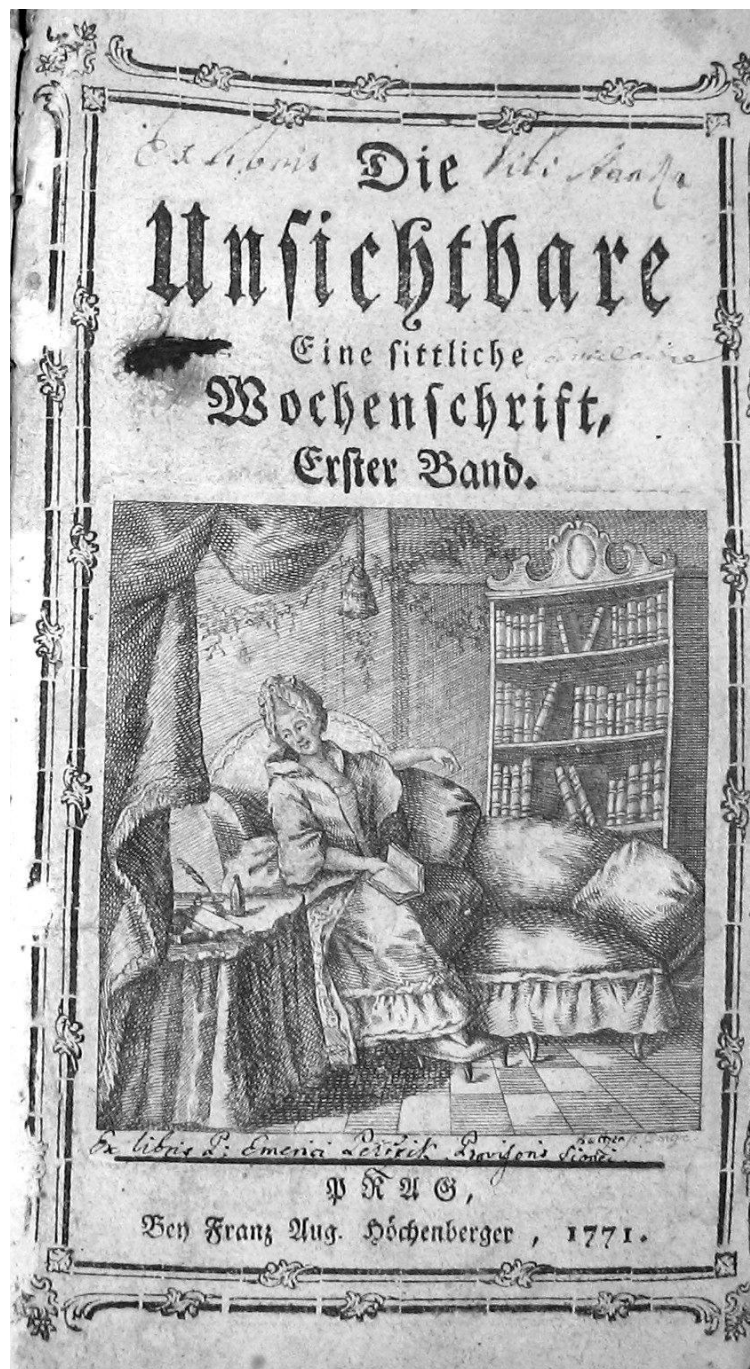
tj. to jest

vyd. vydáno

8 Seznam vyobrazení

1. Titulní list časopisu *Die Unsichtbare*
2. Ukázka kontroverze mezi časopisy: reakce *Unsichtbare* na konkurenci – 1. část
3. Ukázka kontroverze mezi časopisy: reakce *Unsichtbare* na konkurenci – 2. část
4. Titulní list předmluvy k časopisu *Die Sichtbare*
5. Ukázka z *Die Sichtbare*: oslavná báseň na Josefa II. (č. 18).

9 **Obrazová příloha**

Obr. 1 – Titulní list časopisu *Die Unsichtbare*

Beitrag zum 12ten Stücke.

Madam Sichtbare!

Mit allen Gesinnungen einer Menschenfreundin mache ich Ihnen mein Kompliment. Wohl an! versuchen wirs, welche unter uns beiden die andere an patriotischem Eifer übertreffen könne. Ich halte Sie bey Ihrem eignen Ausdrucke, und nur in diesen Wettstreit lasse ich mich mit Ihnen ein. — Niedliche Lieder, scherzhafte Schäfer, naive Sylphen, artige Liebesgötter — es ist wahr, das alles sind recht artige Tändeleien: ich aber werde mich sorgfältig hüten, bloß darum zu tändeln, um einstens am Ende eines Jahres den Schwarm von unsern Anakreonten vervielfältigt zu haben. Nicht, daß ich ihren von Wein und Liebe düftenden Wisz für Gift ansähe; nein, bloß, weil — weil — selber sich in meinen Plan nicht schikt, und ich meine Absicht gern, so leicht als möglich, erreichen möchte. Bey der Gelassenheit, Madam, aus der mich weder Ihre Unmerkung von der Verwandlungskraft der pierischen Quelle, noch die von böotischen Köpfen bringen konnte, bey jener kalten Gleichgültigkeit schwöre ich Ihnen, daß ich sowenig meinen Plan als meine Absicht ändern werde. Es wird uns also auch, in Rücksicht auf die Art unsere Vorhaben auszufüh-

Obr. 2 - Ukázka kontroverze mezi časopisy: reakce *Unsichtbare* na konkurenci – 1. část (příloha 12. čísla)

ren, nicht gar viel Gemeinschaftliches übrigbleiben. Destobesser! — ich gönne Ihnen von Herzen gern den Rang einer gelehrten Frau; (denn Sie schreiben für Gelehrte) aber auch um eben dieses Vorzuges willen werde ich Ihnen, wo möglich, immer drey Schritte vom Leibe bleiben. Ich liebe die Ruhe: ich hasse Streitigkeiten, Federkriege: und wie leicht wäre es geschehen, daß ich irgend einmal auch wider meinen Willen hinein verwickelt würde! — Noch ein Wort. Auf Ihr Latein thun Sie, als Frauenzimmer, beinah ein bißchen gar zu dicke: Sie haben zwar so unrecht nicht, denn ohne Ihr Latein wäre mir Ihre Uebersetzung des *Erotematis scripturistici* vielleicht bis izt noch unverständlich. Doch — das sind Kleinigkeiten. *Hos vitios non curat philosophos femininos.* Leben Sie wohl, Madam, leben Sie lange, recht sehr lange! — — — — —
— Ich bin mehr als Sie glauben

Ihre Freundin

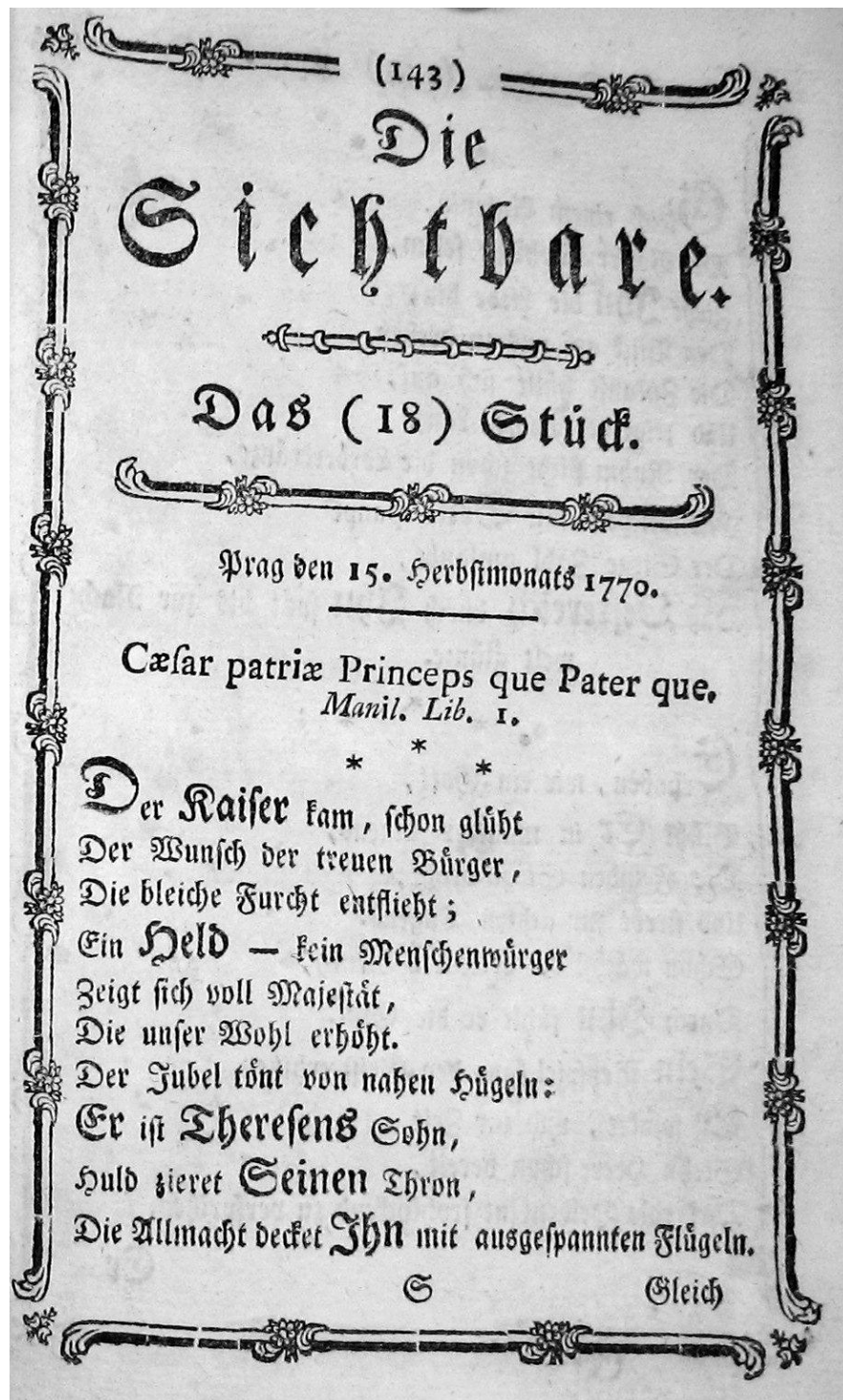
Die Unsichtbare.

Obr. 3 - Ukázka kontroverze mezi časopisy: reakce *Unsichtbare* na konkurenci – 2. část (příloha 12. čísla)

Obr. 4 – Titulní strana předmluvy k časopisu *Die Sichtbare*

Obr. 5 – Ukázka z *Die Sichtbare*: oslavná báseň na Josefa II.